

Μαρία Κ. Βεργέτη

Παλιννόστηση και Κοινωνικός Αποκλεισμός

3^η έκδοση

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

**Παλινόστηση
και κοινωνικός αποκλεισμός**

Μαρία Κ. Βεργέτη

**Παλιννόστηση
και κοινωνικός αποκλεισμός**

3^η έκδοση αναθεωρημένη

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

Σελιδοποίηση: Μιχάλης Νόττας

Α' Έκδοση 1999

Αριθμός Εκτύπωσης: 1479

ISBN 978-960-467-184-7

© 2003, 2010

Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε.
Κων. Μελενίκου 5, Τ.Κ. 546 35, Θεσσαλονίκη
Τηλ. 2310.208.540, Fax 2310.245.541
Web: <http://www.kyriakidis.gr>

Αθήνα:

Ένωση Εκδοτών Βιβλίου Θεσσαλονίκης
Κεντρικό Αρσάκειο Μέγαρο, Στοά του Βιβλίου,
Πεσμαζόγλου 5, Τ.Κ. 105 64
τηλέφωνο και fax: 210.32.11.097

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Πάντως, κατά το Ν. 2121/1993 και τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, (ηλεκτρονικό, μηχανικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο), τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια εκδότη.

Στη Σάνυ και στον Γιάννη

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι	
Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ	
ΕΛΛΑΔΑ	13
1. Τα μεταναστευτικά κύματα από και προς τον ελλα- δικό χώρο	15
2. Η σύγχρονη «παλιννόστηση», 1974 έως σήμερα	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ	
«ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΕΣ» ΟΜΟΓΕΝΕΙΣ	23
1. Οι Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες	25
2. Οι Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση	61
3. Οι Έλληνες από την Αλβανία	82
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ	
ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ	
ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ	93
1. Η έννοια	95
2. Ομογενείς μετανάστες και κοινωνικός αποκλεισμός	97
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV	
ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ	
ΤΩΝ ΟΜΟΓΕΝΩΝ	99
1. Οικονομικοί	101
2. Θεσμικοί (νομική προστασία)	120
3. Κοινωνικοί	124
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V	
ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ	133
1. Γενικά	135

2. Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης	137
3. Υπουργείο Εξωτερικών, Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλινοστούτων Ομογενών Ελλήνων (Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε.)	140
4. Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, Γενική Γραμματεία Παλινοστούτων Ομογενών	150
5. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠ.Ε.Π.Θ.)	152
6. Υπουργείο Εξωτερικών, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού (Γ.Γ.Α.Ε)	158
7. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων-Κοινοτικά προγράμματα	164
8. Λοιπές υπηρεσίες υποστήριξης	166
9. Σύλλογοι	167
ABSTRACT	171
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	181

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος το 1974 οδήγησε σε σταδιακή υπέρβαση των συγκρούσεων και προκαταλήψεων που χαρακτήρισαν την ελληνική κοινωνία και πολιτεία τις δεκαετίες του 1950 και 1960. Η εξέλιξη αυτή οδήγησε σε μεταναστευτική πολιτική που κατοχύρωσε θεσμικά τη δυνατότητα επιστροφής στην Ελλάδα των οικογενειών των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων που είχαν εκπατριστεί την περίοδο 1946-1949.

Σταδιακά η μεταναστευτική πολιτική άρχισε να κινείται με βάση δύο άξονες: τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ του εθνικού κέντρου και του οικουμενικού ελληνισμού και τη νομική προστασία της παλιννόστησης. Ο πρώτος άξονας οφείλεται στη συνειδητοποίηση από μέρους της πολιτείας και της κοινωνίας των πολιτικών διαστάσεων της δυναμικής παρουσίας του ελληνισμού ανά την υφήλιο. Ο δεύτερος άξονας αφορά τη δημιουργία μιας σειράς νομοθετικών ρυθμίσεων και την ίδρυση οργανισμών για θέματα παλιννόστησης. Στόχος είναι η υποστήριξη των διαδικασιών ένταξης των Ομογενών όχι μόνο στο οικονομικό, αλλά και στο εκπαιδευτικό και πολιτισμικό πεδίο. Όμως, η αδυναμία τόσο των πρώην σοσιαλιστικών χωρών να ελέγξουν τη διαδικασία της μετανάστευσης, όσο και του ελληνικού κράτους να ρυθμίσει τη ροή της παλιννόστησης ανάλογα με τις δυνατότητες της οικονομίας και της αγοράς εργασίας έχουν οδηγήσει σε πρακτική που δεν προκύπτει από σχεδιασμό μακροπρόθεσμης πολιτικής. Αντιθέτως χαρακτηρίζεται κυρίως από λήψη μέτρων για την κάλυψη των άμεσων αναγκών. Το αποτέλεσμα είναι η συντριπτική πλειονότητα των Ομογενών που παλιννοστούν ή καταφεύγουν στην Ελλάδα λόγω των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στον τόπο διαμονής τους να μη μπορούν να βρουν ανταπόκριση στις προσδοκίες και στην αξιοποίηση των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών προσόντων τους.

Το βιβλίο αυτό αποτελεί τρίτη έκδοση. Η πρώτη έκδοση έγινε

το 1999. Ακολούθησε το 2003 η αναθεωρημένη δεύτερη έκδοση. Η αναθεώρηση της πρώτης έκδοσης κρίθηκε αναγκαία, γιατί ένας νόμος που τέθηκε σε ισχύ το 2000 έδωσε στο Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης τις αρμοδιότητες δύο κρατικών φορέων, οι οποίοι ήταν από τους σημαντικότερους φορείς υποστήριξης των παλιννοστούντων Ομογενών. Με τη μετάθεση των αρμοδιοτήτων οι δύο αυτές υπηρεσίες καταργήθηκαν. Παράλληλα, το κύμα μετανάστευσης των Ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση παρουσίασε σημαντική ύφεση. Η εικόνα της παλιννόστησης στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα είναι διαφορετική από την εικόνα που παρουσίαζε το φαινόμενο της παλιννόστησης τη δεκαετία του 1990.

Το βιβλίο παρουσιάζει τη σχέση της σύγχρονης παλιννόστησης (1974 μέχρι σήμερα) με το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού. Το Κεφάλαιο I παρουσιάζει τα μεταναστευτικά κύματα από και προς τον ελλαδικό χώρο από τη λήξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου μέχρι σήμερα.

Το Κεφάλαιο II παρουσιάζει τους πληθυσμούς που χαρακτηρίζονται ως «παλιννοστούντες». Οι Ομογενείς που έρχονται από το 1974 για μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα ανήκουν κυρίως στις πληθυσμιακές κατηγορίες των Πολιτικών Προσφύγων του εμφυλίου πολέμου, των Ελλήνων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και των Ελλήνων της Αλβανίας. Όλοι οι Έλληνες μετανάστες χαρακτηρίζονται από την ελληνική κοινωνία ως «παλιννοστούντες». Όμως, ο όρος μπορεί να αποδοθεί μόνο στην πρώτη γενιά των Πολιτικών Προσφύγων, γιατί μόνο η γενιά αυτή εκπατρίστηκε και αργότερα επέστρεψε στην Ελλάδα. Οι νεότερες γενιές των Πολιτικών Προσφύγων, οι Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και οι Έλληνες από την Αλβανία γεννήθηκαν εκτός του ελληνικού κράτους. Ανήκουν στην ελληνική διασπορά, αλλά η σύγχρονη μετανάστευσή τους προς το ελληνικό κράτος δε συνιστά παλιννόστηση. Οι ισχύοντες νόμοι αντιμετωπίζουν τους Πολιτικούς Πρόσφυγες και τους Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, οι οποίοι είναι ποντιακής καταγωγής στην πλειονότητά τους, ως παλιννοστούντες και τους Έλληνες από την Αλβανία ως αποδήμους.

Το Κεφάλαιο III παρουσιάζει την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού και επιχειρεί μια πρώτη προσέγγιση της παρουσίας της σχέσης του με τη σύγχρονη παλιννόστηση. Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού υπερβαίνει την έννοια της φτώχειας. Η φτώχεια συνδέεται κυρίως με τη στέρηση λόγω χαμηλού εισοδήματος. Ο κοινωνικός αποκλεισμός θίγει άτομα και σύνολα, τα οποία γίνονται αντικείμενα περιθωριοποίησης (αποξένωσης και απομόνωσης) τουλάχιστον σε ένα από τα ακόλουθα κοινωνικά πεδία: στο οικονομικό, πολιτισμικό, πολιτικό και στο πεδίο των κοινωνικών συναναστροφών. Δηλαδή, η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού εμπεριέχει, αλλά υπερβαίνει την οικονομική διάσταση. Ακόμη και ο μη φτωχός μπορεί να είναι κοινωνικά αποκλεισμένος. Οι Ομογενείς μετανάστες των τελευταίων δεκαετιών διατρέχουν υψηλό κίνδυνο να περιέλθουν σε κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού όχι μόνο λόγω φτώχειας, αλλά κυρίως λόγω στέρησης του δικαιώματος για αποδοχή και σεβασμό της ετερότητας, όπως αυτή προέκυψε από την πορεία ζωής τους στη χώρα προέλευσης. Στον κοινωνικό αποκλεισμό συντελεί η οικονομική ύφεση της δεκαετίας του 1990 και η οξύτατη οικονομική κρίση της δεκαετίας του 2000, η οποία κορυφώνεται το 2010. Η κοινωνία είναι αρνητική προς τους μετανάστες, οι οποίοι προτιμώνται από τους εργοδότες και καταλαμβάνουν τις περιορισμένες θέσεις εργασίας γιατί συνήθως αποδέχονται απαράδεκτες για το μέσο πολίτη συνθήκες εργασίας και ποσό αμοιβής. Τα συναισθήματα αποξένωσης και απομόνωσης των μεταναστών επιτείνει η διαφορά μεταξύ των προσδοκιών που είχαν πριν από τη μετανάστευση και της πραγματικότητας που σήμερα αντιμετωπίζουν.

Το Κεφάλαιο IV παρουσιάζει τους οικονομικούς, θεσμικούς και κοινωνικούς παράγοντες του κοινωνικού αποκλεισμού των Ομογενών. Οι Πολιτικοί Πρόσφυγες, παρά τα προβλήματα οικονομικής και κοινωνικής ένταξης που αντιμετωπίζουν τα πρώτα χρόνια, εντάσσονται στην ελληνική κοινωνία χωρίς να βιώσουν στην πλειονότητά τους κοινωνικό αποκλεισμό. Οι Πόντιοι και σε μεγαλύτερο βαθμό οι Βορειοηπειρώτες αποτελούν ομάδες ενάλωτες στο φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού.

Το Κεφάλαιο V παρουσιάζει τις υπηρεσίες υποστήριξης των Ομογενών μεταναστών. Πολλοί είναι οι εμπλεκόμενοι φορείς, αλλά δεν υπάρχει συντονισμένη παρέμβαση, η οποία θα μπορούσε να περιορίσει την αποστέρηση των Ποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση και των Βορειοηπειρωτών από αγαθά που συνιστούν τον εθνικό τρόπο ζωής.

Ευχαριστώ τον Εκδοτικό Οίκο των Αδελφών Κυριακίδη για τη φροντίδα της έκδοσης. Ευχαριστώ θερμά τους Ομογενείς που μέσω προσωπικών συνεντεύξεων έδωσαν σημαντικές πληροφορίες και βοήθησαν με καθοριστικό τρόπο για την ολοκλήρωση αυτού του βιβλίου. Ευχαριστώ την κ. Ελένη Γιουβρή-Ιγνατιάδου για την παραχώρηση σχετικών με τους Έλληνες Πολιτικούς Πρόσφυγες φωτογραφιών από το προσωπικό της αρχείο. Ευχαριστώ τους Ομογενείς από τη βόρειο Ήπειρο, κυρίους Θεοφάνη Καραγιάννη και Μανώλη Μποντίνη για την παραχώρηση φωτογραφιών του ελληνισμού της βορείου Ηπείρου. Πολλές ευχαριστίες οφείλω για τη συνεργασία τους και την παροχή πληροφόρησης, αρχειακού υλικού και προσωπικών εισηγήσεων στο Γενικό Γραμματέα της Γενικής Γραμματείας Παλινοστούντων Ομογενών κ. Χρίστο Καμενίδη, στη Διευθύντρια Οικονομικής και Κοινωνικής Πολιτικής της Γενικής Γραμματείας Αποδήμου Ελληνισμού κ. Εύα Παπαδάτου, στον Επιθεωρητή της Επιθεώρησης Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας του Εθνικού Ιδρύματος Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλινοστούντων Ομογενών Ελλήνων κ. Βασίλη Ταρνανίδη και στον Ειδικό Γραμματέα της Ειδικής Γραμματείας Παιδείας Ομογενών, Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και Αποκέντρωσης του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων κ. Δημήτρη Χαλκιώτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

- 1. Τα μεταναστευτικά κύματα από και προς τον
ελλαδικό χώρο**
- 2. Η σύγχρονη «παλιννόστηση», 1974 έως σήμερα**

1. Τα μεταναστευτικά κύματα από και προς τον ελλαδικό χώρο

Τα μεταναστευτικά κύματα που σημειώθηκαν από και προς τον ελλαδικό χώρο μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο συνδέονται με οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες τόσο της χώρας προέλευσης όσο και των χωρών υποδοχής.

Οι παλιννοστούντες ανήκουν σε διάφορες ομάδες αποδήμων Ομογενών: μετανάστες πρώτης κυρίως γενιάς από τη δυτική Ευρώπη, μετανάστες διαφόρων γενιών από τις Η.Π.Α., τον Καναδά, την Αυστραλία και την Αφρική, πολιτικοί πρόσφυγες που εκπατρίστηκαν λόγω του εμφυλίου πολέμου. Στους Ομογενείς που αποφασίζουν να καταφύγουν και να εγκατασταθούν μόνιμα στο ελληνικό κράτος περιλαμβάνονται και οι Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και την Αλβανία που εγκαταλείπουν πατροπαράδοτες ελληνικές εστίες.

Η εξωτερική μετανάστευση την περίοδο 1950-1980 παρουσίασε αισθητή έξαρση σε σχέση με την περίοδο 1920-1940. Τα αίτια ήταν οι συνθήκες ζωής στον αγροτικό χώρο, η έλλειψη ευκαιριών εκπαίδευσης, η αντίδραση στους κοινωνικούς και πολιτικούς εξαναγκασμούς, η αβεβαιότητα στην απασχόληση, η αναζήτηση καλύτερων προοπτικών επαγγελματικής εξέλιξης, η ζήτηση εργατικού δυναμικού στις χώρες υποδοχής, οι διαφορές στο επίπεδο των αμοιβών ανάμεσα στην Ελλάδα και στις χώρες υποδοχής και η μακροχρόνια αποδημητική παράδοση των Ελλήνων¹.

Ο συνολικός αριθμός των μεταναστευσάντων την περίοδο 1955-1977 ανήλθε σε 1.236.000 άτομα (μέσος ετήσιος όρος 6,2 μετανάστες σε 1.000 κατοίκους). Ο συνολικός αριθμός των παλιννοστησάντων την περίοδο 1968-1977 ήταν 238.000 άτομα

---

¹ Μ. Παπαδάκης και Ν. Πετρόπουλος, «Γενικά συμπεράσματα και προτάσεις» στο *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας-παλιννόστησης του ελληνικού πληθυσμού: εισαγωγικές προσεγγίσεις* τ. 1 (Αθήνα: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1990), σελ. 500.

(μέσος ετήσιος όρος 2,7 παλιννοστούντες σε 1.000 κατοίκους)². Στο διάστημα αυτό οι μισοί περίπου επαναπατριζόμενοι ήρθαν από την Ομοσπονδιακή Γερμανία³. Από τους υπόλοιπους, 57.528 άτομα είχαν προέλευση την Αυστραλία, την Αφρική, τη βόρεια και νότια Αμερική⁴.

Την περίοδο 1955-1959 οι μετανάστες κατευθύνθηκαν κυρίως προς τις υπερπόντιες χώρες με μέσο ετήσιο όρο 3,6 μετανάστες σε 1.000 κατοίκους. Η παλιννόστηση διαμορφώθηκε σε χαμηλά επίπεδα. Την περίοδο 1960-1966 η μετανάστευση αφορούσε κατεξοχήν μετακίνηση προς τις χώρες υποδοχής εργατικού δυναμικού, και κυρίως προς την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, με μέσο ετήσιο όρο 10,11 μετανάστες σε 1.000 κατοίκους. Η παλιννόστηση και σ' αυτή την περίοδο κινήθηκε σε χαμηλά επίπεδα. Στη διετία 1967-1968 ο μέσος ετήσιος όρος ήταν 5,4 μετανάστες σε 1.000 κατοίκους. Η σημαντική μείωση του μεταναστευτικού κύματος, η οποία δε συνοδεύτηκε με σημαντική αύξηση της παλιννόστησης, οφειλόταν στην οικονομική ύφεση στη δυτική Ευρώπη. Την περίοδο 1969-1972 παρατηρήθηκε βελτίωση της παραγωγικής δραστηριότητας στις χώρες υποδοχής. Ο μέσος ετήσιος όρος ήταν 8,2 μετανάστες σε 1.000 κατοίκους. Ταυτοχρόνως επιταχύνθηκε ο ρυθμός της παλιννόστησης. Ο μέσος όρος ήταν 2,6 παλιννοστούντες σε 1.000 κατοίκους. Στην περίοδο 1973-1977 ελαχιστοποιήθηκε η μεταναστευτική έξοδος και υπερκαλύφθηκε από την παλιννόστηση. Ο μέσος ετήσιος όρος ήταν 2,5 μετανάστες και 2,9 παλιννοστούντες σε 1.000 κατοίκους⁵.

Το κύμα παλιννόστησης των δεκαετιών του 1960 και του

---

² Μιχαήλ Παπαδάκης και Κλέων Τσίμπος, «Δημογραφικές επιδράσεις εξωτερικής μετανάστευσης κατά τη μεταπολεμική περίοδο (1955-1985)» στο *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας-παλιννόστησης του ελληνικού πληθυσμού: εισαγωγικές προσεγγίσεις*, ό.π., σελ. 62.

³ Ι.Κ. Χασιώτης, *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς* (Θεσσαλονίκη: εκδ. Βάνιας, 1993), σελ. 153.

⁴ Ι.Κ. Χασιώτης, ό.π., σελ. 157.

⁵ Μιχαήλ Παπαδάκης και Κλέων Τσίμπος, ό.π., σελ. 62-65.

1970 προερχόταν από τη δυτική Ευρώπη, την Αμερική και την Αυστραλία. Το 49% των παλιννοστησάντων της περιόδου 1960-1973 επέστρεψαν από τη Δυτική Γερμανία, το 14,2% από την Αυστραλία και το 10% από τις ΗΠΑ και τον Καναδά⁶.

Τα αίτια των παλιννοστήσεων από την Αυστραλία και τις Η.Π.Α. ήταν κυρίως η νοσταλγία της πατρίδας⁷. Ο επαναπατρισμός των Ελλήνων της κεντρικής και της νότιας Αφρικής οφειλόταν στην πολιτική αστάθεια, τις φυλετικές συγκρούσεις και τις εμφύλιες αναμετρήσεις⁸.

Από το 1973 οι ευρωπαϊκές χώρες σταμάτησαν να δέχονται αλλοδαπούς εργάτες. Η πολιτική αυτή σε συνδυασμό με την οικονομική ύφεση του 1973 ενίσχυσε την τάση παλιννόστησης από τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες και ιδιαίτερα από τη Δυτική Γερμανία. Από όσους παλιννόστησαν πριν από το 1974 πολλοί επέστρεψαν στην Γερμανία και μόνο όσοι επέστρεψαν μετά το 1974 μπορούν να θεωρηθούν μόνιμα παλιννοστήσαντες⁹.

Η παλιννόστηση υπερβαίνει αριθμητικά τη μετανάστευση προς άλλες χώρες από το 1974¹⁰. Την περίοδο 1971-1986 επέστρεψαν και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Ελλάδα 625.000 άτομα¹¹. Το 61% προερχόταν από τις χώρες της δυτικής Ευρώπης και κυρίως από την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας¹². Οι μισοί περίπου από όσους προέρχονταν από τη Δυτική Γερμανία εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία. Οι παλιννοστήσα-

---

⁶ Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου, *Προβλήματα μετανάστευσης παλιννόστησης* (Αθήνα: Ινστιτούτο Μελέτης της Ελληνικής Οικονομίας (ΙΜΕΟ), Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών (ΕΔΗΜ), 1986), σελ. 49.

⁷ Ι.Κ. Χασιώτης, *ό.π.*, σελ. 157-159.

⁸ Ι.Κ. Χασιώτης, *ό.π.*, σελ. 159.

⁹ Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου, *ό.π.*, σελ. 49.

¹⁰ Ήρα Έμκε-Πουλοπούλου, *ό.π.*, σελ. 49.

¹¹ Ν. Πετρόπουλος, «Παλιννόστηση 1971-1986: πορίσματα της μικροαπογραφής του 1985-1986 και προτάσεις κυβερνητικής πολιτικής» στο *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας-παλιννόστησης του ελληνικού πληθυσμού: εισαγωγικές προσεγγίσεις*, *ό.π.*, σελ. 89.

¹² Ν. Πετρόπουλος, «Παλιννόστηση 1971-1986: πορίσματα της μικροαπογραφής του 1985-1986 και προτάσεις κυβερνητικής πολιτικής», *ό.π.*, σελ. 89.

ντες από τις υπερπόντιες χώρες εγκαταστάθηκαν κυρίως στην Αττική, την Πελοπόννησο και τα νησιά του Αιγαίου¹³. Σε ποσοστό 48% εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Με την πάροδο του χρόνου παρατηρήθηκε τάση για εγκατάσταση και σε άλλα αστικά κέντρα, όπως το Ηράκλειο, η Πάτρα, η Λάρισα και ο Βόλος¹⁴.

2. Η σύγχρονη «παλιννόστηση», 1974 έως σήμερα

Η αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος το 1974 οδήγησε σε σταδιακή υπέρβαση των συγκρούσεων και προκαταλήψεων που χαρακτήρισαν την ελληνική κοινωνία και πολιτεία τις δεκαετίες του 1950 και 1960. Επήλθε η «εθνική συμφιλίωση» που έθεσε τέλος στο διχασμό μεταξύ «δεξιάς» και «αριστεράς» και κατοχυρώθηκε θεσμικά η δυνατότητα επιστροφής των οικογενειών των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων που είχαν εκπατριστεί την περίοδο 1946-1949.

Σταδιακά η μεταναστευτική πολιτική άρχισε να στοχεύει στη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ του εθνικού κέντρου και του ελληνισμού της διασποράς¹⁵ και στη νομική προστασία της παλιννόστησης. Τα ισχυρά ελληνικά λόμπυ στις Η.Π.Α., τον Καναδά,

¹³ Ν. Πετρόπουλος, «Παλιννόστηση 1971-1986: πορίσματα της μικροαπογραφής του 1985-1986 και προτάσεις κυβερνητικής πολιτικής», ό.π., σελ. 91.

¹⁴ Ν. Πετρόπουλος, «Παλιννόστηση 1971-1986: πορίσματα της μικροαπογραφής του 1985-1986 και προτάσεις κυβερνητικής πολιτικής», ό.π., σελ. 91.

¹⁵ Η έννοια της διασποράς εκφράζει πληθυσμό, ο οποίος βιαιώς ή εθελουσίως έφυγε από το γενέθλιο χώρο του. Συνεπώς ο όρος «ομογένεια» περιγράφει ορθότερα τους Ομογενείς που γεννήθηκαν εκτός του ελληνικού κράτους. Όμως, η έννοια της διασποράς έχει πλέον διευρυνθεί. Για παράδειγμα, ο ποντιακός ελληνισμός θεωρείται ελληνισμός της διασποράς, παρά το ότι ο γενέθλιος χώρος του, ο Μικρασιατικός Πόντος, δεν ενσωματώθηκε ποτέ στο νεοελληνικό κράτος. Ακόμη και οι νεότερες γενιές ποντιακής καταγωγής που γεννήθηκαν στο ελληνικό κράτος ορίζονται από τους περισσότερους κοινωνικούς επιστήμονες ως ελληνισμός της διασποράς. Επί πλέον, οι ομογενειακές οργανώσεις προτιμούν ως δηλωτικό της συλλογικής τους ταυτότητας τον όρο «ελληνική διασπορά».

την Αυστραλία, τη δυτική Ευρώπη και την πρώην Σοβιετική Ένωση αποτελούν γέφυρες φιλίας και συνεργασίας μεταξύ των κρατών διαμονής των Ομογενών και του ελληνικού κράτους. Ταυτοχρόνως η υποστήριξη του εθνικού κράτους καταγωγής (με παροχή βιβλίων για την εκμάθηση της γλώσσας, υλοποίηση προγραμμάτων φιλοξενίας νέων αποδήμων, ενίσχυση των πανεπιστημιακών τμημάτων που έχουν σχέση με τον ελληνικό πολιτισμό κ.α.) στην προσπάθεια των αποδήμων να διατηρήσουν και να μεταδώσουν την ελληνικότητα στις νεότερες γενιές ενισχύει και ενισχύεται από τη δυναμική υποστήριξη του οικουμενικού ελληνισμού προς τις εθνικές διεκδικήσεις¹⁶. Η κρατική μεταναστευτική πολιτική και πρακτική που αφορά την οριστική εγκατάσταση στην Ελλάδα κατευθύνεται πλέον προς την υποστήριξη των διαδικασιών ένταξης των Ομογενών όχι μόνο στο οικονομικό, αλλά και στο εκπαιδευτικό και πολιτισμικό πεδίο.

Η σύγχρονη παλιννόστηση άρχισε μετά από την κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος στην Ελλάδα το 1974 και ενισχύθηκε το 1983, όταν τέθηκε σε εφαρμογή η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης για ελεύθερο επαναπατρισμό των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων, οι οποίοι είχαν εγκαταλείψει τη χώρα λόγω του εμφυλίου πολέμου την περίοδο 1946-1949. Παρουσίασε μεγάλη αύξηση από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 λόγω του ανοίγματος των συνόρων των ανατολικών κρατών, των εθνικών και οικονομικών προβλημάτων στη Σοβιετική Ένωση και της απότομης κατάρρευσης του σοσιαλιστικού καθεστώτος και αποδιάρθρωσης του κοινωνικού ιστού στην Αλβανία.

---

¹⁶ Ο Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* 3^η έκδ. (New York: Basil Blackwell Inc., 1988), σελ. 151-152, αναφερόμενος στις εθνικές ομάδες στις Η.Π.Α. –ανάμεσα στα σχετικά παραδείγματα περιλαμβάνει και τους Έλληνες της Αμερικής– αναλύει το πώς η ομάδα μπορεί να παρουσιάζει «αντιπροσωπευτικό εθνισμό», (vicarious nationalism), δηλαδή ως πληθυσμός πολιτών ο οποίος δεν επιθυμεί αυτονομία ή δημιουργία ξεχωριστού κράτους, διεκδικεί πολιτική υποστήριξης του κράτους τωρινής ένταξης προς ομοεθνή πληθυσμό που αγωνίζεται για τη δημιουργία ανεξάρτητου εθνικού κράτους ή προς εθνικό κράτος καταγωγής, αν αυτό βρίσκεται σε εμπόλεμη ή κακή οικονομική κατάσταση.

Οι Έλληνες που αποφασίζουν την οριστική εγκατάσταση στο ελληνικό κράτος είναι μετανάστες πρώτης κυρίως γενιάς από τη δυτική Ευρώπη, μετανάστες διαφόρων γενιών από τις Η.Π.Α., τον Καναδά, την Αυστραλία και την Αφρική και Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες. Σημαντικά σε μέγεθος είναι τα μεταναστευτικά κύματα των Ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση και την Αλβανία. Τα πληθυσμιακά μεγέθη όπως αυτά προκύπτουν βάσει των μετριοπαθέστερων υπολογισμών των αρμοδίων ελληνικών υπουργείων, είναι περισσότεροι από 50.000 Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες, 155.000 Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και 150.000 Βορειοηπειρώτες¹⁷.

Παρά το ότι όλοι οι Ομογενείς χαρακτηρίζονται από την ελληνική κοινωνία ως «παλινοστούντες», ο όρος μπορεί να αποδοθεί μόνο στην πρώτη γενιά των Πολιτικών Προσφύγων, γιατί μόνον η γενιά αυτή εκπατρίστηκε και αργότερα επέστρεψε στην Ελλάδα. Οι νεότερες γενιές των Πολιτικών Προσφύγων, οι Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και οι Έλληνες από την Αλβανία γεννήθηκαν εκτός του ελληνικού κράτους. Ανήκουν στην ελληνική διασπορά, αλλά η σύγχρονη μετανάστευσή τους προς το ελληνικό κράτος δε συνιστά παλιννόστηση.

Οι ισχύοντες νόμοι αντιμετωπίζουν τους Πολιτικούς Πρόσφυγες και τους Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, οι οποίοι είναι Πόντιοι στην πλειονότητά τους, ως παλινοστούντες¹⁸ και τους Έλληνες από την Αλβανία ως αποδήμους¹⁹. Υπάρχει διαφο-

---

¹⁷ Στοιχεία από τη Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού-Υπουργείο Εξωτερικών και τη Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών-Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, 2002.

¹⁸ Ν. 1893/90 (ΦΕΚ τ. Α' 106/16.8.90), όπου ορίζονται η σύσταση Ιδρύματος Παλινοστούντων Ομογενών (άρθρο όγδοο) και η Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών ως ιδιαίτερη οργανική μονάδα του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης (άρθρο ένατο). Οι Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση χαρακτηρίζονται ως «παλινοστούντες».

¹⁹ Στην ελληνική γλώσσα ο όρος «απόδημος» δηλώνει μετανάστη πρώτης γενιάς εγκατεστημένο στην αλλοδαπή από μακρού χρόνου. Συνεπώς ο όρος δεν εκφράζει την κοινωνική πραγματικότητα των Βορειοηπειρωτών στον ελληνικό χώρο.

ροποίηση της μεταχείρισης των τριών ομάδων απέναντι σε ευεργετικές νομοθετικές διατάξεις και πρακτικές. Η κρατική προστασία που νομικά προβλέπεται για τους Βορειοηπειρώτες είναι μικρότερης ισχύος από αυτήν που παρέχεται στις άλλες δύο ομάδες και αυτό τους καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτους στον κοινωνικό αποκλεισμό. Ακολουθούν οι Πόντιοι, ενώ οι Πολιτικοί Πρόσφυγες, παρά τα προβλήματα οικονομικής και κοινωνικής ένταξης που αντιμετωπίζουν τα πρώτα χρόνια, εντάσσονται στην ελληνική κοινωνία χωρίς να βιώσουν στην πλειονότητά τους κοινωνικό αποκλεισμό.

Το άνοιγμα των συνόρων με την Αλβανία το 1991 και η παρατεινόμενη πολιτική και οικονομική αστάθεια στη γειτονική χώρα προκαλούν συνεχή μεταναστευτική κίνηση εργατικού δυναμικού, Αλβανών και Ομογενών, προς τον ελλαδικό χώρο. Η κατάσταση αυτή συντηρείται και επιτείνεται λόγω της άμεσης γειτνίασης του βορειοηπειρωτικού με τον ελλαδικό χώρο και της προοπτικής φιλοξενίας και εποχιακής απασχόλησης. Όμως το ελληνικό κράτος παρουσιάζει το ίδιο μεγάλα και αυξανόμενα ποσοστά ανεργίας και αδυναμία δημιουργίας νέων θέσεων σταθερής και ικανοποιητικά αμοιβόμενης εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

«ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΕΣ» ΟΜΟΓΕΝΕΙΣ

- 1. Οι Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες**
- 2. Οι Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση**
- 3. Οι Έλληνες από την Αλβανία**

1. Οι Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες

Ο εκπατρισμός

Πολιτικοί Πρόσφυγες είναι οι Έλληνες, οι οποίοι κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου (από 1.1.1946 - 31.12.1949) και εξ αιτίας του κατέφυγαν ως πρόσφυγες σε άλλα κράτη. Ακριβή στοιχεία για τον αριθμό τους δεν υπάρχουν. Οι πληροφορίες και τα στοιχεία των Οργανώσεων Πολιτικών Προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες συγκλίνουν στον υπολογισμό των 130.000 ατόμων. Απ' αυτούς 25.000 ήταν οι αντάρτες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας και 15.000 τα πολιτικά στελέχη. Οι υπόλοιποι ήταν άμαχος πληθυσμός που προερχόταν κυρίως από τις παραμεθόριες περιοχές²⁰.

Στους πρόσφυγες συμπεριλαμβάνονταν περισσότερα από 25.000 παιδιά, τα οποία από την άνοιξη του 1948 και μετά στάλθηκαν στις ανατολικές χώρες²¹. Για το ζήτημα της αποστολής των παιδιών διατυπώθηκαν δύο θέσεις. Η πρώτη, όπως αυτή εκφράστηκε από την «Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση», υποστήριζε ότι η συγκέντρωση και η αποστολή των παιδιών στο εξωτερικό οργανώθηκε από την ηγεσία των ανταρτών για να προστατευτούν τα παιδιά από τις δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν στις περιοχές διεξαγωγής των στρατιωτικών επιχειρήσεων²². Η δεύτερη, όπως αυτή εκφράστηκε από την τότε ελληνική κυβέρνηση, υποστήριζε ότι η πράξη αποτελούσε παιδομάζωμα με στόχο τον προσηλυτισμό των παιδιών στην κομμουνιστική ιδεο-

---

²⁰ Για τα αριθμητικά στοιχεία βλ. Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, «Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων», στο *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας-παλινοστίτησης του ελληνικού πληθυσμού: εισαγωγικές προσεγγίσεις* τ. 1, ό.π., σελ. 346. Σε αδημοσίευτη μελέτη της με τον ίδιο τίτλο, (Αθήνα, 1985), η Κ. Σουλτανιά αναφέρει ότι οι αριθμοί αυτοί προέρχονται από πληροφορίες και στοιχεία που έδιναν οι οργανώσεις των Πολιτικών Προσφύγων του εξωτερικού.

²¹ Θ. Μητσόπουλος, *Μείναμε Έλληνες: τα σχολεία των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες* (Αθήνα: εκδ. Οδυσσέας, 1979), σελ. 15.

²² Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 15.

λογία και τη μελλοντική στρατολόγησή τους για την επιβολή καθεστώτος στην Ελλάδα παρόμοιου με αυτό των ανατολικών χωρών²³. Πενήντα χρόνια μετά από την «εκκένωση» ή το «παιδομάζωμα», τόσο το επιχείρημα ότι η μεταγωγή των παιδιών στο εξωτερικό εξυπηρετούσε ανθρωπιστικούς λόγους, όσο και το επιχείρημα ότι τα παιδιά θα εκπαιδεύονταν κατάλληλα, ώστε να χρησιμοποιηθούν από τους κομμουνιστές επαναστάτες εναντίον της χώρας, δεν είναι αρκούντως πειστικά. Ο Ι. Κολιόπουλος αναφέρει: «Μια εξήγηση, που αποκαλύπτει μέρος μόνο των επιδιώξεων εκείνων που συνέλαβαν την ιδέα της μεταγωγής, είναι αυτή (...) ότι η ηγεσία του ΚΚΕ και του ΔΣΕ υπολόγιζε με την «εκκένωση» να λύσει ως ένα βαθμό το πειστικό πρόβλημα των εφεδρειών του ΔΣΕ, επειδή η μεταγωγή των παιδιών αναμενόταν ν'απελευθερώσει τους γονείς από την φροντίδα των και να διευκολύνει την κατάταξή τους στις μονάδες του ΔΣΕ»²⁴.

Το προσφυγικό κύμα χαρακτήρισε το τέλος μιας δεκαετίας με ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες ζωής για τους Έλληνες. Στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής (1941-1944) η χώρα μοιράστηκε στους Γερμανούς, στους Ιταλούς και στους Βούλγαρους. Οι πόροι του κράτους ήταν στη διάθεση των κατακτητών. Ο λιμός που ακολούθησε και η κακομεταχείριση του πληθυσμού οδήγησαν από τον πρώτο κιόλας χρόνο στην οργανωμένη αντίσταση εναντίον των στρατευμάτων κατοχής. Οι σημαντικότερες αντιστασιακές οργανώσεις που έδρασαν σ' όλη τη διάρκεια της κατοχής ήταν το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (Ε.Α.Μ.), το οποίο δημιούργησε τον Εθνικό Απελευθερωτικό Στρατό (Ε.Λ.Α.Σ.), η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (Ε.Κ.Κ.Α.) και ο Εθνικός Δημοκρατικός Σύνδεσμος (Ε.Δ.Ε.Σ.)

Η ενότητα της αντίστασης διασπάστηκε καθώς στην ηγεσία του Ε.Α.Μ. την υπεροχή διατήρησε το Κομμουνιστικό Κόμμα και ο Ε.Δ.Ε.Σ. χαρακτηρίστηκε από αντικομμουνισμό. Οι ενέρ-

²³ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 16.

²⁴ Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Ληλασία φρονημάτων Β': το Μακεδονικό Ζήτημα στην περίοδο του εμφυλίου πολέμου (1945-1949) στη δυτική Μακεδονία* (Θεσσαλονίκη: εκδ. Βάνιας, 1995), σελ. 214-215.

γίες οι οποίες πραγματοποιήθηκαν το 1943 με σκοπό την επίτευξη συμφωνίας ανάμεσα στο Ε.Α.Μ., στην Ε.Κ.Κ.Α. και στον Ε.Δ.Ε.Σ. δεν απέφεραν σημαντικά αποτελέσματα.

Τον Οκτώβριο του 1944 τα γερμανικά στρατεύματα αποσύρθηκαν από την Ελλάδα. Στις 12 Οκτωβρίου η Αθήνα και ο Πειραιάς απελευθερώθηκαν. Δύο μέρες αργότερα έφτασε στην Ελλάδα μια βρετανική ταξιαρχία. Στις 18 Οκτωβρίου ήρθε από το Κάιρο η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας. Ενώ οι πολιτικές αντιθέσεις οξύνονταν, οι προσπάθειες διευθέτησης της κρίσης οδήγησαν στη συμφωνία της Βάρκιζας στις 12 Φεβρουαρίου 1945, η οποία είχε την εγγύηση της βρετανικής κυβέρνησης. Η συμφωνία προέβλεπε τον εκδημοκρατισμό του στρατού και των σωμάτων Ασφαλείας και τη διεξαγωγή το συντομότερο εκλογών και δημοψηφίσματος.

Παρά τη συμφωνία, η τρομοκρατία οξύνθηκε και στις εκλογές δεν συμμετείχαν όλα τα κόμματα. Το Σεπτέμβριο του 1946 το δημοψήφισμα επέτρεψε την επάνοδο του βασιλιά. Οι παλιοί αντιστασιακοί του Ε.Α.Μ. συγκεντρώθηκαν στα βουνά και δημιούργησαν τον Οκτώβριο του 1946 το Δημοκρατικό Στρατό της Ελλάδας (Δ.Σ.Ε.) και το 1947 την Προσωρινή Κυβέρνηση της Ελεύθερης Ελλάδας. Η περίοδος 1946-1949 χαρακτηρίστηκε από έναν άγριο εμφύλιο πόλεμο. Ο τερματισμός του το 1949 συνοδεύτηκε από προσφυγικό κύμα από την Ελλάδα προς τις α-νατολικές χώρες²⁵.

---

²⁵ Για το ιστορικό πλαίσιο της εποχής υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία, στην οποία περιλαμβάνονται επιστημονικές μελέτες, εκδομένο αρχαικό υλικό, βιογραφίες και αυτοβιογραφίες. Ενδεικτικά αναφέρονται: α) Αγγελος Αντωνόπουλος, *Από την Κατοχή στον Εμφύλιο: η μεγάλη ευθύνη των Συμμάχων* 4^η έκδ. (Αθήνα: εκδ. Παρουσία, 1993), β) Λένα Διβάνη, *Η πολιτική των εξορίστων ελληνικών κυβερνήσεων 1941-1944* (Κομοτηνή: εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991), γ) Θωμάς Δρίτσιος, *Από τον Γράμμο στην πολιτική προσφυγιά* (Αθήνα: εκδ. Δωρικός, 1983), δ) Dominique Eudes, *Οι Καπετάνιοι: ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1949* Μετάφραση: Γιώργος Παπακυριάκης (Αθήνα: εκδ. Εξάντας, 1975), ε) Ανδρέας Κέδρος, *Η ελληνική αντίσταση 1940-44* Μετάφραση: Αντώνης Μοσχοβάκης 2 τόμοι (Αθήνα: εκδ. Θεμέλιο, 1976), στ) Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης, *Ένας στρατιώτης στον Εμφύλιο: η*

Από τους Πρόσφυγες αφαιρέθηκε η ελληνική ιθαγένεια το χρονικό διάστημα 1947-1963 βάσει 136 διαταγμάτων²⁶.

Τους πρώτους πολιτικούς πρόσφυγες δέχτηκαν η Αλβανία, η Γιουγκοσλαβία και η Βουλγαρία. Επειδή η οικονομική κατάσταση των κρατών αυτών δεν επέτρεπε την εγκατάσταση όλων των προσφύγων, τμήμα τους μετακινήθηκε προς τις υπόλοιπες ανατολικές χώρες, την Ουγγαρία, την Πολωνία, τη Ρουμανία, την Τσεχοσλοβακία, την Ανατολική Γερμανία και τη Σοβιετική Ένωση.

«Μ' εξαίρεση την Ουγγαρία, που δέχτηκε να εγκατασταθεί ένας σημαντικός αριθμός ανταρτών και γυναικόπαιδα μέσα στην πρωτεύουσά της –την όμορφη Βουδαπέστη– σε όλες σχεδόν τις άλλες χώρες η εγκατάσταση έγινε σ' επαρχιακές πόλεις με βιομηχανία, σε κωμοπόλεις και χωριά. Έτσι οι χώροι, όπου ζουν και εργάζονται σήμερα²⁷ οι πολιτικοί πρόσφυγες είναι οι

συμβολή της μικροϊστορίας στην ανίχνευση και την ανάλυση των βιοματικών όψεων της καθημερινής ζωής (Θεσσαλονίκη: εκδ. αδελφών Κυριακίδη, 2000), ζ) Ιορντάν Μπάεφ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα-Διεθνείς διαστάσεις* Μετάφραση: Γιώργος Σιακαντάρης (Αθήνα: εκδ. Φιλίστωρ, 1997), η) Γιώργης Μπλάνας (Καπετάν Κίτσαβος), *Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949: όπως τα έζησα* (Αθήνα, 1976), θ) Κώστας Τσουκαλάς, *Η ελληνική τραγωδία: από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες* Μετάφραση: Κ. Ιορδανίδη (Αθήνα: εκδ. Αντώνης Λιβάνης «Νέα Σύνορα»), ι) Stephen G. Xydis, *Greece and the Great Powers 1944-1947* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1963), κ) *Χρονικό αγώνων και θυσιών του ΚΚΕ* τόμος πρώτος 1918-1945²¹ έκδ. (Αθήνα: εκδ. της ΚΕ του ΚΚΕ, 1986), λ) *Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα τόμος έκτος 1945-1949* (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1987), μ) *Σύντομη ιστορία του ΚΚΕ μέρος Α' 1918-1949*²¹ έκδ. (Αθήνα: εκδ. της ΚΕ του ΚΚΕ, 1988), και ν) *Έτσι άρχισε ο εμφύλιος. Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα: το υπόμνημα του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ, τον Μάρτιο του 1947* (Αθήνα: εκδ. Γλάρος, 1987).

²⁶ Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, «Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων», στο *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας-παλιννόστησης του ελληνικού πληθυσμού: εισαγωγικές προσεγγίσεις*, ό.π., σελ. 350. Επίσης, Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, «Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων», *Μελέτη* (Αθήνα, 1985), σελ. 69-72.

²⁷ Το βιβλίο, απ' όπου γίνεται η αναφορά γράφτηκε το 1976 και εκδόθηκε το

ακόλουθοι:

Πολωνία: Ελάχιστοι στη Βαρσοβία. Οι περισσότεροι στο Βρόσλαβ και το Ζγκόρτζελετς. Οι άλλοι στην Κρακοβία, Μέγκνιτσα, Βαουμαχίτς, Γδύνια, Κατοβίτσε, Πόζναν, Στετίνο, Πολίτσε. Αρκετοί εγκαταστάθηκαν και στο Κολχόζ Κροστσένκο, της περιοχής Ζέσου, στα σύνορα Πολωνίας-Ουκρανίας.

Ουγγαρία: Οι μισοί περίπου στη Βουδαπέστη. Οι άλλοι στο χωριό «Μπελογιάννης» και στις πόλεις Μίσκολτς, Τάταμπανια, Σόλνοκ και Πιτς.

Ρουμανία: Πόλεις με πολλούς σχετικά, πρόσφυγες είναι το Βουκουρέστι, η Βραύλα, η Χουνεντοάρα, η Κραγιόβα, το Μπράσοβ. Κέντρα με λιγότερους Έλληνες η Οράντεα, το Πιτέστι, το Κλουζ, το Ιάσι, το Γαλάτσι, η Τιμισοάρα, το χωριό Φλωρίκα – που ήταν και χώρος της προσωρινής εγκατάστασης.

Βουλγαρία: Πολλοί στη Σόφια. Οι άλλοι στο Πλόβντιβ, τη Βάρνα, το Δημήτροβγκραντ, το Δημήτροβο, Οριάχοβο, Κόστενεντς, Σάμοκοβ, στα προάστια της Σόφιας, Μπάγκες και Ιλίντα. Λίγοι σε χωριά.

Ανατολική Γερμανία: Βασικά στη Λειψία και τη Δρέσδη.

Σοβιετική Ένωση: Ελάχιστοι στη Μόσχα. Ο μεγάλος όγκος στην Τασκένδη και στο Τιρτσίκ.

Τσεχοσλοβακία: Οι πιο πολλοί στο Κρνοβ, την Οστράβα, το Μπρνο, την Κάρβινα. Λιγότεροι στην Πράγα. Οι υπόλοιποι διαμοιρασμένοι στο Γέσενικ, το Τρίνετς, το Ζλατεόρε, το Γιάμπλονετς»²⁸.

Περιορισμένος αριθμός προσφύγων κατέφυγε στη δυτική Ευρώπη, τον Καναδά, τις Η.Π.Α. και την Αυστραλία. Μέχρι το 1954 παρατηρήθηκε μεγάλη γεωγραφική κινητικότητα με στόχο την οριστική εγκατάσταση στις ανατολικές χώρες και την ενοποίηση των χωρισμένων, λόγω του εμφυλίου πολέμου, οικογενειών²⁹.

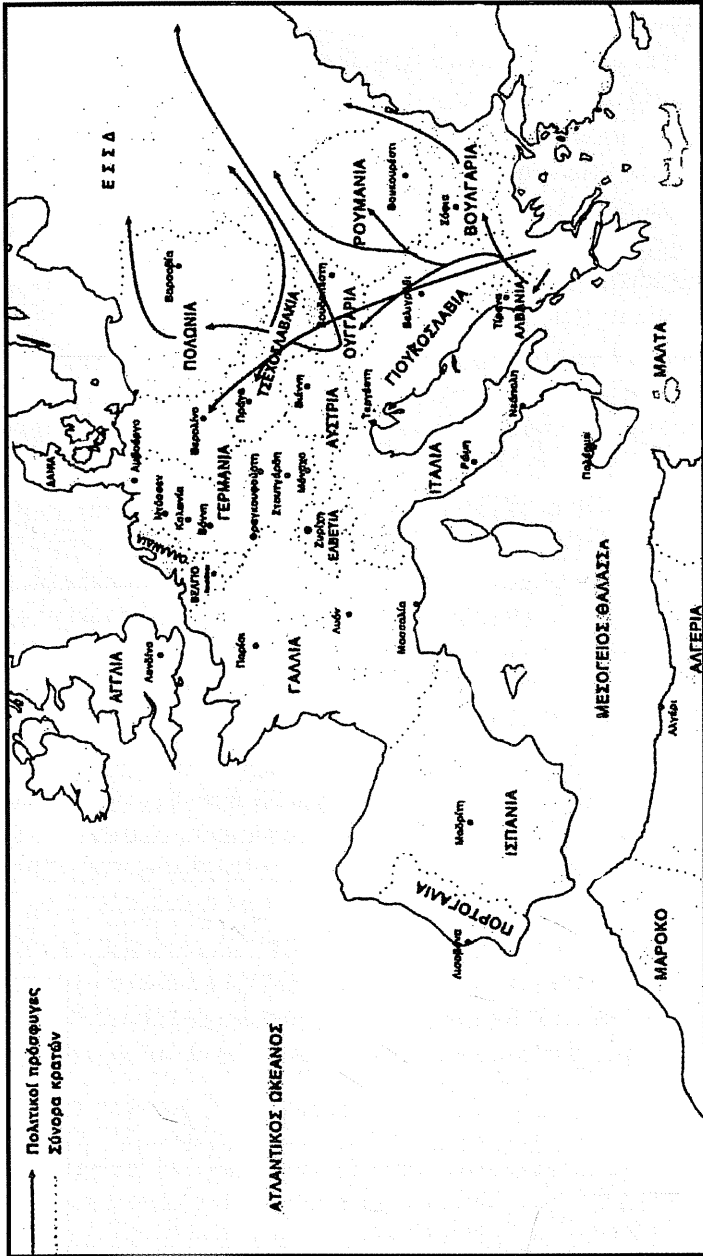

1983.

²⁸ Θωμάς Δρίτσιος, *ό.π.*, σελ. 63-66.

²⁹ Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, «Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων», Μελέτη, *ό.π.*, σελ. 11.

Χάρτης 1.
Ο εκπατρισμός των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων (1946-1949)

Στο βιβλίο αυτό παρουσιάζεται η ζωή των Πολιτικών Προσφύγων στις χώρες υποδοχής τους, το όνειρο του επαναπατρισμού και τα προβλήματα κοινωνικής ένταξης στην ελλαδική κοινωνική δομή με τη βοήθεια της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και είκοσι βιογραφιών Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων, οι οποίοι επαναπατρίστηκαν την περίοδο 1974-1987³⁰.

Τα πρώτα χρόνια

Οι κυβερνήσεις των σοσιαλιστικών χωρών υποστήριξαν τους πρόσφυγες στην προσπάθεια προσαρμογής στο νέο τους περιβάλλον. Τους έδωσαν ρούχα, κατοικίες, έπιπλα, χορήγησαν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, παρείχαν για μεγάλο διάστημα διευκολύνσεις για εξασφάλιση εργασίας και για την εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής³¹.

---

³⁰ Οι βιογραφίες προέρχονται από συνεντεύξεις που πραγματοποίησε η Μαρία Βεργέτη το 1996 και 1999 για την ολοκλήρωση μελέτης με τίτλο «Ελληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες: από τον εκπατρισμό στην παλινοστήση». Πέντε από τους Πολιτικούς Πρόσφυγες είχαν καταφύγει ως ενήλικες στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού και δεκαπέντε γεννήθηκαν εκεί. Χώρες από τις οποίες επαναπατρίστηκαν, ήταν οι δημοκρατίες της Βουλγαρίας, Πολωνίας, Σοβιετικής Ένωσης και Τσεχοσλοβακίας. Παρά το ότι υπήρχαν άξονες ερωματολογίου που αφορούσαν τις διαδικασίες προσαρμογής στις χώρες υποδοχής, τους μηχανισμούς διάσωσης και διάδοσης στις νεότερες γενιές της ελληνικής ταυτότητας, και τα προβλήματα κοινωνικής ένταξης μετά τον επαναπατρισμό, οι συνεντεύξεις χαρακτηρίζονται ως ιστορίες ζωής. Τμήματα των βιογραφιών, που αφορούν πληροφορίες για τις συνθήκες ζωής στις χώρες υποδοχής, δημοσιεύονται επώνυμα με άδεια των ερωτωμένων. Ειδικότερα, στο βιβλίο αυτό παρουσιάζονται τμήματα των συνεντεύξεων της κ. Μαρίας Σμαραγδά-Τσιαντζή, καθηγήτριας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και της κ. Ελένης Γιουβρή-Ιγνατιάδου, υπαλλήλου της Γενικής Γραμματείας Αποδήμου Ελληνισμού. Η επιλογή οφείλεται στην αντιπροσωπευτική πορεία ζωής της κ. Τσιαντζή για την πρώτη γενιά και στην πορεία και τις επιλογές ζωής της κ. Γιουβρή-Ιγνατιάδου και των αδελφών της, οι οποίες είναι αντιπροσωπευτικές των παιδιών που γεννήθηκαν εκεί.

³¹ Δημήτρης Κατσής, *Τεράστια συμβολή των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού στο Ουζμπεκιστάν* (Αθήνα, 1988), σελ. 223. Ο Δ. Κατσής αναφέρεται στη βοήθεια που παρασχέθηκε στους Πολιτικούς Πρόσφυγες από τον Ερυθρό Σταυρό της σοβιετικής δημοκρατίας του

Παρά την ευμενή από τις κυβερνήσεις αντιμετώπιση, τα πρώτα χρόνια ήταν πολύ δύσκολα. Στις χώρες υποδοχής, μόλις είχε επέλθει η αλλαγή του πολιτικού συστήματος. Υπήρχαν αντικαθεστωτικές ομάδες, οι οποίες εκδήλωναν την εχθρότητά τους προς όσους θεωρούσαν ομοϊδεάτες του σοσιαλιστικού καθεστώτος. Η Ε. Γιουβρή-Ιγνατιάδου, η οποία γεννήθηκε στην Πολωνία και έζησε εικοσιένα χρόνια εκεί, αναφέρει:

«Το 1951 2.500-3.000 Πολιτικοί Πρόσφυγες προωθήθηκαν στα ανατολικά σύνορα της Πολωνίας με τη Ρωσία. Εγκαταστάθηκαν στο χωριό Κροστσιέντκο. Εκεί ίδρυσαν το γεωργικό συνεταιρισμό «Νέα Ζωή». Έδωσαν δύο ονόματα στο χωριό: «Νέα Ζωή» και «Νίκος Μπελογιάννης». Το χωριό είχε εγκαταλειφθεί από τους Ουκρανούς κατοίκους του μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και κατοικήθηκε κατά 98% από Έλληνες Πολιτικούς Πρόσφυγες. Τα πρώτα χρόνια οι συνθήκες ζωής ήταν δύσκολες. Η χώρα είχε μόλις βγει από τον πόλεμο. Στα βουνά υπήρχαν ακόμη ένοπλες ομάδες που αντιστέκονταν στις κυβερνητικές δυνάμεις. Οι χειμώνες ήταν βαρείς, τα σπίτια δεν είχαν καμία άνεση».

Η Μ. Σμαραγδά-Τσιαντζή, η οποία κατέφυγε στη Βουλγαρία και έζησε ένα χρόνο στη Ρουμανία και τριάντα-τρία στη Βουλγαρία, περιγράφει τα πρώτα χρόνια στη Βουλγαρία:

«Τα πρώτα χρόνια εκεί υπήρχε αντίδραση, λόγω της αλλαγής του καθεστώτος. Υπήρχαν παράνομες ομάδες, που εκπαιδεύονταν στην Αμερική και μετά επέστρεφαν στη Βουλγαρία για σαμποτάζ. Οι αντιδραστικοί έκαναν ζημιές στα ελληνόπουλα, όπως για παράδειγμα έκλεβαν τα ρούχα όταν τα παιδιά πήγαι στο μπάνιο. Το 1947 κάποια από αυτές τις ομάδες προσπάθησε, ευτυχώς ανεπιτυχώς, να βάλει φωτιά και να ανατινάξει το κτίριο που έμεναν τα παιδιά. Η Βουλγάρα νοσοκόμα κήκε. Σταδιακά αυτές οι ομάδες συνελήφθησαν και σταμάτησε η αντίδραση».

Ουζμπεκιστάν. Παρόμοια βοήθεια, σύμφωνα με τις προσωπικές μαρτυρίες, δόθηκε στους Έλληνες Πολιτικούς Πρόσφυγες σ' όλες τις ανατολικές χώρες.

Ο Κωνσταντίνος και η Ευανθία Γιουβρή με το γιό τους Σωτήρη στο ελληνικό χωριό «Νέα Ζωή». Πολωνία, 1957.

Πηγή: Αρχείο Ελένης Γιουβρή-Ιγνατιάδου.

Η Ευανθία Γιουβρή, το γένος Καρλάτου, με τα πέντε παιδιά της στο ελληνικό χωριό «Νέα Ζωή». Από αριστερά προς τα δεξιά η Παρασκευή, η Ελένη, ο Σωτήρης, η Χριστίνα και η Στέλλα. Πολωνία, 1958. Από τα παιδιά αυτά τα τέσσερα μικρότερα εγκαταστάθηκαν τη δεκαετία του 1970 στην Ελλάδα. Η Παρασκευή παντρεύτηκε Πολωνό και σήμερα κατοικεί στην πολωνική πόλη Γελένια Γκούρα, όπου εργάζεται ως εισαγγελέας.

Πηγή: Αρχείο Ελένης Γιουβρή-Ιγνατιάδου.

Οι Επιτροπές Πολιτικών Προσφύγων δημιουργήθηκαν το 1949-1950. Κατ' αρχήν οι Επιτροπές λειτούργησαν στις πρωτεύουσες των προσφυγικών κέντρων. Την περίοδο 1951-1952 άρχισαν να ιδρύονται και παραρτήματα στους διάφορους τόπους όπου κατοικούσαν οι Πρόσφυγες³². Στόχος των Επιτροπών, οι οποίες ονομάζονταν και Γραφεία Ελληνικής Κοινότητας, ήταν η οργάνωση της κοινοτικής ζωής και η βοήθεια στην επίλυση των ιδιαίτερων προβλημάτων ένταξης των Προσφύγων στο νέο κοινωνικό τους χώρο.

Το 1951 ιδρύθηκαν οι πρώτες Ελληνικές Λέσχες, οι οποίες διέθεταν πλούσιες ελληνικές βιβλιοθήκες³³.

Στα πρώτα χρόνια λειτούργησε ο προσφυγικός ραδιοφωνικός σταθμός «Ελεύθερη Ελλάδα», ο οποίος εξέπεμπε στα ελληνικά. Από το 1956-1957 ο σταθμός μετονομάστηκε σε «Φωνή της Αλήθειας» και με αυτό το όνομα εξέπεμπε μέχρι το 1974³⁴.

Οι ανατολικές χώρες υποστήριζαν την εκδοτική δραστηριότητα των Πολιτικών Προσφύγων. Περισσότεροι από δύο χιλιάδες είναι οι τίτλοι βιβλίων, περιοδικών και εφημερίδων που εκδόθηκαν στα προσφυγικά τυπογραφεία. Στην αρχή εκδίδονταν κυρίως μεταφράσεις. Αργότερα πραγματοποιήθηκε έκδοση βιβλίων Προσφύγων συγγραφέων. Τα κεντρικά τυπογραφεία με δεκάδες άτομα ως τεχνικό και συντακτικό προσωπικό, λειτούργησαν για είκοσι περίπου χρόνια στη Ρουμανία³⁵.

Από το 1949 άρχισε η έκδοση προσφυγικών εφημερίδων. Τα έξοδα έκδοσης και κυκλοφορίας, καθώς και τη διάθεση των τυπογραφείων τα ανέλαβαν οι χώρες υποδοχής των προσφύγων³⁶.

---

³² Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, «Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων», στο *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας-παλινόστησης του ελληνικού πληθυσμού: εισαγωγικές προσεγγίσεις*, ό.π., σελ. 347.

³³ Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, «Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων», στο *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας-παλινόστησης του ελληνικού πληθυσμού: εισαγωγικές προσεγγίσεις*, ό.π., σελ. 347.

³⁴ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 201.

³⁵ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 117.

³⁶ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 196.

Από τη χρονιά αυτή κυκλοφόρησαν στη Ρουμανία η εφημερίδα «Νέα Ζωή», στη Βουλγαρία η «Λευτεριά», στην Ουγγαρία ο «Λαϊκός Αγώνας», στην Τσεχοσλοβακία ο «Λαϊκός Αγωνιστής» και στην Πολωνία ο «Δημοκράτης». Στη Σοβιετική Ένωση εκδιδόταν από το 1950 στην Τασκένδη η εφημερίδα «Προς την Νίκη», η οποία μετά το 1956 μετονομάστηκε σε «Νέος Δρόμος»³⁷.

Εκτός από τις εφημερίδες κυκλοφόρησαν και παμπροσφυγικά περιοδικά. Το 1950 άρχισε η κυκλοφορία του περιοδικού «Επονίτης», το οποίο ήταν όργανο της προσφυγικής νεολαίας. Τον ίδιο χρόνο άρχισε η έκδοση του παιδικού περιοδικού «Αετόπουλα», του περιοδικού «Η Φωνή της Γυναίκας», οργάνου της Πανελλαδικής Ένωσης Γυναικών, και του πολιτικού-θεωρητικού περιοδικού «Νέος Κόσμος»³⁸. Την περίοδο 1961-1968 κυκλοφόρησε το περιοδικό «Πυρσός»³⁹.

Ο προσφυγικός τύπος αναφερόταν κυρίως στη ζωή των Προσφύγων και στα ιδιαίτερα προβλήματα ένταξής τους στις κοινωνίες των τότε σοσιαλιστικών χωρών. Παρείχε υποδείξεις για την καλύτερη δυνατή οργάνωση της νέας ζωής των Προσφύγων και παράλληλα διατηρούσε το δεσμό με την Ελλάδα μέσω δημοσιεύσεων για την ελληνική ιστορία και τον πολιτισμό. Σημαντική ήταν και η προσφορά του τύπου στη γνωστοποίηση των διεθνών ειδήσεων και στην ενημέρωση για τα ζητήματα που αφορούσαν το κράτος εγκατάστασης. Η ανάγκη των Προσφύγων για ενημέρωση τα πρώτα χρόνια καλυπτόταν μόνο από τον ελληνικό τύπο, λόγω των προβλημάτων επικοινωνίας στη γλώσσα του κράτους υποδοχής⁴⁰.

Η κοινωνική κινητικότητα της πρώτης γενιάς

Οι Πρόσφυγες παρουσίασαν σταδιακή ανοδική κοινωνική κινητικότητα στο εκπαιδευτικό και στο επαγγελματικό πεδίο.

³⁷ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 196. Για την εφημερίδα «Νέος Δρόμος» επίσης βλ. Δημήτρη Κατσή, ό.π., σελ. 29.

³⁸ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 196-197.

³⁹ Για το περιοδικό «Πυρσός» βλ. Θ. Μητσόπουλο, ό.π., σελ. 202-208.

⁴⁰ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 197.

Το 90% των Προσφύγων, οι οποίοι κατέφυγαν στις τότε σοσιαλιστικές χώρες ήταν αγρότες, από ορεινές κυρίως περιοχές της Ελλάδας. Το 90% είχε γραμματικές γνώσεις που αντιστοιχούσαν μέχρι και το απολυτήριο του δημοτικού σχολείου⁴¹. Η πλειονότητά τους βρήκε απασχόληση στη βαριά βιομηχανία⁴².

Όσοι βρέθηκαν παιδιά ή στα πρώτα νεανικά χρόνια στις τότε σοσιαλιστικές χώρες, σπούδασαν και έγιναν ειδικευμένοι εργάτες, τεχνικοί και επιστήμονες⁴³. Η πολιτική των ανατολικών χωρών χαρακτηρίστηκε από ιδιαίτερη φροντίδα ως προς την εκπαίδευση των παιδιών. Το πρώτο προσφυγικό σχολείο λειτούργησε στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας ήδη από τις αρχές του 1946⁴⁴. Σταδιακά, ιδρύθηκαν ελληνικά σχολεία σ' όλες τις τότε σοσιαλιστικές χώρες. Οι δάσκαλοι ήταν Έλληνες επαγγελματίες εκπαιδευτικοί⁴⁵. Την αρμοδιότητα και την ευθύνη για το περιεχόμενο της διδασκαλίας και των διδακτικών σχολικών βιβλίων είχε η Παμπροσφυγική Ελληνική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή και οι κατά χώρα Επιτροπές. Από το 1956 λειτούργησε ο Ελληνικός Προσφυγικός Εκπαιδευτικός Οργανισμός⁴⁶. Οι κατά χώρα ελληνικές εκπαιδευτικές επιτροπές καθοδηγούνταν από τους κατά χώρα προσφυγικούς συλλόγους⁴⁷.

Στην ανοδική κοινωνική κινητικότητα της πρώτης γενιάς καθοριστικό ρόλο είχε η παροχή κρατικής υποτροφίας⁴⁸ και η ιδιαίτερη κρατική φροντίδα απέναντι στους Πρόσφυγες. Ειδικότερα, λειτούργησαν προπαρασκευαστικά σχολεία για την Ανώτατη Εκπαίδευση, τα οποία παρείχαν συμπυκνωμένες γνώσεις Μέσης Εκπαίδευσης. Όσοι είχαν παρακολουθήσει αυτά τα scho-

---

⁴¹ Θ. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σελ. 245.

⁴² Θ. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σελ. 253.

⁴³ Θ. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σελ. 246.

⁴⁴ Θ. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σελ. 23-45.

⁴⁵ Για τον τρόπο λειτουργίας των πρώτων παιδικών σταθμών και σχολείων

βλ. Θ. Μητσόπουλο, *ό.π.*, σελ. 23-45.

⁴⁶ Θ. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σελ. 84.

⁴⁷ Θ. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σελ. 85.

⁴⁸ Θ. Μητσόπουλος, *ό.π.*, σελ. 258.

Ο παιδικός σταθμός του ελληνικού χωριού «Κροστσιένκο» ή «Νέα Ζωή» ή «Ν. Μπελογιάννης». Πολωνία, νοτιοανατολικά σύνορα με τη Ρουμανία, 1960.

Πηγή: Αρχείο Ελένης Γιουβρή-Ιγνατιάδου.

Τα παιδιά του σχολείου του ελληνικού χωριού «Κροστσιένκο» ή «Νέα Ζωή» ή «Ν. Μπελογιάννης». Πολωνία, 1963.

Πηγή: Αρχείο Ελένης Γιουβρή-Ιγνατιάδου.

λεία και όσοι είχαν ολοκληρώσει τη φοίτησή τους στη Μέση Εκπαίδευση στην Ελλάδα, μπορούσαν να εγγραφούν στην Ανώτατη Τεχνική Εκπαίδευση (Πολυτεχνείο και Τεχνικά Ινστιτούτα) ή στην Ανώτατη Θεωρητική Εκπαίδευση (Πανεπιστήμιο και Θεωρητικά Ινστιτούτα)⁴⁹. Σ' όσους διέθεταν πτυχίο ελληνικού Πανεπιστημίου δινόταν η δυνατότητα συμπλήρωσης των σπουδών τους με την απόκτηση ενός ακόμη πτυχίου ή με την πραγματοποίηση μεταπτυχιακών σπουδών⁵⁰.

Η αντιμετώπιση των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων όσον αφορά τις εισαγωγικές εξετάσεις για κάθε βαθμίδα και σχολή εκπαίδευσης ήταν εξαιρετικά προνομακική. Οι υποψήφιοι έδιναν εξετάσεις, αλλά δεν συναγωνίζονταν με τους ντόπιους. Οι θέσεις για τους Έλληνες υποψήφιους είχαν καθοριστεί και οι εισαγωγικές εξετάσεις απλώς στόχευαν στην κατάληψη των καλύτερων θέσεων από τους καλύτερους. Συνήθως οι θέσεις ήταν αρκετές και δεν αποκλειόταν κανείς υποψήφιος, υπό τον όρο να έχει βαθμό πάνω από τη βάση⁵¹. Μόνο μετά από το 1962 και μέχρι το 1965 οι Έλληνες υποψήφιοι συναγωνίστηκαν με τους ντόπιους⁵².

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 1, ο οποίος παρουσιάζει τη γενική κατάσταση των Πολιτικών Προσφύγων το 1974, το σύνολο των Πολιτικών Προσφύγων, οι οποίοι ζούσαν στις σοσιαλιστικές χώρες, εκτός της Γιουγκοσλαβίας, ανερχόταν σε 56.200. Από αυτούς οι 32.790, το 58,2% του συνόλου ήταν εργαζόμενοι. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 2, ο οποίος παρουσιάζει τη σύνθεση των απασχολούμενων Πολιτικών Προσφύγων την ίδια χρονιά, από τους 32.790 εργαζόμενους, οι 3.385, το 10,3%, είχε Πανεπιστημιακή εκπαίδευση, οι 4.434, το 13,5%, ήταν απόφοιτοι Λυκείων και Τεχνικών Σχολών, οι 11.595, το 35,3%, ήταν απόφοιτοι Επαγγελματικών Σχολών, οι 11.320, το 34,5%, ήταν ειδικευμένοι στον τόπο εργασίας, και

⁴⁹ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 254.

⁵⁰ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 255.

⁵¹ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 257.

⁵² Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 258.

Πίνακας 1
Γενική κατάσταση των Πολιτικών Προσφύγων το 1974

ΧΩΡΑ	ΣΥΝΟΛΟ ΠΡΟΣΦΥΓ-ΓΥΝ	Ανήλικα από 0-7 χρονών	Μαθητές Δημοτικ. Σχολείου	Μαθητές Λυκείου - Μέσης Σχολείου	Μαθητές επαγγελματικών - τεχνικών Σχολών	Φοιτητές	Εργαζόμενοι	Συνταξιούχοι	Μη εργαζόμενοι
Αυστραλία	1.500	52	105	40	38	52	1.150	35	28
Γερμανία	6.800	318	484	166	182	258	4.050	1.250	92
Βελγία	4.800	384	415	95	116	85	2.780	850	75
Πολωνία	9.000	680	885	390	290	125	4.950	1.400	280
Ρουμανία	5.600	468	489	120	88	195	2.860	1.200	180
Σοβιετική Ένωση	15.000	1.200	1.580	480	505	645	8.600	1.460	530
Τσεχία	13.500	1.350	1.620	390	225	265	8.400	1.100	150
ΣΥΝΟΛΟ	56.200	4.452	5.578	1.681	1.444	1.625	32.790	7.295	1.335

- Οι εργαζόμενοι αντιπροσωπεύουν το 58,2% του συνόλου των πολ. προσφύγων.

- Οι συνταξιούχοι αποτελούν το 12,9% του συνόλου των πολ. προσφύγων.

- Οι φοιτητές αντιπροσωπεύουν το 2,9% του συνόλου των πολ. προσφύγων.

- Οι μαθητές του Δημ. Σχολείου, Λυκείου, μέσο τεχνικών Σχολών, επαγγελματικών Σχολών αντιπροσωπεύουν το 11,9% του συνόλου των πολ. προφύγων.

Υποσημείωση: Σχετικά με τους πολιτικούς πρόσφυγες που διαβιούν στη Γουαρούλαβια ελλείπουν συγκεκριμένα στοιχεία. Καθώς, επίσης, ελλείπουν συγκεκριμένα στοιχεία για πολιτικούς πρόσφυγες που διαβιούν στον Καναδά, Αυστραλία και χώρας της Δντ. Ευρώπης.

Πηγή: Θ. Μητσόπουλος, *Μέηνιμς Έλληνες: τα σχολεία των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες* (Αθήνα: εκδ. Οδυσσέας, 1979), σελ. 262.

μόνο οι 2.056, το 6,2%, ήταν ανειδίκευτοι. Οι δύο τελευταίες κατηγορίες, σχεδόν στο σύνολό τους, αποτελούνταν από άτομα τα οποία έφυγαν από την Ελλάδα ενήλικες, μπήκαν αμέσως στην παραγωγή, και για διάφορους λόγους δεν μπόρεσαν να βελτιώσουν το εκπαιδευτικό τους επίπεδο⁵³. Τα στοιχεία των Πινάκων 1 και 2 προέρχονται από την Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Προσφύγων Ελλάδας (ΚΕΠΠΕ).

Πίνακας 2

Σύνθεση των απασχολούμενων Πολιτικών Προσφύγων το 1974

Χώρα	Σύνολο εργαζομένων	Διπλωματούχοι ανωτάτων Σχολών	Διπλωματούχοι μέσων τεχνικών Σχολών	Διπλωματούχοι επαγγελματικών Σχολών	Ειδικευμένοι εργάτες στον τόπο δουλειάς	Ανειδίκευτοι
Ανατολ. Γερμανία	1.150	121	140	675	214	–
Βουλγαρία	4.050	450	280	1.240	1.650	430
Ουγγαρία	2.780	144	910	890	636	200
Πολωνία	4.950	410	430	1.680	1.970	460
Ρουμανία	2.860	380	184	1.100	1.080	116
Σοβ. Ένωση	8.600	1.300	2.200	2.450	2.050	600
Τσεχ/κία	8.400	580	290	3.560	3.720	250
ΣΥΝΟΛΟ	32.790	3.385	4.434	11.595	11.320	2.056

Πηγή: Θ. Μητσόπουλος, *Μείναμε Έλληνες: τα σχολεία των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες* (Αθήνα: εκδ. Οδυσσέας, 1979), σελ. 264.

Το συναίσθημα της διαφορετικότητας και η επιθυμία επαναπατριsmού

Οι συνθήκες διαμονής στις ανατολικές χώρες δεν μπορούν να χαρακτηριστούν άριστες. Οι Πολιτικοί Πρόσφυγες ζούσαν σε ολοκληρωτικό καθεστώς και ένιωθαν νοσταλγία για την Ελλάδα. Οι ίδιοι έγραψαν βιβλία που περιγράφουν τη ζωή τους στις χώρες

⁵³ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 265.

υποδοχής⁵⁴. Δίνουν πληροφορίες για την ανοδική κοινωνική κινητικότητα που τους χαρακτήρισε τα πρώτα χρόνια, αλλά και για τη συνειδητοποίηση της διαφορετικότητάς τους από τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο. Αυτή η συνειδητοποίηση της διαφορετικότητας προκύπτει και από τις ιστορίες ζωής. Η πλειονότητα των βιογραφιών συνδέει τη διαφορετικότητα με την αίσθηση της προσωρινότητας και την επιθυμία επαναπατρισμού. Οι αναφορές της Μ. Σμαραγδά-Τσιαντζή είναι χαρακτηριστικές:

«Από τους Βούλγαρους υπήρχε μεγάλη εκτίμηση προς όλους τους Έλληνες Πολιτικούς Πρόσφυγες. (...) Ήμουν στην καθοδήγηση των Πολιτικών Προσφύγων. (...) Γνώριζα πολύ καλά την όλη ζωή των Πολιτικών Προσφύγων. Περνούσαν πάρα πολύ καλά. Δεν τους έλειπε τίποτε. Πρώτον δούλευαν όλοι. Επομένως είχαν οικονομική ευχέρεια. Δεύτερον, σπούδαζαν τα παιδιά τους, χωρίς να πληρώνουν. Τρίτον, δεν υπήρχε διαχωρισμός, ότι «αυτός είναι Έλληνας, να μην τον πάρουμε στη δουλιά»».

⁵⁴ Ενδεικτικά αναφέρονται: α) Θ. Μητσόπουλος, *Μείναμε Έλληνες: τα σχολεία των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στις Σοσιαλιστικές Χώρες* (Αθήνα: εκδ. Οδυσσέας, 1979). Το βιβλίο είναι σημαντική μελέτη, που αφορά την εκπαίδευση των Πολιτικών Προσφύγων στη Βουλγαρία, Ανατολική Γερμανία, Ουγγαρία, Πολωνία, Ρουμανία, Τσεχοσλοβακία και Σοβιετική Ένωση. Δεν αναφέρεται στην όλη κοινωνική ζωή και στις συνθήκες διαβίωσης των Πολιτικών Προσφύγων. Σ' ό,τι όμως αφορά την εκπαιδευτική διαδικασία ο συγγραφέας περιγράφει ενέργειες που δείχνουν ότι υπήρχε στοργή και φροντίδα εκ μέρους των σοσιαλιστικών κυβερνήσεων. β) Δημήτρης Κατσής, *Τεράστια συμβολή των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού στο Ουζμπεκιστάν* (Αθήνα, 1988). Στο βιβλίο περιγράφεται η ιστορία της ζωής και των επαγγελματικών κυρίως επιτευγμάτων των Πολιτικών Προσφύγων στην Τασκένδη, πρωτεύουσα της τότε σοβιετικής σοσιαλιστικής Δημοκρατίας του Ουζμπεκιστάν. Ο συγγραφέας επανειλημμένα αναφέρεται στη βοήθεια η οποία δόθηκε από το σοβιετικό λαό, το ΚΚΣΕ και τη σοβιετική κυβέρνηση προς τους Πρόσφυγες και εκφράζει την επιδοκμασία του για τις αποφάσεις και πράξεις του ΚΚΣΕ και της σοβιετικής κυβέρνησης. γ) Τάκης Δοϊτσίνης, *Μαύρες μέρες: οι εμπειρίες μου από τις φυλακές Πλόβνιφ, Στάρα Ζαγκόρα και Σόφιας (Ιούλης 1973 - Νοέμβρης 1976)* (Θεσσαλονίκη: εκδ. αδελφών Κυριακίδη, 1994). Το βιβλίο αποτελεί ντοκουμέντο για τα τρισήμισι περίπου χρόνια που πέρασε ο συγγραφέας ως πολιτικός κρατούμενος στις φυλακές της Φιλιπούπολης, Στάρα Ζαγκόρας και Σόφιας.

«Οι Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες της Βουλγαρίας είμασταν μια οικογένεια. Λέγαμε ότι εμείς είμαστε Έλληνες και μια μέρα θα φύγουμε. Γι' αυτό και στο σπίτι μιλούσαμε μόνο ελληνικά, γι' αυτό τα παιδιά μας τα στέλναμε στα σχολεία, γι' αυτό και επιμέναμε στην υποχρεωτική ελληνική γλώσσα. Γι' αυτό δεν είχαμε επικοινωνία με τους άλλους Έλληνες της Βουλγαρίας. Εκείνοι ήταν ντόπιοι, αισθάνονταν διαφορετικά. Εμείς θα γυρίζαμε στην Ελλάδα».

Σε ορισμένα από τα βιβλία που έγραψαν οι Πολιτικοί Πρόσφυγες αυτή η συνειδητοποίηση της διαφορετικότητας συνυπάρχει μαζί με θλίψη για τη διάψευση των προσδοκιών και με κριτική για τον ολοκληρωτισμό. Ο Τ. Δοϊτσίνης, αντάρτης του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας, ο οποίος έζησε δώδεκα χρόνια στην Τασκένδη της Σοβιετικής Ένωσης και δεκαέξι χρόνια στη Βουλγαρία, αντιμετώπισε στη Βουλγαρία ως πολιτικός κρατούμενος ανακρίσεις, βασανιστήρια, φυλακίσεις. Στο βιβλίο του *Μαύρες μέρες: οι εμπειρίες μου από τις φυλακές Πλόβνιφ, Στάρα Ζαγκόρα, και Σόφιας (Ιούλης 1973 - Νοέμβρης 1976)* αναφέρει:

«Εγώ που βρέθηκα στην κομμουνιστική παράταξη, στις αρχές ούτε καν είχα νιώσει το περιεχόμενο του αγώνα που ξεκίνησα να κάνω. Δηλαδή αυτό που λέμε πολιτικά δεν ήμουν καθόλου καταρτισμένος. Κι αυτό σας το λέω διότι όταν στα δεκαέξι μου χρόνια εγκατέλειψα το σπίτι μου ήξερα και πέντε γράμματα. Φαντασθείτε τι γινόταν με τα παιδιά των ορεινών περιοχών που τα περισσότερα δεν είχαν προφθάσει να τελειώσουν το Δημοτικό και πολλά μάλιστα ήταν εντελώς αναλφάβητα. Μια τυφλή πίστη και δυνατή θέληση μας ωθούσαν να αντιμετωπίζουμε τα πάνδεινα, αψηφώντας στερήσεις, κακουχίες και αυτόν ακόμα το θάνατο.

Ο ένοπλος αγώνας τελείωσε και περάσαμε στην ειρηνική διαβίωση. Όλοι μας ριχθήκαμε στη μάθηση. Δουλεύαμε και μορφωνόμασταν στα φροντιστήρια, κύκλους μαθημάτων γενικής επιμόρφωσης και σιγά-σιγά αρχίσαμε να νιώθουμε αυτό το οποίο πράξαμε και από την πολιτικοφιλοσοφική πλευρά. Η επίδοσή μας στη δουλειά και τη μόρφωση ήταν άριστη. Πολλοί από μας, αφού εργαστήκαμε σε εργοστάσια και οικοδ. μονάδες,

αργότερα μπήκαμε σε ανώτερα και ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Και εδώ η επίδοσή μας ήταν άξια. Εν τω μεταξύ τα χρόνια κυλούσαν. Οι πρώην δεκαεξάρηδες γίναμε εικοσιεξάρηδες, τριανταεξάρηδες. Τα μαλλιά άρχισαν ή να πέφτουν ή να αλλάζουν χρώμα. Το μυαλό όλο και περισσότερο να ωριμάζει. Αφού πια το μυαλό ωριμάσει καλά, μόνο του σε ωθεί να έχεις δική σου κρίση των πραγμάτων. Είναι δυνατό μια οποιαδήποτε κοινωνία να είναι ιδανική; Ασφαλώς όχι. Το ίδιο και οι εκεί κοινωνίες όπου έλαχε να αφήσουμε το μεγαλύτερο και πιο ενεργητικό μέρος της ζωής μας.

Και όταν εγώ πήγα να εκφράσω τη γνώμη μου για πολλά στραβά με την καλή μου θέληση και να μη συμφωνήσω με άνορθες αποφάσεις, έγινα αντικομματικό, αντιλαϊκό και αντικαθεστωτικό στοιχείο. Και το φινάλε στη φυλακή»⁵⁵.

Πρέπει να αναφερθεί ότι η συντριπτική πλειονότητα των Πολιτικών Προσφύγων, όπως προκύπτει από τις προφορικές μαρτυρίες δεν ήταν αντικαθεστωτικοί. Για όλους όμως, η ιδιότητα του πρόσφυγα, ήταν μια δυσάρεστη κοινωνική πραγματικότητα. Ο τόπος διαμονής των Πολιτικών Προσφύγων δεν ήταν ο δικός τους τόπος. Ακόμη και στις περιπτώσεις – και αυτό ισχύει περισσότερο για τις νεότερες γενιές που γεννήθηκαν στις χώρες υποδοχής – που πήραν την υπηκοότητα της χώρας διαμονής δεν απέκτησαν αυτόματα την πλήρη αποδοχή του κοινωνικού περιγυρου, ούτε απέκτησαν συναίσθημα ταύτισης μαζί του. Ο Τ. Δοϊτσίνης, ο οποίος στο βιβλίο του εκφράζει την πλέον αρνητική θέση για την κοινωνική κατάσταση του Έλληνα Πολιτικού Πρόσφυγα αναφέρει:

«Πολιτικοί πρόσφυγες σου λέει. Το ΚΚΕ ποτέ δεν έκανε καμιά προσπάθεια για να αναγνωριστούμε ως πολιτικοί πρόσφυγες σύμφωνα με τους διεθνείς κανονισμούς. Όπως αργότερα αρχίσαμε να μαθαίνουμε αν είχαμε αναγνωρισθεί επίσημα θα είχαμε στα χέρια μας και το αντίστοιχο διαβατήριο του πολιτικού πρόσφυγα, με το οποίο θα μπορούσε ο καθένας να βρει την τύχη του εκτός

⁵⁵ Τάκης Δοϊτσίνης, ό.π., σελ. 61-62.

των ορίων των σοσιαλιστικών χωρών. Αυτό φυσικά δεν συνέφερε στην καθοδήγηση της ΚΕ του ΚΚΕ γιατί ήξερε εκ των προτέρων, μ' ένα τέτοιο διεθνές διαβατήριο μέσα σε τρία-πέντε χρόνια δεν επρόκειτο να μείνει κανένας στις χώρες αυτές. Καμία από τις Ανατολικές χώρες δεν ανακοίνωσε επίσημα ότι στα εδάφη τους διαμένουν τόσες χιλιάδες πολιτικοί πρόσφυγες. Καμία επικοινωνία δεν μπορούσαμε να έχουμε με τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό. Έφθανε μόνο κάποιος από μας να κάνει έστω και την παραμικρή ενέργεια και αυτό θεωρούνταν έγκλημα κι αμέσως ο εν λόγω εξαφανιζόταν. Η ΚGB ήταν παντού. Ό,τι δε αφορά τις δικές μας γραμμές η ΚGB του ΚΚΕ βρίσκονταν παντού και σε όχι λίγες περιπτώσεις και μέσα στα σπίτια μας. Κάτι ψωροταυτότητες που μας δώσανε οι αρχές των χωρών λέγονταν Είδος διαμονής άνευ ιθαγενείας. Μ' αυτές μπορούσαμε να λάβουμε συστημένο γράμμα, δέμα, που πιστοποιούσε την ταυτότητά μας. Η μετακίνησή μας μεταξύ των σοσιαλιστικών χωρών όπου ζούσαν συναγωνιστές μας, συγγενείς κ.λ.π. ήταν απαγορευμένη. Αν γίνονταν τέτοιες επισκέψεις αποφασίζονταν με χίλιες δυο διαδικασίες και πάντα ό,τι θα έλεγε η κομματική καθοδήγηση των Ελλήνων στην αντίστοιχη χώρα. Σ' όλο το διάστημα της παραμονής μας στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού δεν είχαμε βγει εκτός των ορίων της ΣΕ όταν ζούσαμε εκεί το ίδιο και εκτός Βουλγαρίας. Στις παραμονές της πρωτοχρονιάς του 1972 καλεσμένοι από φίλους συναγωνιστές που διαμέναν στην Γιουγκοσλαβία αποφασίσαμε να επισκεφθούμε τη γειτονική χώρα. Υποβάλλαμε τις αιτήσεις μας. Περιμέναμε περί τους τρεις μήνες. Και τελικά μας ήρθε η απάντηση. Επιτρέπουμε να ταξιδέψει μόνο το ανδρόγυνο. Το παιδί θα παραμείνει εδώ. Αυτό μας σοκάρισε κυριολεκτικά. Τελικά έτσι έγινε. Ταξιδέψαμε μόνο οι δύο μας»⁵⁶.

Στις ιστορίες ζωής διατυπώθηκε και η αντίθετη θέση. Σύμφωνα με τη Μ. Σμαραγδά-Τσιαντζή, το ελληνικό κράτος ήταν αυτό που δεν επιθυμούσε την αναγνώριση των Πολιτικών Προσφύγων σύμφωνα με τους διεθνείς κανονισμούς, και όχι το

---

⁵⁶ Τάκης Δοϊτσίνης, ό.π., σελ. 117-118.

Κ.Κ.Ε. Από τις υπόλοιπες προφορικές μαρτυρίες προκύπτει ότι λίγοι ενδιαφέρονταν για τον επίσημο χαρακτηρισμό τους ως Πολιτικών Προσφύγων. Επιπλέον, η συντριπτική πλειονότητα επέλεξε να μην πάρει την υπηκοότητα της χώρας υποδοχής και να βιώνει τη δυσάρεστη κοινωνική θέση του ατόμου χωρίς καμία ιθαγένεια, γιατί θεωρούσε ότι μ' αυτόν τον τρόπο η επιστροφή στην πατρίδα θα ήταν ευκολότερη.

Η επιθυμία της πρώτης γενιάς για επαναπατρισμό ήταν πολύ ισχυρή. Οι παράγοντες ενίσχυσης αυτής της επιθυμίας, οι οποίοι είχαν σχέση με την αντιδιαστολή προς τις κοινωνίες και τις πολιτικές ηγεσίες των χωρών υποδοχής, ήταν λιγότερο σημαντικοί από τη νοσταλγία της πατρίδας, τις αναμνήσεις, την ύπαρξη συγγενών και φίλων που παρέμειναν στην Ελλάδα, την αγωνία για τον ορατό κίνδυνο της απώλειας της ελληνικότητας στις νεότερες γενιές. Ο Θ. Μητσόπουλος, ο οποίος έζησε εικοσιοκτώ χρόνια στη Ρουμανία, στο βιβλίο του *Μείναμε Έλληνες: τα σχολεία των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες*, αναφέρει: «Ασήκωτη ήταν η συμφορά του ξεριζώματός τους από τη γη των πατέρων τους, από τη γη που γεννήθηκαν, που για το καλό της, κατά την αντίληψή τους, αγωνίστηκαν. Την πορεία αυτή προς τους ξένους τόπους τη θέρμαινε η αγάπη τους για την Ελλάδα και τους έδινε κουράγιο η ελπίδα πως δεν θ' αργήσει η μέρα της επιστροφής τους. Μερικοί πρόφτασαν και πήραν μαζί τους λίγο ελληνικό χώμα. Έτσι δημιουργήθηκε η σύγχρονη ελληνική πολιτική προσφυγιά. Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στα τριάντα χρόνια της αναγκαστικής τους υπερορίας όχι μόνο δεν ξέχασαν την Πατρίδα τους και το λαό τους, αλλά αντίθετα έκαναν και κάνουν σ' αυτό το μεγάλο χρονικό διάστημα υπεράνθρωπες προσπάθειες να διατηρήσουν ατόφια την ελληνικότητά τους και να τη μεταλαμπαδεύσουν και στα παιδιά τους.

Στο πείσμα όλων των δυσκολιών μπόρεσαν και κράτησαν εναργέστατη την εθνική τους συνείδηση και την αγάπη προς την πατρίδα τους. Όλα αυτά τα χρόνια έζησαν και ζουν με το όραμα της επιστροφής, με το ομηρικό «νόστιμον ήμαρ». Αυτό είναι πραγματικός άθλος και δείχνει πόσο βαθιά είναι ριζωμένο μέσα

τους το πατριωτικό αίσθημα»⁵⁷.

Η ελληνική ταυτότητα

Η ελληνική ταυτότητα των Πολιτικών Προσφύγων στις ανατολικές χώρες, ως μορφή συλλογικής ταυτότητας, χαρακτηριζόταν από δύο διαστάσεις που βρίσκονταν σε διαλεκτική σχέση. Η πρώτη διάσταση αφορούσε το συναίσθημα θετικής ταύτισης των μελών της ομάδας. Η δεύτερη αναφερόταν στο γεγονός της ένταξης στην ομάδα, δηλαδή στις συνεχείς διαδικασίες αλληλεπίδρασης των μελών. Οι δύο αυτές διαστάσεις όριζαν το περιεχόμενο της ταυτότητας, δηλαδή το ποιό είναι και το τι είναι οι Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες στις χώρες υποδοχής.

Την πρώτη διάσταση της ταυτότητας, δηλαδή το συναίσθημα ψυχολογικής ταύτισης των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων, ενδυνάμωναν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία και οι συνέπειες του βίαιου εκπατρισμού. Τα πολιτισμικά στοιχεία λειτουργούσαν ως παράγοντας έλξης. Οι Πολιτικοί Πρόσφυγες της πρώτης γενιάς επικοινωνούσαν μεταξύ τους στα ελληνικά, οι συναναστροφές τους ήταν σε μεγάλο ποσοστό με Έλληνες, διάβαζαν ελληνικά έντυπα, πολλοί επέλεξαν να μη μάθουν να γράφουν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής. Η επιμειξία στην πρώτη γενιά ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Οι Έλληνες γονείς προσπάθησαν να διασώσουν μέσα στην οικογένεια έναν τρόπο ζωής που να εξασφαλίζει τη διατήρηση των ελληνικών πολιτισμικών προτύπων. Παράλληλα, οι συνέπειες του βίαιου εκπατρισμού, δηλαδή το γεγονός ότι λόγω των ιστορικών γεγονότων αναγκάστηκαν και δεν επέλεξαν την αλλαγή του τόπου διαμονής τους, σε συνδυασμό με τη διαφοροποίησή τους από τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο, ήταν παράγοντες που ισχυροποιούσαν το μεταξύ τους δεσμό.

Η δεύτερη διάσταση της συλλογικής ταυτότητας των Πολιτικών Προσφύγων αφορούσε το γεγονός της ένταξης στην ομάδα και τις μορφές δράσης που πήγαζαν απ' αυτήν την ένταξη. Πολλές ήταν οι μορφές δράσης που ενίσχυαν την ταυτότητα: η δη-

---

⁵⁷ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 9.

μιουργία και πλαισίωση των Επιτροπών Πολιτικών Προσφύγων και των Ελληνικών Λεσχών, η έκδοση ελληνικών εντύπων, η λειτουργία ελληνικού ραδιοφωνικού σταθμού, η οργάνωση των σχολείων, η διοργάνωση γιορτών στις εθνικές επετείες, η διοργάνωση φεστιβάλ ελληνικών χορών και μουσικής, διαγωνισμών ελληνικής μυθολογίας και αρχαίας ιστορίας, η πραγματοποίηση ελληνικών γλεντιών με παραδοσιακούς ελληνικούς χορούς κ.α. Στις περιπτώσεις που η ελληνική παροικία ήταν πληθυσμιακά σημαντική ή επρόκειτο για ελληνικό χωριό, ο νέος γεωγραφικός χώρος μετατρέποταν σε μια μικρή Ελλάδα (χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις εγκατάστασης Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων σε χωριά που είχαν εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους τους υπό την πίεση των δραματικών καταστάσεων που προκάλεσε ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος).

Χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές που δίνουν οι ίδιοι οι Πολιτικοί Πρόσφυγες για τους τρόπους διατήρησης της ελληνικότητας. Όπως περιγράφει ο Δ. Κατσής στο βιβλίο του: «Η προσφυγική μας παροικία, πάντα οργανωμένα με τον καλύτερο πανηγυρικό τρόπο γιόρταζε την Εθνική μας γιορτή.

Μεγάλη επίδραση για την διατήρηση της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, είχαν οι διάφορες επετειακές γιορτές στα καλύτερα πάρκα της Τασκέντης, όπου παρακολουθούσαν χιλιάδες πολιτικοί πρόσφυγες και ντόπιοι κάτοικοι.

Ένα άλλο είδος επικοινωνίας ανάμεσα στους πολιτικούς πρόσφυγες μεταξύ τους, καθώς και με τον ντόπιο πληθυσμό ήταν οι ταχτικές επισκέψεις στα σπίτια, τα διάφορα γλέντια, οι συζητήσεις, καλοπροαίρετες και δημιουργικές, οι κοινές συνελύσεις και συγκεντρώσεις στους τόπους της δουλειάς, οι εξορμήσεις στην συγκομιδή του βαμβακιού, στις γειτονιές που συγκατοικούσαν.

Αυτό το γεγονός που έγινε πια παράδοση, βοήθησε κατά πολύ στην αλληλογνωριμία, στην ψυχική επαφή, στην αλληλοεκτίμηση. Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες δεν πρόκειται να ξεχάσουν καμιά φορά τα πλούσια τραπέζια που έστρωναν στα σπίτια τους με την ευκαιρία κάποιου επετειακού γεγονότος, θα θυμούνται για πολύ καιρό τους υπέροχους και καλά οργανωμένους ελληνικούς γάμους

Η εθνική γιορτή της 25^{ης} Μαρτίου. Πολιτιστικό Κέντρο του ελληνικού χωριού «Νέα Ζωή». Πολωνία, 1964.

Πηγή: Αρχείο Ελένης Γιουβρή-Ιγνατιάδου.

στην Τασκέντη που διεξάγονταν υποχρεωτικά με οργανοπαίχτες και ελληνικά μουσικά όργανα»⁵⁸.

Η ελληνική ταυτότητα των Πολιτικών Προσφύγων στις χώρες υποδοχής τους, όπως η ταυτότητα κάθε κοινωνικού συνόλου, δεν αποτελούσε στατικό φαινόμενο. Αναπροσαρμοζόταν συνεχώς στο πλαίσιο της σχέσης της ομάδας με τον κοινωνικό της περίγυρο. Η ταυτότητα μετεξελισσόταν με βάση τις συλλογικές εμπειρίες, προσδοκίες και μνήμες που βίωνε και αξιολογούσε το κοινωνικό σύνολο στο πλαίσιο του γενικότερου κλίματος που επικρατούσε και το περιέβαλλε σε κάθε δεδομένη στιγμή. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να συνυπάρχουν την ίδια στιγμή παράλληλες ταυτότητες με κοινό άξονα αναφοράς αλλά διαφορετικό περιεχόμενο. Ο κοινός άξονας ήταν ότι ο τόπος καταγωγής. Η Ελλάδα, έστω και ως μνήμη στις νεότερες γενιές κατείχε κεντρική θέση στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων. Η ταυτότητα όμως των νεότερων γενιών που γεννήθηκαν στις σοσιαλιστικές χώρες, είχε διαφορετικό περιεχόμενο. Περιεχόμενο που διαμορφωνόταν από τη μετεξέλιξη των πολιτισμικών προτύπων της ομάδας (όπως σταδιακή απώλεια της ικανότητας επικοινωνίας στην ελληνική γλώσσα, αφομοίωση πολιτισμικών προτύπων της χώρας γέννησης και διαμονής, μεγάλου βαθμού επιμειξία κ.α.) και τον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών ορίων της (όπως απώλεια του ευδιάκριτου της διαφορετικότητας).

Οι νεότερες γενιές

Στη δεκαετία του 1970 στον ενήλικο πληθυσμό ανήκαν και άτομα που γεννήθηκαν, μεγάλωσαν, σπούδασαν και σταδιοδρόμησαν στις ανατολικές χώρες. Τα άτομα αυτά δεν διέφεραν από τον κοινωνικό τους περίγυρο στο επαγγελματικό, εκπαιδευτικό και πολιτισμικό πεδίο⁵⁹.

Αντιστρόφως ανάλογη με την ανοδική κοινωνική κινητικό-

⁵⁸ Δημήτρης Κατσής, ό.π., σελ. 29.

⁵⁹ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 247.

τητα ήταν η ικανότητα επικοινωνίας στην ελληνική γλώσσα. Η αναφορά της Ε. Γιουβρή-Ιγνατιάδου είναι χαρακτηριστική:

«Καθώς περνούσε ο χρόνος η αφομοίωση άρχισε να απειλεί τη δεύτερη γενιά των Ελλήνων. Άρχισε η βαθμιαία απώλεια της γλώσσας. Ενώ τα πρώτα χρόνια η ομιλουμένη στα ελληνικά σπίτια γλώσσα ήταν η ελληνική (σχεδόν στο σύνολό τους και οι δύο γονείς ήταν Έλληνες), αργά αλλά σταθερά άρχισε να εκτοπίζεται από την πολωνική. Από τη δεκαετία του 1970 άρχισαν να ακούγονται πολωνικά και σε χώρους όπως στην ελληνική λέσχη, γιατί τα ελληνόπουλα επικοινωνούσαν πιο άνετα στην πολωνική γλώσσα. Σε αρκετές ελληνικές οικογένειες αντικατέστησε την ομιλουμένη στο σπίτι ελληνική ένα κράμα ελληνικής και πολωνικής γλώσσας.

Στην οικογένειά μου, το θέμα της γλώσσας δημιούργησε τριβές ανάμεσα σε μας, τα παιδιά, και στους γονείς μου. Ο πατέρας μου, του οποίου ο πόθος να επιστρέψει στην Ελλάδα παρέμενε άσβεστος, έφτασε στην απαγόρευση της πολωνικής γλώσσας στο σπίτι με τη δήλωση «τα πολωνικά έξω από το σπίτι». Το αποτέλεσμα ήταν, εμείς τα παιδιά να επικοινωνούμε μεταξύ μας κρυφά και για λόγους ευκολίας στα πολωνικά. Με τους γονείς μας μιλούσαμε ελληνικά, με αρκετή όμως προσπάθεια από μέρους μας, καθώς μέρα με τη μέρα το λεξιλόγιό μας γινόταν όλο και φτωχότερο.

Οι γονείς μας επικοινωνούσαν μεταξύ τους και με τους άλλους Έλληνες μόνο στα ελληνικά και διάβαζαν στο σπίτι ελληνικές εφημερίδες και βιβλία που εκδίδονταν στο εξωτερικό.

Ο πατέρας μου γνώριζε ελάχιστα πολωνικά, αφού η αίσθηση της προσωρινότητας στην Πολωνία από τη μια και οι ελληνικές συναναστροφές από την άλλη, δεν συνέβαλλαν στην εκμάθησή της. Η μητέρα μου ήταν πιο νέα. Προσαρμόστηκε καλύτερα. Μιλούσε την πολωνική γλώσσα, αλλά δεν μπορούσε να γράψει στα πολωνικά».

Όμως, παρά το ότι η γνώση για την ελληνική πατρίδα μειωνόταν σταδιακά στη δεύτερη και στην τρίτη γενιά Προσφύγων, το συναίσθημα του ιδιαίτερου δεσμού με την Ελλάδα και με

τους Έλληνες διατηρήθηκε ισχυρό και στις τρεις γενιές⁶⁰. Βέβαια, ο ιδιαίτερος δεσμός με την Ελλάδα δεν στηριζόταν σε βιώματα αλλά στη γνώση και συναισθηματική φόρτιση για την Ελλάδα που είχε αποκτηθεί μέσα από τις διηγήσεις των γονέων, από τη φοίτηση στο ελληνικό σχολείο και από τη συμμετοχή στις εκδηλώσεις της ελληνικής παροικίας. Ο Δ. Κατσής αναφέρει στο βιβλίο του:

«Διδασκόταν η ελληνική γλώσσα στα σοβιετικά σχολεία από Έλληνες δασκάλους. Οι δάσκαλοι αυτοί πρόσφεραν σημαντικές υπηρεσίες στην εκμάθηση της μητρικής γλώσσας και της ελληνικής ιστορίας στα παιδιά μας, τους καλλιέργησαν το πνεύμα της αγάπης προς την πατρίδα των γονιών τους, την Ελλάδα, διατήρησαν στην μακρινή ξενιτιά την ελληνική κληρονομιά και τις ελληνικές παραδόσεις»⁶¹.

Η Ε. Γιουβρή-Ιγνατιάδου δηλώνει στην προφορική μαρτυρία της:

«Η οικογένειά μου παρέμεινε στο ελληνικό χωριό «Νέα Ζωή» μέχρι το 1964. Είχε προηγηθεί η διαγραφή του πατέρα μου από το Κόμμα, λόγω διαφωνίας. Το γεγονός αυτό αλλά και η ανάγκη της πρόσβασης των παιδιών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, οδήγησαν στην απόφαση μετεγκατάστασης σε πόλη. Ήταν μια δύσκολη απόφαση, γιατί οι κοινωνίες των πόλεων στην Πολωνία είναι κλειστές και δεν δέχονται εύκολα εσωτερικούς μετανάστες. Η οικογένεια μετακινήθηκε στην άλλη άκρη της Πολωνίας, στα σύνορα με την Ανατολική Γερμανία, στην πόλη Γιελένια Γκούρα, όπου ζούσαν διασκορπισμένοι στην πόλη πε-

⁶⁰ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 244-252. Ο Θ. Μητσόπουλος αναφέρεται σε τρεις γενιές γονέων: στην πρώτη γενιά, η οποία κατά 90% ήταν αγρότες και δεν είχαν παρά μόνο γραμματικές γνώσεις του δημοτικού σχολείου, στη δεύτερη γενιά που μεγάλωσε και σπούδασε στις σοσιαλιστικές χώρες και στην τρίτη γενιά που γεννήθηκε στις σοσιαλιστικές χώρες. Στο παρόν κείμενο η πρώτη και η δεύτερη γενιά γονέων εντάσσονται στην πρώτη γενιά Προσφύγων. Ως δεύτερη γενιά ορίζεται η πρώτη από τις γενιές που γεννήθηκαν στις σοσιαλιστικές χώρες.

⁶¹ Δημήτρης Κατσής, ό.π., σελ. 28.

ρίπου 300 Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες. Στην πόλη υπήρχε μια πολυκατοικία, στην οποία έμεναν γύρω στις δέκα ελληνικές οικογένειες. Στο ισόγειο της πολυκατοικίας λειτουργούσε ο Σύλλογος Πολιτικών Προσφύγων. Παρόμοιοι σύλλογοι λειτουργούσαν και σε άλλες πόλεις της Πολωνίας, όπου ζούσαν Πολιτικοί Πρόσφυγες.

Εδώ τα αδέρφια μου και εγώ πηγαίναμε σε πολωνικά σχολεία και μόνο δύο φορές την εβδομάδα, τα απογεύματα, μπορούσαμε να παρακολουθούμε μαθήματα ελληνικής γλώσσας, που παρέδιδε Ελληνίδα δασκάλα, αμοιβόμενη από το πολωνικό κράτος. Οι μαθητές δεν ξεπερνούσαν τους δέκα στην αρχή της σχολικής χρονιάς και τους δύο στο τέλος της. Σε αντίθεση με τη συμμετοχή στην παρακολούθηση των μαθημάτων ελληνικής γλώσσας, μεγάλη ήταν η συμμετοχή των νέων στις γιορτές και τα καλλιτεχνικά προγράμματα που ετοίμαζε η ελληνίδα δασκάλα στις εθνικές επετείες, στις επετείες ίδρυσης του Ε.Α.Μ., Ε.Π.Ο.Ν. κλπ. Τις γιορτές αυτές ακολουθούσαν ελληνικά γλέντια με ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς στην ελληνική λέσχη.

Τα καλοκαίρια με φροντίδα του πολωνικού κράτους λειτουργούσαν παιδικές κατασκηνώσεις για τα Ελληνόπουλα, γίνονταν φεστιβάλ ελληνικών χορών και μουσικής, αθλητικές συναντήσεις, διαγωνισμοί μυθολογίας και αρχαίας ιστορίας κλπ.»

Το όνειρο της επιστροφής στην πατρίδα, σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρέχει η υπάρχουσα βιβλιογραφία, η οποία προέρχεται από την πρώτη γενιά, χαρακτήρισε και τη γενιά που γεννήθηκε στις ανατολικές χώρες⁶². Τη θέση αυτή υποστηρίζει στις προφορικές μαρτυρίες και τμήμα της γενιάς που γεννήθηκε εκεί. Όμως, τμήμα της γενιάς αυτής ένοιωσε τη χώρα υποδοχής ως δεύτερη πατρίδα και επέλεξε να παραμείνει εκεί, παρά τον επαναπατρισμό των γονιών. Άλλωστε η επιμειξία στη γενιά αυτή ήταν μεγάλη. Στις ιστορίες ζωής υπήρχε επιγαμία στα αδέρφια των ερωτωμένων σε ποσοστό από 20-50%. Η τρίτη γενιά προερχόταν σε σημαντικό ποσοστό από μεικτούς γάμους. Η γενιά αυτή βίωσε έ-

---

⁶² Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 248.

ντονο το δίλημμα της παραμονής ή της εγκατάστασης στην Ελλάδα. Η περιγραφή της Ε. Γιουβρή-Ιγνατιάδου είναι χαρακτηριστική:

«Οι γονείς και τα παιδιά είχαμε και μια άλλη διαφορά. Εκείνοι αισθάνονταν ξένοι και προσωρινοί στην Πολωνία. Εμείς αισθανόμασταν καλά. Όλες μας οι εμπειρίες, τα βιώματα, είχαν σχέση με την Πολωνία και όχι με την Ελλάδα. Την Ελλάδα τη γνωρίζαμε από τις αφηγήσεις των γονιών μας, οι οποίες αναφέρονταν στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1940, από κάποια λογοτεχνικά βιβλία που διαβάζαμε σε πολωνική μετάφραση, από τις λίγες ειδήσεις της τηλεόρασης που αφορούσαν την Ελλάδα και από τα μαθήματα ιστορίας στο πολωνικό σχολείο για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Η γνωστή σ' όλους τους Πρόσφυγες ευχή στις γιορτές των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς «του χρόνου στην πατρίδα», που την ακούγαμε από την ημέρα που γεννηθήκαμε, άρχισε να φαντάζει εξωπραγματική, αφού καμιά τέτοια προοπτική δε διαφαινόταν στον ορίζοντα.

Ο πατέρας μου, καθώς έβλεπε την προοπτική για επιστροφή στην Ελλάδα να απομακρύνεται, λόγω της επιβολής δικτατορίας το 1967 στην Ελλάδα, άρχισε να σκέφτεται τη μετακίνησή μας σε κάποια πιο κοντινή προς την Ελλάδα χώρα, όπως τη Βουλγαρία ή τη Γιουγκοσλαβία. Η αγωνία των γονιών μου ήταν ότι καθώς θα μεγαλώναμε και θα φεύγαμε από την επιρροή της οικογένειας, θα γινόμασταν πιο ευάλωτοι στις αφομοιωτικές διαδικασίες της πολωνικής κοινωνίας. Θα ριζώναμε δημιουργώντας προσωπικές και επαγγελματικές σχέσεις με τους Πολωνούς και θα μέναμε για πάντα εκεί. «-- Θα μπλέξουμε με τους Πολωνούς» έλεγε ο πατέρας μου. Προσπάθησε να αποτρέψει αυτό το ενδεχόμενο, φτάνοντας μερικές φορές στην απαγόρευση, ιδιαίτερα σε μας τα κορίτσια, συναναστροφών και προσωπικών σχέσεων με συνομήλικούς μας Πολωνούς. Αρνήθηκε επίσης πεισματικά να δεχτεί την πολωνική υπηκοότητα για τον εαυτό του και για τα παιδιά του. Οι πολωνικές αρχές πίεζαν για την αποδοχή της πολωνικής υπηκοότητας, αλλά παραμείναμε στη χώρα αυτή χωρίς καμιά υπηκοότητα, ως «ανηθαγενείς», γιατί όπως έλεγε ο πατέρας μου, «-- Εγώ τα παιδιά μου δεν τα κάνω Πολω-

νάκια». Μόνο η μεγάλη μου αδελφή αναγκάστηκε να πάρει την πολωνική υπηκοότητα ως φοιτήτρια νομικής.

Το 1974 έπεσε η χούντα στην Ελλάδα. Οι Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες πανηγύριζαν. Ο πατέρας μου έσπευσε να υποβάλλει αίτηση επαναπατρισμού, παρά τις αντίθετες οδηγίες της ηγεσίας των προσφυγικών οργανώσεων.

Η αίτηση επαναπατρισμού υποβλήθηκε από τον πατέρα μου για όλη την οικογένεια, συμπεριλαμβανομένης και της μεγαλύτερης αδελφής μου, η οποία είχε εν τω μεταξύ, παρά τις αντιρήσεις των γονιών μου, παντρευτεί με Πολωνό και είχε αποκτήσει το πρώτο της παιδί.

Σε ένα χρόνο περίπου εγκρίθηκε η αίτηση επαναπατρισμού. Η μεγάλη αδελφή μου και ο σύζυγός της αποφάσισαν να παραμείνουν στην Πολωνία».

Τα μεταναστευτικά κύματα προς την Ελλάδα

Ο πρώτος επαναπατρισμός αφορούσε τα παιδιά των οποίων οι γονείς δεν ήταν στο σπίτι την περίοδο της συγκέντρωσης και της αποστολής των παιδιών στις ανατολικές χώρες. Την επιστροφή των παιδιών αυτών ζητούσαν μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου οι πλησιέστεροι συγγενείς τους. Το θέμα της επιστροφής των παιδιών συζητήθηκε στον Ο.Η.Ε. στις 27-11-1948 και στις 18-11-1949. Από την Πολιτική Επιτροπή της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε. αποφασίστηκε να επιστραφούν τα παιδιά εφόσον θα τα ζητούσαν με αιτήσεις οι πλησιέστεροι συγγενείς τους⁶³. Με τη βοήθεια του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού αναχώρησαν το 1954 από τις τότε σοσιαλιστικές χώρες για την Ελλάδα 5.000 παιδιά⁶⁴. Στις ανατολικές χώρες παρέμειναν περίπου 20.000 παιδιά⁶⁵.

Την περίοδο 1956-1974 επέστρεψαν στην Ελλάδα 7.872 άτομα⁶⁶.

---

⁶³ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 18.

⁶⁴ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 18.

⁶⁵ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 19.

⁶⁶ Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, «Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέν-

Μεγαλύτερος αριθμός άρχισε να επαναπατρίζεται από το 1974⁶⁷. Ο Θ. Μητσόπουλος έγραφε στο βιβλίο του το 1979, αναφερόμενος στον πληθυσμό των πολιτικών προσφύγων (56.200 άτομα, εκτός των όσων ζούσαν στη Γιουγκοσλαβία), όπως αυτός προέκυπτε από στοιχεία του 1974:

«Μια προσεχτικότερη ματιά στα στοιχεία αυτά μας φέρνει μπροστά σε μια οδυνηρή πραγματικότητα. Από τους αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης και του Εμφυλίου Πολέμου δεν έχουν απομείνει παρά ένας αριθμός που μόλις ξεπερνάει το ένα τρίτο του σημερινού συνολικού αριθμού των πολιτικών προσφύγων. Από τους πάνω από 40.000 της κατηγορίας αυτής που πέρασαν τότε τα σύνορα της χώρας οι μισοί λείπουν. Ένα μέρος τους γύρισε κατά καιρούς στην Ελλάδα, ένα μικρότερο μέρος έφυγε στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης ή τις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Αυστραλία. Μα το μεγαλύτερο μέρος τους άφησε τα κόκκαλά του στην προσφυγιά. Στην προσφυγιά άφησε και τους καημούς του χωρισμού και τα όνειρα για επάνοδο στην πατρική τους γη. Αυτός είναι ο μακάβριος απολογισμός της σκληρής και αδυσώπητης προσφυγιάς, που έφτασε τις τρεις δεκαετίες»⁶⁸.

Μέχρι το 1983 εφαρμοζόταν ο ατομικός επαναπατρισμός, δηλαδή η κατά περίπτωση εξέταση της αίτησης κάθε ενδιαφερομένου ατόμου για επαναπατρισμό. Μαζικός επαναπατρισμός άρχισε από τις αρχές του 1983, όταν τέθηκε σε εφαρμογή η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης για τον ελεύθερο επαναπατρισμό⁶⁹. Με κοινή απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών και Δημοσίας Τάξεως η κυβέρνηση επέτρεψε τον ελεύθερο επαναπατρισμό, και απέδωσε την ελληνική ιθαγένεια σ' όσους την είχαν στερηθεί⁷⁰. Στη συνέχεια το ελληνικό κράτος με μια σειρά διακρατικών συμφωνιών φρόντισε να εξασφαλίσει την αναγνώ-

---

των Πολιτικών Προσφύγων», Μελέτη, ό.π., σελ. 35.

⁶⁷ Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, «Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων», Μελέτη, ό.π., σελ. 13.

⁶⁸ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 263.

⁶⁹ Γ. Λυκοτραφίτης (Επιμ.), ό.π., σελ. 183.

⁷⁰ Υπουργική Απόφαση 106841 (ΦΕΚ τ. Β' 1/5.1.1983).

ριση της συντάξιμης υπηρεσίας τους στις ανατολικές χώρες. Η μείωση του πληθυσμού είχε ως αποτέλεσμα το κλείσιμο των Οργανώσεων και τη διακοπή της κυκλοφορίας των ελληνικών εντύπων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Βουλγαρίας, όπου με απόφαση της βουλγαρικής κυβέρνησης καταργήθηκε μετά τις 30-4-1984 η ιδιότητα του Πολιτικού Πρόσφυγα. Με την κατάργηση της ιδιότητας του Πολιτικού Πρόσφυγα, έκλεισε η «Δημοκρατική Οργάνωση Μορφώσεως και Εκπολιτισμού» των Πολιτικών Προσφύγων και διακόπηκε η έκδοση της ελληνικής εφημερίδας και η λειτουργία των σχολείων ελληνικής γλώσσας. Με την ελληνοβουλγαρική Συμφωνία της 7ης Φεβρουαρίου 1986, ρυθμίστηκε το συνταξιοδοτικό ζήτημα. Ειδικότερα, όσοι επαναπατρίστηκαν μέχρι της ημερομηνίας υπογραφής της Συμφωνίας ή εντός τριών ετών από της ημερομηνίας υπογραφής της, είχαν δικαίωμα αναγνώρισης στην Ελλάδα της συντάξιμης υπηρεσίας τους στη Βουλγαρία. Με τη θέση σε ισχύ της ανωτέρω Συμφωνίας επαναπατρίστηκε ο μεγαλύτερος αριθμός των Πολιτικών Προσφύγων της Βουλγαρίας. Όσοι επαναπατρίστηκαν μετά από τη λήξη της ανωτέρω ημερομηνίας, δεν μπόρεσαν να επιτύχουν τη συνταξιοδότησή τους βάσει της προϋπηρεσίας τους στη Βουλγαρία⁷¹. Αντίστοιχες διαδικασίες ακολουθήθηκαν στις υπόλοιπες ανατολικές χώρες.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, το σύνολο των Πολιτικών Προσφύγων που ζούσαν μετά το τέλος του 1974 στις τότε σοσιαλιστικές χώρες, εκτός της Γιουγκοσλαβίας, ανερχόταν σε 56.200 άτομα. Από αυτούς μέχρι το 1989 επαναπατρίστηκαν 34.000 άτομα. 14.000 ήταν άντρες, 12.000 γυναίκες, 4.000 συνταξιούχοι, 1.000 φοιτητές και 5.000 παιδιά⁷².

Στον ελλαδικό χώρο, 15.000 προτίμησαν εγκατάσταση στη Μακεδονία-Θράκη, 11.000 στην Αττική, 6.000 στη Θεσσαλία,

---

⁷¹ Για την περίπτωση της Βουλγαρίας βλ. Γ. Λυκοτραφίτη (Επιμ.), *Ο Ελληνισμός του Εξωτερικού* 2η έκδ (Αθήνα, 1992), σελ. 133.

⁷² Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, «Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων», στο *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας παλινοστήσεως του ελληνικού πληθυσμού: εισαγωγικές προσεγγίσεις*, ό.π., σελ. 347.

1.000 στην Ήπειρο, 800 στη Στερεά Ελλάδα (κυρίως στη Λαμία) και 200 στην Πελοπόννησο⁷³.

Ο πληθυσμός των διαφόρων μεταναστευτικών κυμάτων έχει διαφορετικά κοινωνικά χαρακτηριστικά. Μέχρι το 1983 κύρια αιτία αναχώρησης από τις ανατολικές χώρες ήταν το όνειρο του επαναπατρισμού. Η δεύτερη γενιά ακολουθούσε την πρώτη ή επέλεγε την παραμονή στον τόπο γέννησης. Οι επαναπατριζόμενοι, λόγω των κλειστών γι' αυτούς συνόρων, δεν είχαν τη δυνατότητα επισκέψεων στην Ελλάδα⁷⁴. Η αναφορά της Μ. Σμαραγδά-Τσιαντζή είναι χαρακτηριστική:

«Ο πατέρας μου πέθανε στη Βουλγαρία. Η μητέρα μου δε μπορούσε να έρθει ούτε στην κηδεία του. Η μητέρα μου πέθανε το 1979, δηλαδή μετά τη μεταπολίτευση. Και όμως, δε μου επέτρεψαν να έρθω στην κηδεία της, παρά τις ενέργειες που έκανε εδώ η Ο.Γ.Ε., η Ομοσπονδία Δημοκρατικών Γυναικών. Εγώ για πρώτη φορά ήρθα στην Ελλάδα το 1981 επειδή συμμετείχα σε ένα συνέδριο της Ο.Γ.Ε. και αυτό ύστερα από πολύ μεγάλο αγώνα».

Σε έρευνα της Κ. Κασιμάτη, η οποία περιγράφει τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του κύματος της περιόδου 1986-1991, αναφέρεται ότι μόνο το 29% ανήκε στην πρώτη γενιά. Το 71% γεννήθηκε και κοινωνικοποιήθηκε στις χώρες υποδοχής⁷⁵. Το 70%

⁷³ Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, «Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων», στο *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας παλιννόστησης του ελληνικού πληθυσμού: εισαγωγικές προσεγγίσεις*, ό.π., σελ. 347.

⁷⁴ Άννα Αμηρά και Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη, «Επαναπατρισθέντες επιστήμονες από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης: 1960-81», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 51 (1983): 142. Από το δείγμα των επαναπατρισθέντων επιστημόνων της έρευνας το 84% επαναπατρίστηκε χωρίς να έχει προηγουμένως επισκεφθεί την Ελλάδα. Η πλειονότητα, το 72,4% των επιστημόνων ήταν Πολιτικοί Πρόσφυγες πρώτης και δεύτερης γενιάς. Υπήρχαν κατηγορίες πληθυσμού, όπως «μετανάστευση οικογένειας τον προηγούμενο αιώνα» σε ποσοστό 2,5%, «πρόσφυγες από τον Πόντο» σε ποσοστό 3,3% και ασαφείς κατηγορίες που δεν είναι ορθό να προστεθούν στο 72,4%.

⁷⁵ Κούλα Κασιμάτη, *Πολιτικοί Πρόσφυγες από τις ανατολικές χώρες: κοινωνική και οικονομική τους ένταξη* (Αθήνα: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, 1992), σελ. 60.

είχε πραγματοποιήσει επισκέψεις στην Ελλάδα πριν από τον επαναπατρισμό⁷⁶. Στο κύμα αυτό παρατηρήθηκαν νέοι λόγοι μετανάστευσης, όπως εθνικιστικές ταραχές στο κράτος διαμονής και το σύνδρομο της μειονότητας. Ειδικότερα, το 3% περίπου ανέφερε ότι επαναπατρίστηκε εξαιτίας εθνικών προβλημάτων στη χώρα που ζούσε, κατάσταση που κυρίως χαρακτηρίζει τις δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Το 19% ακολούθησε μέλη της οικογένειας ή άλλους. Δηλαδή δεν μπορούσαν να ζήσουν πια σ' αυτές τις χώρες χωρίς τον κοινωνικό τους περίγυρο, χωρίς τους άλλους Έλληνες⁷⁷, οι οποίοι λόγω του επαναπατρισμού γίνονταν όλο και λιγότεροι.

Είναι χαρακτηριστικός και ο τρόπος αποχώρησης. Ο Δ. Κατσής, ο οποίος μαζί με την οικογένειά του επαναπατρίστηκε το 1987 περιγράφει τη ζωή των Πολιτικών Προσφύγων τις τελευταίες ημέρες πριν από το ταξίδι του επαναπατρισμού:

«Η αποχώρηση των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων από την Τασκέντη, το ξεπροβόδισμά τους από τους κοντινούς συγγενείς, φίλους και γνωστούς κατέχει ιδιαίτερη θέση στη ζωή του κάθε συμπατριώτη μας. Το γεγονός αυτό θα το θυμούνται για πολύ.

Το ξεπροβόδισμα γίνεται οργανωμένα, παίρνει πανηγυρικό χαρακτήρα, από τους γνωστούς στον τόπο της δουλειάς, από τον τόπο της κατοικίας. Συνήθως προηγούνταν το ξεπροβόδισμα από τη δουλειά. Έγινε παράδοση εδώ, το ξεπροβόδισμα του Έλληνα πολιτικού πρόσφυγα για την πατρίδα του να παίρνει επίσημο και οργανωμένο χαρακτήρα. Δεν υπάρχει περίπτωση που το γεγονός αυτό να μείνει απαρατήρητο. Το εργατικό προσωπικό της επιχείρησης που ανήκε ο συμπατριώτης μας, σε επίπεδο μπριγάδας, τμήματος κλπ., θεωρούνταν το καλό ξεπροβόδισμα του συντρόφου τους, σαν γεγονός πρώτιστης σημασίας. Σε ειδική αίθουσα οργάνωναν επίσημη συγκέντρωση, αφιερωμένη σ' αυτό το γεγονός. Παίρναν μέρος σ' αυτή όλοι οι γνωστοί του

---

⁷⁶ Κούλα Κασσιμάτη, ό.π., σελ. 66.

⁷⁷ Κούλα Κασσιμάτη, ό.π., σελ. 69-71.

που δούλευαν μαζί του, αντιπρόσωποι των συνδικάτων, της κομματικής οργάνωσης, καθοδηγητικά και διοικητικά στελέχη. Η προετοιμασία γινόταν από πρωτύτερα, στρώνονταν τραπέζι, με πλούσιο φαγητό, με ποτά, ακολουθούν ομιλίες, προσφωνήσεις, του προσφέρουν αναμνηστικά δώρα, του εύχονται ώρα καλή και καλή πατρίδα.

Με το ίδιο πνεύμα ακολουθεί και το δεύτερο στάδιο του ξεπροβοδίσματος που γίνεται στο σπίτι του την παραμονή της αναχώρησης. Έγινε παράδοση γι' αυτόν που αναχωρεί, να ετοιμάζεται πολύπλευρα γι' αυτή την τελευταία μέρα, να υποδεχτεί αυτή τους πολυάριθμους επισκέπτες με τον καλύτερο τρόπο. Το γνωρίζει ότι θα τον επισκεφτούν αυτή τη μέρα οπωσδήποτε όλοι χωρίς εξαίρεση, συγγενείς, φίλοι, γνωστοί. Όσο περισσότεροι τον επισκεφτούν, τόσο πιο ικανοποιημένος θα είναι. Το σπίτι, τα δωμάτια, η αυλή αυτή τη μέρα είναι γεμάτα με κόσμο, μεταβάλλεται σε τόπο προσκυνήματος. Όλοι οι φίλοι και γνωστοί θεωρούν πρώτη τους υποχρέωση να επισκεφτούν αυτή τη μέρα αυτό το σπίτι. Όλα τα δωμάτια του σπιτιού είναι στρωμένα με πλούσια φαγητά, την πρώτη θέση κατέχει το ουζμπέκικο πλάφι, υπάρχουν μεξέδες, σαλάτες, ποτά, ακούγονται πάλι ομιλίες, με τις ευχές ώρα καλή και καλή αντάμωση. Η μαζική αυτή εκδήλωση μεταβάλλεται σε γλέντι, παίζονται ελληνικά τραγούδια, ακολουθούν χοροί μέχρι αργά την νύχτα.

Το τελευταίο στάδιο που είναι και το αποκορύφωμα του ξεπροβοδίσματος γίνεται στο σιδηροδρομικό σταθμό της Τασκέντης. Πλήθος κόσμος, από Έλληνες, Ρώσους, και Ουζμπέκους γεμίζουν το χώρο εδώ μπροστά από τα βαγόνια. Τα μαγνητόφωνα παίζουν ελληνική μουσική, οι νεολαίοι αυτοί που είναι όλο κέφι και χαρά, σέρνουν ελληνικούς χορούς. Πριν μπουν στα βαγόνια, αρχίζουν τα αγκαλιάσματα, τα φιλιά, τα δάκρια, τα κλάματα δεν λείπουν αυτές τις στιγμές, ακόμα και απ' τους πιο ψύχραιμους.

Με παρόμοιο τρόπο και αγωνία τους περίμεναν και τους συναντούσαν στο λιμάνι του Πειραιά, στα χωριά τους, τους υποδέχονταν οι μανάδες, οι πατεράδες, τα αδέρφια, αδελφές, ξαδέλ-

φια, συγγενείς, γνωστοί, συγχωριανοί»⁷⁸.

Το 1992 είχαν παραμείνει 12.116 Πολιτικοί Πρόσφυγες στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης, πλην Γιουγκοσλαβίας. Ο Πίνακας 3 που ακολουθεί παρουσιάζει τη μεγάλη πληθυσμιακή διαφορά που παρατηρήθηκε μεταξύ των ετών 1974 και 1992. Τα στοιχεία για το 1992 προέρχονται από το Υπουργείο Εξωτερικών

Πίνακας 3
Πληθυσμός των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων
κατά χώρα τα έτη 1974 και 1992

Χώρα	Πληθυσμός	
	1974	1992
Ανατολική Γερμανία	1.500	300
Βουλγαρία	6.800	716
Ουγγαρία	4.800	2.500
Πολωνία	9.000	4.300
Ρουμανία	5.600	1.500
Σοβιετική Ένωση	15.000	300
Τσεχοσλοβακία	13.500	2.500
Σύνολο	56.200	12.116

Πηγή: Γ. Λυκοτραφίτης (Επιμ.), *Ο Ελληνισμός του Εξωτερικού* 2η έκδ. (Αθήνα: Υπουργείο Εξωτερικών, 1992), σελ. 133, 138, 143, 166, 183, 186, 189.

2. Οι Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση

Οι ελληνικές κοινότητες

Η ίδρυση των πρώτων ελληνικών αποικιών στα βόρεια παράλια του Ευξείνου Πόντου χρονολογείται μεταξύ του 8^{ου} και του 6^{ου} π.Χ. αιώνα⁷⁹. Πολλές ελληνικές αποικίες εξακολούθη-

⁷⁸ Δημήτρης Κατσής, ό.π., σελ. 231-236.

⁷⁹ Aleksandre A. Maslennikov, *Οι αρχαίοι Έλληνες στο Βόρειο Ευξείνιο Πόντο* Μετ. Ηλίας Πετρόπουλος (Θεσσαλονίκη: εκδ. αδελφών Κυριακίδη,

σαν να υπάρχουν μέχρι την εποχή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Τον 9ο μ.Χ. αιώνα δημιουργήθηκαν επίσημες επαφές μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων και στη συνέχεια η Ρωσία δέχτηκε το χριστιανισμό από το Βυζάντιο⁸⁰. Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453, πολλοί Έλληνες κατέφυγαν ως πρόσφυγες στην τσαρική Ρωσία. Μεγάλη αύξηση του ελληνικού πληθυσμού προκλήθηκε από τα μεταναστευτικά κύματα των Ελλήνων του Πόντου κατά την εποχή της Οθωμανικής κυριαρχίας. Το 1918 ο πληθυσμός των Ελλήνων στη Σοβιετική Ένωση ανερχόταν σε 700.000⁸¹. Στον ελληνικό πληθυσμό περιλαμβάνονταν και πρόσφυγες από το Μικρασιατικό Πόντο, οι οποίοι λόγω των διωγμών που υπέστησαν από τη νεοτουρκική κυβέρνηση την περίοδο 1916-1924 αναγκάστηκαν να καταφύγουν ως πρόσφυγες στη γειτονική τσαρική και μετέπειτα σοβιετική επικράτεια.

Οι Έλληνες από την Οκτωβριανή επανάσταση του 1917 μέχρι το 1937 έζησαν με ελευθερία και ανέπτυξαν μεγάλη πολιτιστική δραστηριότητα, λόγω της κρατούσας λενινιστικής ιδεολογίας και πρακτικής για τα έθνη. Στο πλαίσιο αυτής της ελευθερίας όσοι το επιθυμούσαν απέκτησαν στη δεκαετία του 1920 ελληνικά διαβατήρια. Ο ελληνικός πληθυσμός στη Σοβιετική Ένωση ήταν, και εξακολουθεί να είναι στην πλειονότητά του ποντιακής καταγωγής.

Στη δεκαετία του 1930 η επικράτηση της σταλινικής ιδεολογίας και πρακτικής για τα έθνη καθόρισε τη μαζική δίωξη των Ελλήνων. Ενώ μέχρι το 1937 οι εναντίον των Ελλήνων διώξεις βασίζονταν μόνο σε πολιτικά και ταξικά κριτήρια, στην περίοδο 1937-1939 κορυφώθηκαν και ταυτόχρονα απέκτησαν εθνικό χαρακτήρα. Μεγαλύτερη έκταση είχαν στις δημοκρατίες της Ουκρανίας και της Ρωσίας. Στις δημοκρατίες της Υπερκαυκασίας εξορίστηκαν κυρίως ιερείς και δάσκαλοι. Στην περίοδο 1941-1942

2000), σελ. 17.

⁸⁰ Ανδρέας Ζαπάντης, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941* Μετ. Άγγελος Σ. Βλάχος (Αθήνα: εκδ. Εστία, 1989), σελ. 17.

⁸¹ Μιχ. Χρ. Αιλιανός, *Το έργο της ελληνικής περιθάλψεως* (Αθήνα: εκδ. Γραφείου Τύπου Υπουργείου Εξωτερικών, 1921), σελ. 88-89.

πραγματοποιήθηκε από τις σοβιετικές αρχές μετακίνηση όλου του τοπικού πληθυσμού της νότιας Ρωσίας από τα σύνορα, λόγω του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Τόπος αναγκαστικής νέας εγκατάστασης της πλειονότητας ήταν το Καζαχστάν. Το 1942, λίγο πριν από την κατάληψη της περιοχής Κουμπάν στα νότια της δημοκρατίας της Ρωσίας από τα γερμανικά στρατεύματα, εξορίστηκε περιορισμένος αριθμός ελληνο-υπηκόων στη Σιβηρία, κυρίως στο Βλαδιβοστόκ και στο Σιβηρικό Καζαχστάν. Στην Κριμαία, που σήμερα ανήκει στη δημοκρατία της Ουκρανίας, αλλά την εποχή εκείνη ανήκε στη δημοκρατία της Ρωσίας, οι Έλληνες εξορίστηκαν το 1944, δηλαδή μετά από την αποχώρηση του γερμανικού στρατού από την περιοχή, στην κεντρική Ασία, κυρίως στο Ουζμπεκιστάν και στη Σιβηρία. Η εκτόπιση πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του εκπατρισμού όλων των εθνικών ομάδων της Κριμαίας. Το 1946 και 1949 ολοκληρώθηκε η εξορία του ελληνικού πληθυσμού του Κουμπάν στην κεντρική Ασία. Το 1949 άρχισε το πεντάχρονο πλάνο ανάπτυξης της κεντρικής Ασίας. Η 13η Ιουνίου 1949 ήταν η μέρα μαζικής εκτόπισης των ελληνο-υπηκόων του Καυκάσου προς την κεντρική Ασία, κυρίως προς τις δημοκρατίες του Καζαχστάν, Ουζμπεκιστάν και Κιργισίας. Η εξορία επιβλήθηκε στον πληθυσμό ελληνικής υπηκοότητας της δημοκρατίας της Γεωργίας, εκτός των άγονων περιοχών, όπως η Τσάλκα. Δεν εξορίστηκαν οι Πόντιοι σοβιετικής υπηκοότητας της ίδιας δημοκρατίας και οι Έλληνες ανεξαρτήτως υπηκοότητας της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν⁸².

Το 1985 άρχισε η πολιτική της «ανασυγκρότησης» της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία οδήγησε στο άνοιγμα των συνόρων και στην ελεύθερη διακίνηση προς το δυτικό κόσμο. Από το 1987 παρουσιάστηκε μεγάλο και συνεχώς διογκούμενο μεταναστευτικό κύμα Ομογενών προς την Ελλάδα. Λόγος μετακίνησης των περισσότερων ήταν η επιθυμία να ζήσουν στην «πατρίδα»

---

⁸² Για την ιστορική πορεία του ποντιακού ελληνισμού στη Σοβιετική Ένωση βλ. Μαρία Κ. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας* (Θεσσαλονίκη: εκδ. αδελφών Κυριακίδη, 1994), σελ. 125-168.

και το σύνδρομο της μειονότητας.⁸³ Έφευγαν οι άλλοι Έλληνες, έχαναν το συναίσθημα ασφάλειας που τους προκαλούσε η παρουσία τους και προέκυπτε η ανάγκη μετακίνησης προς τον τόπο που αποφάσισαν να εγκατασταθούν οι δικοί τους άνθρωποι.

Η οικονομική ύφεση, οι εθνικιστικές ταραχές και οι τοπικοί πόλεμοι χαρακτήρισαν την περίοδο 1985-1991. Ακολούθησε η κατάρρευση του καθεστώτος του υπαρκτού σοσιαλισμού το 1991 και η περαιτέρω όξυνση της οικονομικής κρίσης και των εθνικιστικών ταραχών. Οι επιπτώσεις ήταν άμεσες και δυσμενείς για τις ελληνικές κοινότητες. Το μεταναστευτικό κύμα προς την Ελλάδα παρουσίασε πολύ μεγάλη αύξηση την τριετία 1991-1993⁸⁴. Στους λόγους μετακίνησης προστέθηκαν σε σημαντικά ποσοστά, ο φόβος των εθνικιστικών ταραχών και του πολέμου, το «να έχουν καλύτερη ζωή τα παιδιά» και οικονομικοί λόγοι⁸⁵. Από το σύνολο των καταγεγραμμένων οικογενειών Ομογενών (48.980 οικογένειες) που εγκαταστάθηκαν στο ελληνικό κράτος την περίοδο 1987-2000, ο λόγος μετακίνησης ήταν για το 42% η επιθυμία να ζήσουν στην Ελλάδα, για το 22% η ανεργία, για το 19% ο εμφύλιος πόλεμος, για το 8% το ότι ακολούθησαν τους συγγενείς τους, για το 6% η τρομοκρατία και το υπόλοιπο 3% ήταν διάφοροι άλλοι λόγοι⁸⁶.

Σύμφωνα με τη σοβιετική απογραφή του 1989, ο ελληνικός

⁸³ Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση 1985-1995* (Θεσσαλονίκη: εκδ. αδελφών Κυριακίδη 1998), σελ. 79-83 και 140-141.

⁸⁴ Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών, Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, *Η ταυτότητα των παλινοστούντων ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.: απογραφικά στοιχεία Ελλάδας, Μακεδονίας, Θράκης, Αττικής* (Θεσσαλονίκη, 2000), σελ. 46.

⁸⁵ Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση 1985-1995*, ό.π., σελ. 79-83 και 140-141.

⁸⁶ Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών, Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, *Η ταυτότητα των παλινοστούντων ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.: απογραφικά στοιχεία Ελλάδας, Μακεδονίας, Θράκης, Αττικής*, ό.π., σελ. 52.

πληθυσμός ανερχόταν σε 358.068 άτομα⁸⁷. Ο πραγματικός αριθμός ήταν πολύ μεγαλύτερος του αριθμού της απογραφής, γιατί πολλοί δήλωσαν τη ρωσική ή την τοπική εθνική ομάδα (π.χ. ουκρανική, αρμενική κ.α.) με αποτέλεσμα την καταχώρησή τους σε αντίστοιχες στατιστικές μερίδες. Οι σοβιετικές απογραφές αναφέρονται σ' όλον τον ελληνικό πληθυσμό, ο οποίος, όπως ήδη έχει αναφερθεί, στο μεγαλύτερο ποσοστό του κατάγεται από το Μικρασιατικό Πόντο.

Οι ομοσπονδίες των ομογενειακών οργανώσεων στην Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών⁸⁸ υπολογίζουν τον ελληνικό πληθυσμό σε 1.000.000 άτομα. Σ' αυτό τον αριθμό περιλαμβάνονται οι Έλληνες, οι οποίοι την περίοδο των σταλινικών διώξεων δήλωσαν ότι είναι Ρώσοι ή Ουκρανοί και σήμερα δεν διαθέτουν αποδεικτικά έγγραφα της ελληνικής καταγωγής τους. Βάσει των μετριοπαθέστερων ελληνικών υπολογισμών σήμερα παραμένουν στην Κοινοπολιτεία περισσότεροι από 500.000 Έλληνες⁸⁹. Η πλειονότητά τους ζει στη Ρωσία (90.000), στην Ουκρανία (120.000), στη Γεωργία (120.000) και στο Καζαχστάν (60.000)⁹⁰. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι τα αριθμητικά μεγέθη ίσχυαν το 1992. Το 1993 ο πόλεμος μεταξύ Γεωργιανών και Αμπχαζίων προκάλεσε προσφυγικό κύμα Ελλήνων που κατευθύνθηκε προς τις δημοκρατίες της Ρωσίας και της Ελλάδας. Έχει επέλθει πλέον αλλαγή στην πληθυσμιακή κατανομή, η οποία συνίσταται στη μείωση του ελληνοποντιακού πληθυσμού στη Γεωργία και στην αύξησή του στην Ρωσία. Μέχρι τις αρχές του 1996 η ελληνική παρουσία παρέμενε σημαντική στη νότια Ρω-

⁸⁷ Θ. Κεσίδης, «Η εδαφική διάταξη των Ελλήνων της ΕΣΣΔ», *Νέοι καιροί: σοβιετικό πολιτικό περιοδικό* 3 (Μάρτης 1989): 37.

⁸⁸ Στην Κοινοπολιτεία μετέχουν οι δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, πλην των δημοκρατιών της Βαλτικής (Δημοκρατίες της Λετονίας, Εσθονίας, Λιθουανίας).

⁸⁹ Σημαντική συνεισφορά στην πληροφόρηση για τη σύγχρονη ελληνική παρουσία στην πρώην Σοβιετική Ένωση αποτελεί το βιβλίο του Παναγιώτη Κοτσιώνη *Λαοί και πολιτισμοί στην πρώην Σοβιετική Ένωση: η ελληνική παρουσία* (Αθήνα: εκδ. «τυπωθήτω»-Γιώργος Δαρδανός, 1999).

⁹⁰ Γ. Λυκοτραφίτης (Επιμ.), *ό.π.*, σελ. 142.

Η πόλη Ντάγκβα της Γεωργίας (περίπου 40 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά του Βατούμ), 1996. Μέχρι το 1992 είχε μεικτό πληθυσμό Ελλήνων και Γεωργιανών. Σε σύνολο 900 οικογενειών οι 480 περίπου ήταν ελληνικές. Μαζική φυγή των Ελλήνων του Πόντου παρατηρήθηκε την τριετία 1991-1994. Το 2000 είχαν απομείνει στη Ντάγκβα λιγότερες από δέκα ελληνικές οικογένειες. **Πηγή:** Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

Η ελληνορθόδοξη εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην πόλη Ντάγκβα της Γεωργίας, 1996.

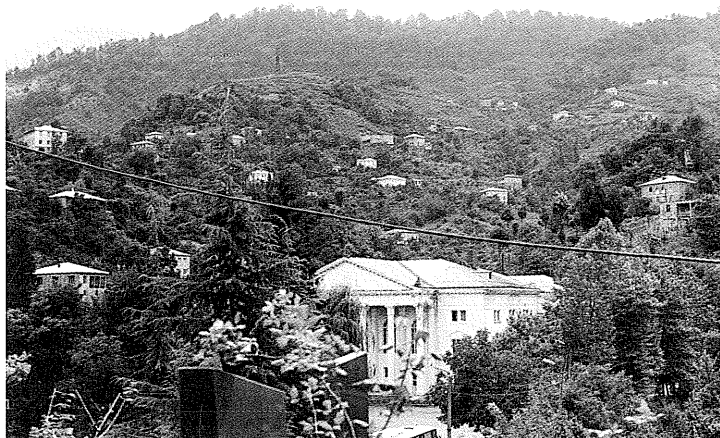
Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

Έλληνες της Ντάγκβα σε αναμνηστική φωτογραφία κάτω από το άγαλμα του Στάλιν το 1951. Μετά από το θάνατο του Στάλιν το 1953, οι διάδοχοί του άρχισαν να μετακινούν και να εξαφανίζουν τα αγάλματα και τις προτομές του. Το άγαλμα της φωτογραφίας "μετακινήθηκε" το 1961. **Πηγή:** Αρχείο Θρασύβουλου Χειμωνίδη.

Ομαδική εργασία Ελλήνων της Ντάγκβα για την ανέγερση του Πολιτιστικού Κέντρου. Γεωργία, 1953.
Πηγή: Αρχείο Θρασύβουλου Χειμωνίδη.

Το Πολιτιστικό Κέντρο της Ντάγκβα, Γεωργία, 1996. Το Κέντρο γνώρισε μεγάλη ακμή τις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Δίνονταν θεατρικές παραστάσεις, οργανώνονταν πολιτιστικές εκδηλώσεις και γινόταν τακτική προβολή ταινιών. Το 1985 μετά από σφοδρή χονόπτωση κατέρρευσε τμήμα της οροφής. Λόγω της κακής οικονομικής κατάστασης της Δημοκρατίας της Γεωργίας, το Πολιτιστικό Κέντρο δεν επισκευάστηκε και ουσιαστικά σταμάτησε και η λειτουργία του. **Πηγή:** Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

Μερική άποψη του Πολιτιστικού Κέντρου της Ντάγκβα, Γεωργία, 1996. **Πηγή:** Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

σία και στην Ουκρανία. Αντιθέτως στη Γεωργία, στο Καζακστάν και στην Αρμενία παρατηρήθηκε μεγάλη συρρίκνωση του ελληνικού πληθυσμού. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 στο Καζακστάν είχαν απομείνει 25.000 και στη Γεωργία 50.000 Έλληνες⁹¹.

Η ελληνική ταυτότητα

Η παραδοσιακή δομή της οικογένειας, ο κοινοτικός δεσμός και τα πολιτισμικά πρότυπα οριοθετούν την ελληνικότητα στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Η οικογένεια ήταν και εξακολουθεί να είναι ο καθοριστικός παράγοντας διατήρησης και μετάδοσης της ελληνικότητας στις νεότερες γενιές. Το ακόλουθο απόσπασμα άρθρου είναι χαρακτηριστικό: «Εν πάσει περιπτώσει, ο συγγραφέας αυτού του άρθρου είναι γιός αγρότη⁹². Γεννήθηκε στον Καύκασο, σε μια περιοχή που χαρακτηριζόταν από σχεδόν πλήρη αγραμματοσύνη. Το πρώτο πράγμα που έμαθε από τον κοινωνικοϊστορικό τομέα (εκτός από το γεγονός ότι η γενιά του κατάγεται από τον ορεινό οικισμό της Σάντας, που βρίσκεται νοτιοανατολικά της Τραπεζούντας) ήταν η μισομυθολογική αφήγηση του θείου του, Ονούφριου, που τον έπαιρνε μαζί του από ηλικία πέντε χρονών στα χωράφια, ασφαλώς όχι για να δουλέψει, παρά το ότι τον αποκαλούσε «εργαζόμενο», αλλά για να παίρνει «μαθήματα ιστορίας». Πιο συγκεκριμένα επρόκειτο για την ιστορία των ελληνοπερσικών πολέμων και ειδικότερα για τη μάχη των Θερμοπυλών. Με ενθουσιασμό, που διαποτίζονταν από δραματικές νότες, ο θείος Ονούφριος διηγόταν τη μονομαχία

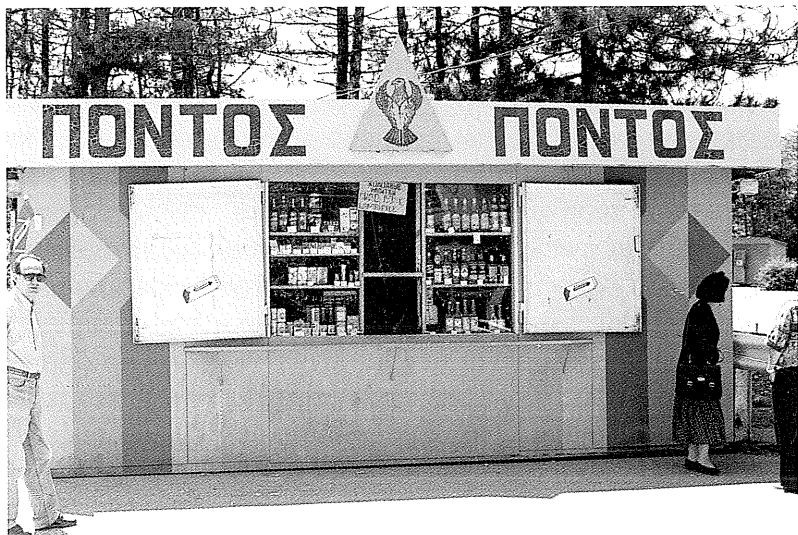
---

⁹¹ Βλάσης Αγτζίδης, *Παρευξείνιος διασπορά: οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές περιοχές του Ευξείνου Πόντου* (Θεσσαλονίκη: εκδ. αδελφών Κυριακίδη, 1997), σελ. 681.

⁹² Συγγραφέας είναι ο Θεοχάρης Κεσσίδης, ο οποίος γεννήθηκε το 1920 στο χωριό Σάντα της περιοχής Τσάλκας της πρώην Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Γεωργίας. Διετέλεσε καθηγητής του Πανεπιστημίου «Μ.Β. Λομονόσοφ» της Μόσχας. Είναι τακτικό μέλος της Ακαδημίας Ανθρωπιστικών Ερευνών της Μόσχας, τακτικό μέλος της Ακαδημίας Ανθρωπιστικών Επιστημών της Αγίας Πετρούπολης και από το 1987 αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

του βασιλιά Λεωνίδα και των ανδρών του εναντίον των αναρίθμητων εχθρών. Όπως έλεγε με πεποίθηση ο θεός, τώρα πια μακαρίτης, ο πανίσχυρος Λεωνίδα, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους Έλληνες που πολεμούσαν στο πλευρό του, ήταν άτρωτος. Είχε όμως ένα αδύνατο σημείο: τη φτέρνα του... Αν δεν ήταν αυτή η καταραμένη φτέρνα..., διηγόταν συντριμμένος ο θεός και σώπαινε..., μάλλον για να δημιουργήσει στον ακροατή του ένα αίσθημα συμπάθειας για το Λεωνίδα, ενώ ταυτόχρονα συνειδητοποιούσε με θλίψη το ρόλο που παίζει το Συμβάν στην Ιστορία. Στη συνέχεια, χτυπώντας ξαφνικά με τη γροθιά του το πρώτο αντικείμενο που έπεφτε στα χέρια του, συνέχιζε με αγανάκτηση κι οργή: «Ανάμεσα όμως στους Έλληνες βρέθηκε ένας αχρείος –καταραμένος νάναι- ο οποίος πρόδωσε στους Πέρσες το μυστικό του Λεωνίδα». Δίχως να υποψιάζεται, ότι συνένωνε σ' ένα πρόσωπο τον ιστορικό Λεωνίδα και το μυθικό Αχιλλέα, ο θεός συνέχιζε: «Φυσικά, το πρώτο βέλος, που εκτοξεύτηκε από κάποιον Πέρση, πέτυχε τη φτέρνα και έριξε κάτω το γίγαντα Λεωνίδα... Σήμερα δεν γεννιούνται πια τέτοιοι γίγαντες» έλεγε με θλίψη καθώς τελείωνε την αφήγησή του. Εννοείται, ότι ο συγγραφέας του άρθρου τότε ακόμη δεν ήξερε ποιοι ήταν οι Πέρσες, ένοιωθε όμως ότι αυτοί δεν ήταν «δικοί του».

Εκτός από το θείο του τον Ονούφριο, ο συγγραφέας άκουγε από μικρός τους λαϊκούς τραγουδιστές και ποιητές του Καυκάσου και ήξερε το τουρκικό έπος «Κιόρογλου», την αφήγηση «Ο λαϊκός τραγουδιστής και ποιητής Γκαλίμπ», καθώς και το θρυλικό ποίημα για τη μονομαχία του Βοροντσόφ και του Σαμίλ. Περισσότερο όμως απ' όλα ήταν διαδεδомένοι, στην περιοχή που γεννήθηκε και όπου πέρασε τα παιδικά του χρόνια και τα νιάτα του, οι θρύλοι για το Μέγα Αλέξανδρο (τον οποίο συχνά αποκαλούσαν Αλέξανδρος ο Μακεδονίδης). Θα μείνει για πάντα αξέχαστος ένας βοσκός από το γειτονικό χωριό, ο οποίος από έναν άλλο βοσκό είχε μάθει απέξω το θρύλο για τις εκστρατείες του Μέγα Αλέξανδρου, για τον οποίο μπορούσε να αφηγείται για ολόκληρες ώρες, αναβάλλοντας συχνά τη συνέχεια της αφήγησής του για τις επόμενες μέρες. Με λίγα λόγια, σπάνια μπορεί

Περίπτερο με το όνομα «ΠΟΝΤΟΣ», γραμμένο στα ελληνικά και στα ρωσικά, στον εθνικό δρόμο Πετιγόρσκ-Μινεράλ Βόντι. Στην προμετωπίδα υπάρχει ο μονοκέφαλος αετός, το έμβλημα της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας. Ρωσία, 1994.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

κάνεις να συναντήσει Έλληνα, εν πάσει περιπτώσει Ελληνοπόντιο, που να μη θυμάται τη συγγένεια και τα πραγματικά ή φανταστικά κατορθώματα των προγόνων του, άσχετα από το αν πρόκειται για κατορθώματα του πρόσφατου ή του πολύ μακρινού παρελθόντος»⁹³.

Σημαντικοί παράγοντες ισχυροποίησης της συλλογικής ταυτότητας ήταν, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1930, τα ελληνικά σχολεία, τα ελληνικά έντυπα και η κρατούσα ιδεολογία που διέπεται από ανοχή απέναντι στη διαφορετικότητα των μικρών εθνών. Στα δύσκολα χρόνια των σταλινικών διώξεων τα διακριτά πολιτιστικά πρότυπα, ο κοινοτικός δεσμός και το ίδιο το γεγονός του εκπατρισμού από τα παράλια του βόρειου Εύξεινου Πόντου συνετέλεσαν στη διατήρηση της Ελλαδολατρίας. Σήμερα την ελληνικότητα ενισχύουν οι συχνές επισκέψεις στην Ελλάδα, η δημιουργία οργανωμένων μορφών έκφρασης της ταυτότητας, όπως για παράδειγμα οι ελληνικοί πολιτιστικοί σύλλογοι, και οι πολιτιστικές εκδηλώσεις και συμβάσεις μεταξύ των κρατών της Κοινοπολιτείας και της Ελλάδας.

Τα μεταναστευτικά κύματα

Μεταναστευτικά κύματα Ελλήνων του Πόντου από την πρώην Σοβιετική Ένωση προς την Ελλάδα παρατηρούνται από τις αρχές του εικοστού αιώνα. Το πρώτο κύμα παρουσιάστηκε από το 1918 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1920. Οι μετανάστες ήταν πρόσφυγες από το Μικρασιατικό Πόντο, που είχαν καταφύγει στη Σοβιετική Ένωση λόγω των διωγμών των Νεοτούρκων εναντίον τους την περίοδο 1914-1924, και Έλληνες κάτοικοι της Ουκρανίας, της Ρωσίας, της Γεωργίας, της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν. Στον ελλαδικό χώρο κατέφυγαν λόγω των δυσμενών για τις ελληνικές κοινότητες συνεπειών ιστορικών γεγονότων, όπως της Οκτωβριανής επανάστασης του 1917, της

---

⁹³ Θ. Κεσίδης, «Η εδαφική διάταξη των Ελλήνων της ΕΣΣΔ», *Νέοι Καιροί. Σοβιετικό Πολιτικό Περιοδικό* 3 (Μάρτης 1989): 36.

προέλασης του τουρκικού στρατού στον Καύκασο το 1918⁹⁴, της βίας την οποία η αρμενική κυβέρνηση ασκούσε στη στρατολόγησή τους⁹⁵, της αποτυχημένης εκστρατείας της Αντάντ⁹⁶ στην Ουκρανία εναντίον των μπολσεβικικών στρατευμάτων το 1919⁹⁷ και της εθνικιστικής πολιτικής των Μενσεβίκων στη Γεωργία⁹⁸.

Σύμφωνα με την πληθυσμιακή απογραφή του 1928, η οποία παρουσιάζεται στη στατιστική επετηρίδα της Ελλάδας του 1930, ο αριθμός των Ποντίων προσφύγων ανερχόταν σε 229.260 άτομα, από τα οποία τα 182.169 δήλωσαν τόπο καταγωγής τον Πόντο και τα 47.091 δήλωσαν τόπο καταγωγής τον Καύκασο. Ο α-

---

⁹⁴ Η προσάρτηση της περιοχής του Καρς στην τουρκική επικράτεια πραγματοποιήθηκε το 1918. Χρήστος Σαμουηλίδης, *Το χρονικό του Καρς* (Αθήνα: εκδ. Γκοβόστη, αχρονολόγητο). Επίσης βλ. Ιωάννη Φ. Καζταρίδη, *Η «Εξοδος» των Ελλήνων του Καρς της Αρμενίας (1919-21)* (Θεσσαλονίκη: εκδ. αδελφών Κυριακίδη, 1996), και Θεοχάρη Κ. Χάρη, *Το Καραουργάν του Καρς και η ζωή μου* (Θεσσαλονίκη: εκδ. αδελφών Κυριακίδη, 2001).

⁹⁵ Γαβριήλ Καραπατάκης, «Υπόμνημα περί των Καυκασίων μεταναστών και των προσφύγων του Πόντου», *Ποντιακή Εστία* 3 (Μάιος-Ιούνιος 1975): 29.

⁹⁶ Την Αντάντ αποτελούσαν οι συμμαχικές δυνάμεις της Αγγλίας, Γαλλίας και τσαρικής Ρωσίας στη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου (1914-1918). Αντίπαλοι ήταν οι κεντρικές δυνάμεις της Γερμανίας και Αυστροουγγαρίας.

⁹⁷ Η συμμετοχή της Ελλάδας με 23.000 στρατιώτες στην αποτυχημένη αντιμπολσεβικική εκστρατεία της Αντάντ (Ιανουάριος-Μάιος 1919) είχε καταστροφικές συνέπειες για τις ελληνικές κοινότητες, καθώς χιλιάδες Έλληνες εγκατέλειψαν πανικόβλητοι τα σπίτια τους ακολουθώντας την υποχώρηση του ελληνικού στρατού. Για τις συνέπειες της εκστρατείας στις ελληνοποντιακές κοινότητες της περιοχής, βλ. Αλέξη Αλεξάνδρη, «Η ανάπτυξη του εθνικού πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου 1918-1922: ελληνική εξωτερική πολιτική και τουρκική αντίδραση», στο Θάνος Βερέμης και Οδυσσεάς Δημητρακόπουλος (Επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του* (Αθήνα: εκδ. Φιλιπότη, 1980), σελ. 440-441, και Γεώργιο Η. Σακκά, *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου* 2η έκδ. (Αθήνα, 1979), σελ. 218.

⁹⁸ Η πολιτική αυτή αφορούσε σημαντικό τμήμα του ελληνοποντιακού πληθυσμού της Τσάλκας, η οποία είναι περιοχή της ορεινής Γεωργίας. Θ. Κεσίδης, «Η εδαφική διάταξη των Ελλήνων της ΕΣΣΔ», ό.π., σελ. 38.

ριθμός αυτός είναι μικρότερος του πραγματικού, κυρίως γιατί παρατηρήθηκε ιδιαίτερα υψηλή θνησιμότητα στη διάρκεια των πρώτων μετά τον εκπατρισμό χρόνων. Στην περίοδο 1923 με 1925 αντιστοιχούσαν τρεις θάνατοι προς μία γέννηση⁹⁹. Σύμφωνα με την Κοινωνία των Εθνών σε ορισμένες περιοχές της χώρας το 20% των προσφύγων πέθανε τον πρώτο χρόνο¹⁰⁰.

Η οικογένεια του Δημητρίου Ποιμενίδη στο Βατούμ της Γεωργίας το 1923. Στην πρώτη σειρά είναι ο Δημήτριος Ποιμενίδης και η σύζυγός του Ανατολή. Στη δεύτερη σειρά, όρθιοι, από αριστερά προς τα δεξιά ο γιός τους Γεώργιος, η κόρη τους Μαρία και ο γιός τους Ηλίας. Η οικογένεια εγκαταστάθηκε στην Ίμερα του νομού Ξάνθης το 1924.

Πηγή: Αρχείο Γιώργου Ιερόπουλου.

⁹⁹ Renée Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe: the social life of Asia Minor refugees in Piraeus* (Oxford: Clarendon Press, 1989), σελ. 37.

¹⁰⁰ Κοινωνία των Εθνών, 1926. Αναφορά από Renée Hirschon, ό.π., σελ. 37.

Αναμνηστική φωτογραφία του Ηλία Ποιμενίδη από το Βατούμ της Γεωργίας. Φωτογραφήθηκε στις 24 Μαρτίου 1924, λίγες μέρες μετά την εγκατάσταση της οικογένειάς του στην Ίμερα του νομού Ξάνθης.

Πηγή: Αρχείο Γιώργου Ιερόπουλου.

Επιπλέον στην απογραφή του 1928 αριθμός προσφύγων από τον Πόντο είχαν καταγραφεί ως πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία ή τη Θράκη¹⁰¹. Επίσης, αρκετές οικογένειες μετανάστευσαν στην περίοδο 1922-1928 από την Ελλάδα προς άλλες χώρες, όπως προς την Αίγυπτο, τη Γαλλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Αρκετές επίσης οικογένειες, οι οποίες είχαν καταφέρει να μεταφέρουν τμήμα της περιουσίας τους και δεν κατοι-

---

¹⁰¹ Ισ. Ν. Λαυρεντίδης, «Η εν Ελλάδι εγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων: Α' νομός Σερρών», *Αρχαίον Πόντου* 29 (1968-1969): 344.

κούσαν σε συννοικισμούς προσφύγων, δεν απογράφησαν ως πρόσφυγες¹⁰².

Η μεταναστευτική ροή από την πρώην Σοβιετική Ένωση προς την Ελλάδα συνεχίστηκε και μετά τη δεκαετία του 1920 με σημαντικές σε χρονική διάρκεια διακοπές, αλλά και με μεγάλα μεταναστευτικά κύματα, από τα οποία τα σημαντικότερα παρατηρήθηκαν το 1939, το 1965 και στη δεκαετία του 1990.

Το δεύτερο μεγάλο κύμα μετανάστευσης Ποντίων από τη Σοβιετική Ένωση προκλήθηκε από τις διώξεις σημαντικού τμήματος του πληθυσμού στην περίοδο 1937-1939. Περίπου 20.000 Ελληνίδες και παιδιά μετανάστευσαν από τη Σοβιετική Ένωση στην Ελλάδα το 1938¹⁰³. Εγκαταστάθηκαν σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, όπως στη Μακεδονία, Αττική, Πελοπόννησο. Στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής (1941-1944) λόγω του λιμού που υπήρχε στην Αττική και την υπόλοιπη νότια Ελλάδα, παρατηρήθηκε εσωτερική μετανάστευση και οριστική εγκατάσταση στη Μακεδονία πολλών ποντιακών οικογενειών από τη Σοβιετική Ένωση¹⁰⁴.

Τα χρόνια που ακολούθησαν περιορισμένος αριθμός οικογενειών κατόρθωσε να πάρει άδεια μετανάστευσης προς την Ελλάδα, γιατί η έξοδος από τη Σοβιετική Ένωση ήταν ουσιαστικά απαγορευμένη. Από το 1946 μέχρι το 1948 ήρθαν λίγες οικογένειες. Οι οικογένειες που απέκτησαν άδεια μετανάστευσης το 1946 ήταν κάτοικοι της δημοκρατίας του Καζαχστάν, και όσες πήραν άδεια το 1948 ήταν κάτοικοι της πόλης Κοκάν του Ουζμπεκιστάν¹⁰⁵. Το 1957 εκατό οικογένειες από την κεντρική Ασία

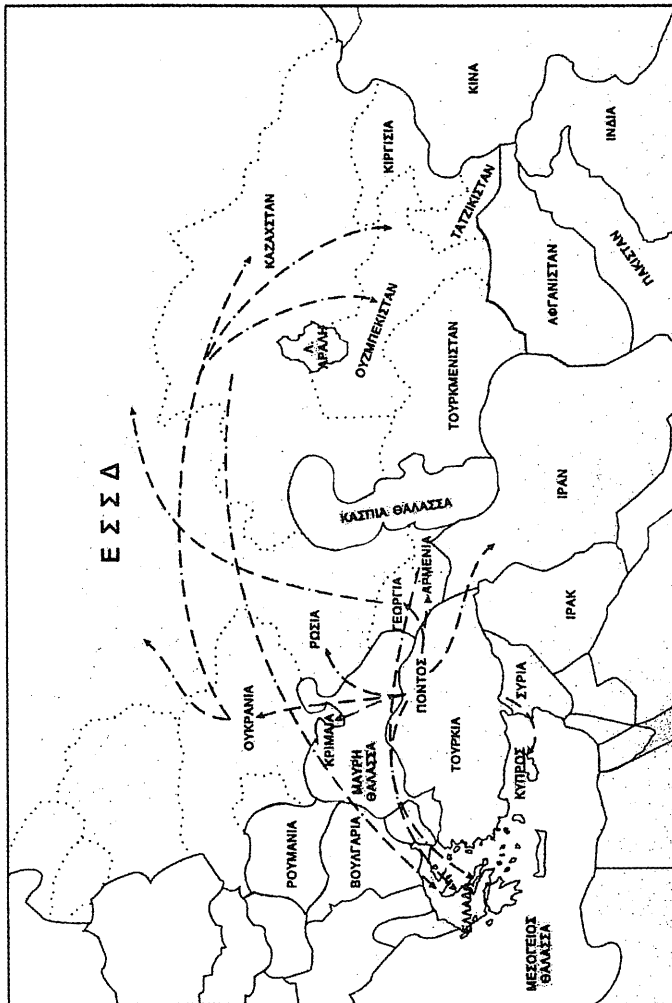
¹⁰² Μαρία Κ. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας* (Θεσσαλονίκη: εκδ. αδελφών Κυριακίδη, 1994), σελ. 169.

¹⁰³ Ανδρέας Η. Ζαπάντης, *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941* Μετ. Άγγελος Σ. Βλάχος (Αθήνα: εκδ. «Εστία», 1989), σελ. 341.

¹⁰⁴ Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995* (Θεσσαλονίκη: εκδ. αδελφών Κυριακίδη, 1998), σελ. 19.

¹⁰⁵ Μαρία Κ. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*, ό.π., σελ. 200.

Χάρτης 2
Μετακινήσεις και εκτοπισμοί του ποντιακού ελληνισμού τον εικοστό αιώνα

Πηγή: Ι.Κ. Χασιώτης, *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς* (Θεσσαλονίκη: εκδ. Βάνιας, 1993), σελ. 218.

εγκαταστάθηκαν στη Νέα Βίγλα της Άρτας¹⁰⁶.

Από το 1965 μέχρι το 1967 παρουσιάστηκε νέο μεταναστευτικό κύμα, κυρίως από την κεντρική Ασία, το οποίο λόγω της επιβολής δικτατορικού καθεστώτος την περίοδο 1967-1974 διακόπηκε και συνεχίστηκε μετά τη μεταπολίτευση. Το 1971 ήρθε περιορισμένος αριθμός οικογενειών από την πόλη Κεντάου του Καζαχστάν. Σύμφωνα με στοιχεία των ποντιακών συλλόγων από το 1965 μέχρι το 1988 εγκαταστάθηκαν στο ελληνικό κράτος περίπου 30.000 Πόντιοι, κυρίως από την κεντρική Ασία¹⁰⁷.

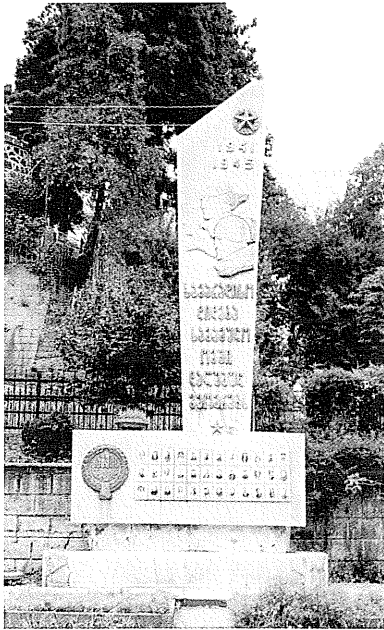
Το 1987 άρχισε το τελευταίο μεταναστευτικό κύμα, το οποίο παρουσίασε σταδιακή αύξηση μέχρι και το 1993. Σήμερα υπάρχει μικρή μεταναστευτική ροή και θεωρείται ότι δεν αναμένεται πλέον αύξηση του ρυθμού άφιξης Ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Σύμφωνα με την καταγραφή των εισερχομένων από τα ελληνικά σύνορα Ομογενών, το 1987 μετανάστευσαν από το σοβιετικό στο ελληνικό κράτος 527 άτομα. Το 1988 ο αριθμός αυτός ανήλθε σε 1.365, το 1989 σε 6.791, το 1990 σε 13.863, το 1991 σε 11.420, το 1992 σε 8.563 και το 1993 σε 10.926. Το 1994 ήρθαν 5.793 Ομογενείς, το 1995 6.551 και το 1996 5.579¹⁰⁸. Ο αριθμός των 71.378 είναι μικρότερος του πραγματικού, αφενός λόγω της ελλιπούς καταγραφής η οποία γινόταν στα ελληνικά σύνορα και η οποία ατόνησε από το 1997, αφετέρου επειδή η καταγραφή αφορούσε μόνο όσους έρχονταν για μόνιμη εγκατάσταση (με θεώρηση παλιννόστησης) ακολουθώντας όλες τις νόμιμες διαδικασίες. Ο αριθμός δηλαδή δεν συμπεριλαμβάνει τα άτομα που ήρθαν για προσωρινή διαμονή στο ελληνικό κράτος με τουριστική θεώρηση στο διαβατήριό και

---

¹⁰⁶ Μαρία Κ. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*, ό.π., σελ. 200.

¹⁰⁷ Ο αριθμός πρωτοαναφέρθηκε το 1988 από το Θεόδωρο Κιαχόπουλο στην εισήγησή του στο Β' Παγκόσμιο Συνέδριο του Ποντιακού Ελληνισμού, για «Τα προβλήματα των νεοφερμένων από τη Σοβιετική Ένωση και των εκεί ομοεθνών τους».

¹⁰⁸ Τα αριθμητικά στοιχεία προέρχονται από το Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων.

Μόνο τα μνημεία δηλώνουν πλέον την άλλοτε ισχυρή παρουσία του ελληνισμού στην πόλη Ντάγκβα της Γεωργίας. Το μνημείο πεσόντων στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο 1941-1945. Στη βάση του μνημείου οι φωτογραφίες των πεσόντων και από κάτω τα ελληνικά τους ονόματα. Ντάγκβα, 1996.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

Λεπτομέρεια από τη βάση του μνημείου πεσόντων στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο 1941-1945. Ντάγκβα, 1996.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

Τάφοι από το χριστιανικό νεκροταφείο της Ντάγκβα, στο οποίο υπάρχουν μόνο ελληνικοί τάφοι (οι Γεωργιανοί της περιοχής Ατζαρίας στην οποία ανήκει η Ντάγκβα είναι μουσουλμάνοι).

Οι Έλληνες έφυγαν αλλά ο τόπος δηλώνει με κάθε τρόπο την παρουσία τους. Ντάγκβα, 1996.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

στην πορεία προέβησαν σε μόνιμη εγκατάσταση.

Την περίοδο 1997-2000 η Γενική Γραμματεία Παλινοστούτων Ομογενών του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης έκανε προσπάθεια απογραφής όλων των Ομογενών που ήρθαν για μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα από το 1987 μέχρι το 2000 είτε με θεώρηση διαβατηρίου «παλιννόστηση» είτε με τουριστική θεώρηση. Το σύνολο των απογραφέντων μέχρι το Δεκέμβριο του 2000 ανέρχεται σε 155.319 άτομα. Σύμφωνα με την απογραφή, 1.593 άτομα δε δήλωσαν χρόνο άφιξης. Την περίοδο 1977-1986 πραγματοποιήθηκαν αφίξεις στην Ελλάδα 334 ατόμων. Από τους υπόλοιπους, 169 άτομα ήρθαν το 1987, 669 το 1988, 5.195 το 1989, 16.716 το 1990, 17.331 το 1991, 19.846 το 1992, 25.720 το 1993, 14.737 το 1994, 14.586 το 1995, 14.298 το 1996, 12.381 το 1997, 5.761 το 1998, 4.676 το 1999 και 1.307 το 2000¹⁰⁹.

Ο συνολικός αριθμός των 155.319 ατόμων είναι μικρότερος του πραγματικού κυρίως επειδή η απογραφή δεν είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα. Είναι χαρακτηριστική η διαφωνία ανάμεσα στο αποτέλεσμα της απογραφής, η οποία παρουσιάζει πληθυσμό 34.000 στην Αττική, και στην Ομοσπονδία Ποντιακών Σωματείων Νοτίου Ελλάδος (Ο.Π.Σ.Ν.Ε.), η οποία υπολογίζει ότι μόνο στο νομό Αττικής έχουν εγκατασταθεί την τελευταία δεκαετία 100.000 Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Ο συνολικός αριθμός των 200.000 ατόμων προσεγγίζει περισσότερο την πραγματικότητα.

Σύμφωνα με την απογραφή της Γενικής Γραμματείας Παλινοστούτων Ομογενών, 97.000 Ομογενείς, το 63% του συνόλου, έχουν έρθει ακολουθώντας όλες τις νόμιμες διαδικασίες. Το υπόλοιπο 37%, δηλαδή 58.000 άτομα ήρθαν με τουριστική θεώρηση¹¹⁰.

---

¹⁰⁹ Γενική Γραμματεία Παλινοστούτων Ομογενών, Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, *Η ταυτότητα των παλινοστούτων ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.: απογραφικά στοιχεία Ελλάδας, Μακεδονίας, Θράκης, Αττικής*, ό.π., σελ. 46.

¹¹⁰ Γενική Γραμματεία Παλινοστούτων Ομογενών, Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, *Η ταυτότητα των παλινοστούτων ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.: απογραφικά στοιχεία Ελλάδας, Μακεδονίας, Θράκης, Αττικής*, ό.π.,

Στη Μακεδονία έχουν εγκατασταθεί 92.000 Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, το 59% του συνόλου. Στην Αττική ζουν 34.000, το 22% του συνόλου. Στη Θράκη έχουν εγκατασταθεί 23.000, το 15% του συνόλου. Δηλαδή το 96% των μεταναστών συγκεντρώνεται σε τρεις γεωγραφικές περιοχές¹¹¹. Το 1993 ήρθαν περίπου 26.000 Ομογενείς, δηλαδή οι περισσότεροι συγκριτικά με όλα τα άλλα έτη¹¹².

Συνοψίζοντας, τις τελευταίες δεκαετίες, και ειδικότερα από το 1965 μέχρι το τέλος του εικοστού αιώνα, οι ποντιακής καταγωγής Ομογενείς οι οποίοι ήρθαν για μόνιμη εγκατάσταση από την πρώην Σοβιετική Ένωση στην Ελλάδα είναι περισσότεροι από 230.000. Το μεταναστευτικό κύμα της τελευταίας δεκαετίας περιλαμβάνει περισσότερα από 200.000 άτομα.

3. Οι Έλληνες από την Αλβανία

Από το Δεκέμβριο του 1990 παρατηρείται μεταναστευτική ροή Ελλήνων της βορείου Ηπείρου προς την Ελλάδα. Η έννοια της βορείου Ηπείρου δεν εκφράζει γεωφυσική διαίρεση. Δημιουργήθηκε εξ αντιδιαστολής με τη νότιο Ήπειρο, από τη στιγμή που η τελευταία ενσωματώθηκε στο ελληνικό κράτος μετά τους βαλκανικούς πολέμους. Το αλβανικό κράτος ιδρύθηκε το 1912¹¹³. Η εδαφική του συγκρότηση ήταν το αποτέλεσμα της νίκης των Ελλήνων, Σέρβων, Μαυροβουνίων και Βουλγάρων επί των Οθωμανών. Η

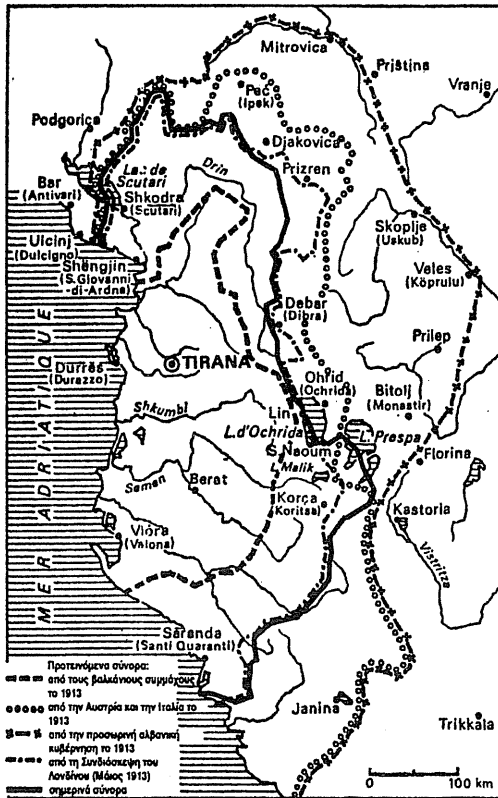
σελ. 28.

¹¹¹ Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών, Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, *Η ταυτότητα των παλινοστούντων ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.: απογραφικά στοιχεία Ελλάδας, Μακεδονίας, Θράκης, Αττικής*, ό.π., σελ. 28.

¹¹² Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών-Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, *Η ταυτότητα των παλινοστούντων ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.: απογραφικά στοιχεία Ελλάδας, Μακεδονίας, Θράκης, Αττικής*, ό.π., σελ. 28.

¹¹³ Basil Kondis και Eleftheria Manda (Επιμ.), *The Greek minority in Albania: a documentary record (1921-1993)* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1994), σελ. 15.

Χάρτης 3 Τα σύνορα της Αλβανίας

Πηγή: Θ. Βερέμης, Θ. Κουλουμπής Θ. και Η. Νικολακόπουλος Η. (Ε-πιμ.), *Ο ελληνισμός της Αλβανίας* (Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, 1995), σελ. 23.

μουσουλμανική πλειοψηφία των Αλβανών σ’ όλη τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων (1912-1913) είχε ταυτιστεί με τους Οθωμανούς επικυρίαρχους¹¹⁴.

¹¹⁴ Το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας, το 1913, προσδιόρισε τη σημερινή θέση των ελληνο-αλβανικών συνόρων. Το Φεβρουάριο του 1914 οι Έλληνες της βορείου Ηπείρου κήρυξαν την αυτονομία της και σχημάτισαν στο Αργυρόκα-

Τα ελληνικά πολιτιστικά πρότυπα, όπως αυτά μεταδίδονται από την οικογένεια και την εκκλησία είναι ο καθοριστικός παράγοντας διατήρησης της συλλογικής ταυτότητας των Ελλήνων της Αλβανίας. Το κοινωνικό καθεστώς της εθνικής μειονότητας, το οποίο βιώνουν από την ίδρυση του αλβανικού κράτους αποτελεί σημαντικό παράγοντα κοινωνικής συνοχής και επακόλουθα ισχυροποίησης της ελληνικότητάς τους. Από τη δεκαετία του 1930 η μετάδοση του συστήματος των αξιών και των κανόνων της ελληνικής οικογένειας μέσω της παιδείας σε σχολεία στα οποία διδάσκεται η ελληνική γλώσσα γνωρίζει μεγάλα και συνήθως ανυπέρβλητα εμπόδια. Η επιρροή της εκκλησίας στα μέσα του εικοστού αιώνα φαινόταν να βρίσκεται σε ύφεση, επειδή οι εκκλησίες έκλεισαν τον Απρίλιο του 1967 με απόφαση του αθεϊστικού καθεστώτος. Όμως, από τη δεκαετία του 1990 η πλαισίωση της εκκλησίας και η αναβίωση των θρησκευτικών εορτασμών δείχνουν ότι το ελληνορθόδοξο δόγμα παραμένει βασικός συντελεστής του περιεχομένου της συλλογικής ταυτότη-

---

τρο προσωρινή κυβέρνηση με πρόεδρο το Γεώργιο Χρ. Ζωγράφο. Η Ελλάδα κατόρθωσε να εξασφαλίσει την υποστήριξη της Entente για την προέλαση του ελληνικού στρατού στη βόρειο Ήπειρο. Στα μέσα Οκτωβρίου του 1914 ο ελληνικός στρατός εισήλθε στην Πρεμετή, στο Αργυρόκαστρο και στην Κορυτσά. Στις 24 Οκτωβρίου 1914 ολοκληρώθηκε η παράδοση της βορείου Ηπείρου στον ελληνικό στρατό και παραιτήθηκε η κυβέρνηση του Γεωργίου Ζωγράφου. Το Μάρτιο του 1916 η ελληνική κυβέρνηση με βασιλικό διάταγμα κήρυξε επίσημα την ένωση της βορείου Ηπείρου με την Ελλάδα. Η διεθνής πολιτική σκηνή μεταβλήθηκε πολύ γρήγορα και το 1921 επανήλθε σε ισχύ το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας. Ο ελληνικός στρατός κατέλαβε πάλι τη βόρειο Ήπειρο από το Νοέμβριο του 1940 μέχρι τον Ιανουάριο του 1941, στο πλαίσιο του ελληνο-ιταλικού πολέμου. Ακολούθησε η ήττα και η υποχώρηση του ελληνικού στρατού, όταν η Γερμανία εισήλθε και αυτή στον πόλεμο εναντίον της Ελλάδας. Μετά από την απελευθέρωση του 1944, η Ελλάδα δεν κατόρθωσε να προωθήσει το αίτημα για ενσωμάτωση της βορείου Ηπείρου στο ελληνικό κράτος. Η συνεχιζόμενη επιδείνωση των ελληνο-αλβανικών σχέσεων μέχρι την τελευταία δεκαετία του εικοστού αιώνα, η πολιτική του ολοκληρωτικού καθεστώτος της Αλβανίας απέναντι στην ελληνική μειονότητα και η επιβολή της αθεΐας στην αλβανική επικράτεια το 1967 κατέστησαν εξαιρετικά δύσκολες τις συνθήκες διαβίωσης των Ελλήνων της Αλβανίας.

Ελληνικό χωριό Σχωριάδες Πωγωνίου.
Βόρειος Ήπειρος, δεκαετία του 1930.
Πηγή: Αρχείο Θεοφάνη Καραγιάννη.

Ο Λαογραφικός Όμιλος των κοριτσιών του χωριού
Σχωριάδες Πωγωνίου. Βόρειος Ήπειρος, 1984.
Πηγή: Αρχείο Θεοφάνη Καραγιάννη.

Παιδιά με παραδοσιακές ελληνικές στολές στις Σχωριάδες
Πωγωνίου. Βόρειος Ήπειρος, 1985.
Πηγή: Αρχείο Θεοφάνη Καραγιάννη.

Σχολική εκδρομή. Σχωριάδες Πωγωνίου, Βόρειος Ήπειρος, 1992.
Πηγή: Αρχείο Θεοφάνη Καραγιάννη.

Η κατεστραμμένη εκκλησία επιδιορθώθηκε.
Σχωριάδες Πωγωνίου, Βόρειος Ήπειρος, 2001.

Πηγή: Αρχείο Θεοφάνη Καραγιάννη.

Παραδοσιακός χορός στο ελληνικό χωριό Σωπική Πωγωνίου.
Βόρειος Ήπειρος, δεκαετία του 1930.

Πηγή: Αρχείο Μανώλη Μποντίνη.

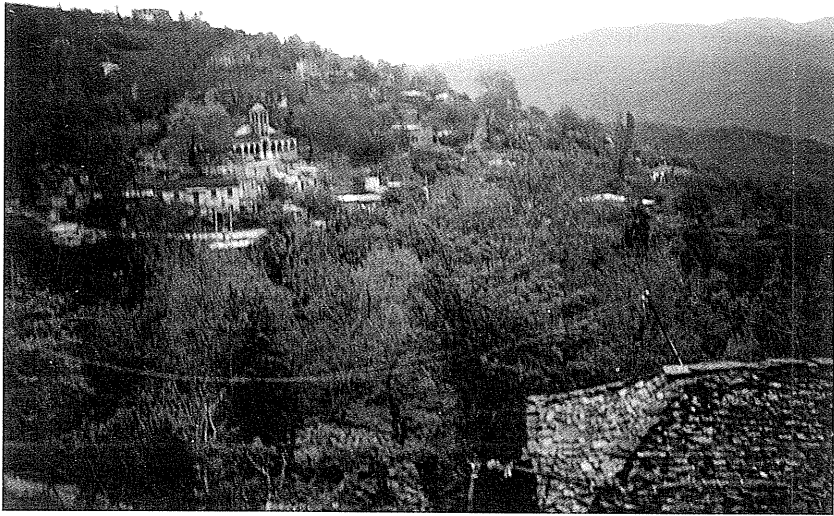
Εκκλησιασμός στο χωριό Σωπική Παγωνίου.
Βόρειος Ήπειρος, 1998.

Πηγή: Αρχείο Μανώλη Μποντίνη.

Το σχολείο του χωριού Σωπική Παγωνίου. Βόρειος Ήπειρος, 2000.

Πηγή: Αρχείο Μανώλη Μποντίνη.

Αποψη του χωριού Σωπική Πωγωνίου. Βόρειος Ήπειρος, 2002.

Πηγή: Αρχείο Μανώλη Μποντίνη.

τας των Ελλήνων της Αλβανίας¹¹⁵.

Οι Έλληνες είναι η πλειοψηφούσα πληθυσμιακή ομάδα στις περιφέρειες των Αγίων Σαράντα, του Δελβίνου, του Αργυροκάστρου και της Χιμάρας¹¹⁶. Ακόμη όμως και στις περιφέρειες αυτές, πόλεις όπως το Αργυρόκαστρο, το Δέλβινο, οι Άγιοι Σαράντα παρουσιάζουν αλβανική πλειοψηφία¹¹⁷. Στην ύπαιθρο του αλβανικού νότου υπάρχει παρεμβολή αλβανικών κοινοτήτων

---

¹¹⁵ Σημαντική συμβολή στην παρουσίαση της πολιτιστικής ταυτότητας του ελληνισμού της Αλβανίας αποτελεί το βιβλίο του Δημητρίου Μπεντούλη, *Σχωριάδες Πωγωνίου* Μετάφραση από την αλβανική γλώσσα: Θωμάς Λώλης (Θεσσαλονίκη: εκδ. αδελφών Κυριακίδη, 2002).

¹¹⁶ Λεωνίδας Καλλιβερέτακης, «Η ελληνική κοινότητα της Αλβανίας από τη σκοπιά της ιστορικής γεωγραφίας και δημογραφίας» στο Θ. Βερέμης, Θ. Κουλουμπής και Η. Νικολακόπουλος (Επιμ.), *Ο ελληνισμός της Αλβανίας* (Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, 1995), σελ. 41.

¹¹⁷ Λεωνίδας Καλλιβερέτακης, ό.π., σελ. 43.

στην περιοχή της Χιμάρας και ως ένα βαθμό και στις περιοχές των Αγίων Σαράντα και του Δελβίνου¹¹⁸. Μόνο στην κοιλάδα της Δρόπολης, οι ελληνικές κοινότητες αποτελούν μια αδιατάρακτη συνέχεια που καταλήγει στα ελληνικά σύνορα¹¹⁹.

Ο ακριβής αριθμός των Ελλήνων της Αλβανίας είναι δύσκολο να προσδιοριστεί. Το αλβανικό κράτος έκανε μετρήσεις το 1945 στη «μειονοτική» ζώνη, δηλαδή στην περιοχή που χαρακτηρίσε ως κατοικούμενη από Έλληνες. Την περιόρισε σε 99 χωριά στις περιοχές του Αργυροκάστρου και των Αγίων Σαράντα. Δεν περιέλαβε άλλες περιοχές για τις οποίες είχε αναγνωριστεί το 1921 ότι κατοικούνταν από Έλληνες. Με αυτούς τους περιορισμούς δεν έγινε ορθή καταγραφή και προέκυψε ότι οι Έλληνες της Αλβανίας ήταν μόνο 58.000¹²⁰. Σήμερα οι σύλλογοι των Βορειοηπειρωτών αναφέρονται σε 300.000 με 500.000 άτομα¹²¹.

Την Πρωτοχρονιά του 1991 άνοιξαν τα σύνορα Αλβανίας και Ελλάδας. Χιλιάδες πρόσφυγες, ελληνικής και αλβανικής καταγωγής διέσχισαν τα χιονισμένα βουνά της Ηπείρου και κατέφυγαν στο ελληνικό έδαφος ζητώντας βοήθεια. Στο πλαίσιο της ανθρωπιστικής βοήθειας το ελληνικό κράτος, μέσω του Εθνικού Ιδρύματος Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων (Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε.) συγκρότησε και λειτούργησε κέντρα προσωρινής διαμονής, στα οποία μέχρι το τέλος Ιουλίου 1991 είχαν φιλοξενηθεί 24.373 άτομα, από τα οποία 15.532 Ομογενείς και 8.841 αλβανικής καταγωγής¹²². Το 1994 ο αριθμός των Ομογενών έφτασε τις 60.000¹²³.

¹¹⁸ Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, ό.π., σελ. 43.

¹¹⁹ Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, ό.π., σελ. 43.

¹²⁰ Basil Kondis και Eleftheria Manda (Επιμ.), ό.π., σελ. 21.

¹²¹ Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, ό.π., σελ. 43.

¹²² Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., *Έκθεση πεπραγμένων 1991-1995*, (Αθήνα, 1996), σελ. 105-106.

¹²³ Αντώνης Κόντης, «Η οικονομία της Αλβανίας και η ελληνική μειονότητα» στο Θ. Βερέμης, Θ. Κουλουμπής και Η. Νικολακόπουλος (Επιμ.), *Ο ελληνισμός της Αλβανίας*, ό.π., σελ. 139.

Το 1995 είχαν παραμείνει στην Ελλάδα με την προσδοκία μόνιμης εγκατάστασης οι 80.000 Βορειοηπειρώτες¹²⁴.

Οι Έλληνες της Αλβανίας αντιμετωπίζουν το δίλημμα της παραμονής στον τόπο γέννησης ή της μετανάστευσης στην Ελλάδα. Επιθυμούν να παραμείνουν στον τόπο τους και στον οικείο τρόπο ζωής τους. Βιώνουν την ανάγκη διατήρησης του ελληνισμού στις πατροπαράδοτες εστίες. Ταυτοχρόνως όμως έχουν να αντιμετωπίσουν τη μεγάλη πολιτική και οικονομική αστάθεια που χαρακτηρίζει από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 το αλβανικό κράτος. Η διαφορά του οικονομικού επιπέδου μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας τελικώς αποβαίνει ο καθοριστικός παράγοντας που οδηγεί στην απόφαση για μετανάστευση.

Η πλειοψηφία του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της ελληνικής μειονότητας έχει πλέον μεταναστεύσει στην Ελλάδα¹²⁵. Σ' αυτό συνετέλεσε καθοριστικά η εξέγερση στον αλβανικό νότο το 1997 που οδήγησε στην κατάρρευση των θεσμών στο αλβανικό κράτος και στην αποδιάρθρωση του κοινωνικού ιστού. Οι Βορειοηπειρώτες στον ελλαδικό χώρο είναι οικονομικοί μετανάστες από γειτονική χώρα. Το γεγονός της παραμονής στις εστίες των ηλικιωμένων και των παιδιών δημιουργεί τις προϋποθέσεις για επιστροφή. Όμως, με τη μετανάστευση προς την Ελλάδα των νέων ηλικίας 15-45 ετών δημιουργείται ένα κενό στις μειονοτικές περιοχές της Αλβανίας. Η μετανάστευση εκατοντάδων χιλιάδων Αλβανών προσφύγων του Κοσσυφοπεδίου από το Μάρτιο του 1999 προς την Αλβανία αποτελεί έναν επιπλέον επιβαρυντικό παράγοντα για την παραμονή των Ελλήνων στον αλβανικό νότο¹²⁶.

---

¹²⁴ Εύα Παπαδάτου, «Η ελληνική παλινοστήση μέχρι και τη δεκαετία του 1990. Πληθυσμός και προβλήματα προσαρμογής στην Ελλάδα. Μορφές οργάνωσης παλινοστούντων. Το έργο της Γενικής Γραμματείας Αποδήμου Ελληνισμού» Εισήγηση (Αθήνα: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, Υπουργείο Εξωτερικών, 1995).

¹²⁵ Αντώνης Κόντης, ό.π., σελ. 139.

¹²⁶ Οι βομβαρδισμοί από τις δυνάμεις των Η.Π.Α. και της Ευρωπαϊκής Ένωσης εναντίον της Γιουγκοσλαβίας (Σερβίας και Μαυροβουνίου) με στόχο την

υπεράσπιση των δικαιωμάτων των αλβανόφωνων στο Κοσσυφοπέδιο (νοτιο-δυτική επαρχία της δημοκρατίας της Σερβίας με αλβανόφωνη πλειονότητα) από τις 24.3.1999 μέχρι τις 10.6.1999 οδήγησε στην ερήμωση της περιοχής. Εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες, κυρίως αλβανόφωνοι, κατευθύνθηκαν προς τις γειτονικές δημοκρατίες των Σκοπίων και της Αλβανίας. Μετά την υπογραφή της συμφωνίας ειρήνης και την είσοδο ρωσικών, αμερικανικών και ευρωπαϊκών στρατιωτικών δυνάμεων στην περιοχή χιλιάδες Σέρβοι πρόσφυγες κατέφυγαν στη Σερβία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ
ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ

- 1. Η έννοια**
- 2. Ομογενείς μετανάστες και κοινωνικός αποκλεισμός**

1. Η έννοια

Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού εμπεριέχει στοιχεία από έννοιες όπως η φτώχεια (αποστέρηση λόγω χαμηλού εισοδήματος, το οποίο με τη σειρά του είναι υπεύθυνο για τον αποκλεισμό από πολλά άλλα κοινωνικά και πολιτισμικά αγαθά) και η στέρηση βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων που αποκλείουν άτομα και ολόκληρες ομάδες από τους τυπικούς και άτυπους μηχανισμούς παραγωγής, διάθεσης και αναδιανομής των πόρων και αγαθών πάσης φύσεως.

Ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός» άρχισε από το 1989 να υποκαθιστά τον όρο «φτώχεια» τόσο σε επίπεδο θεωρητικών τοποθετήσεων όσο και σε επίπεδο κοινοτικών προγραμμάτων για τις λιγότερο ευνοημένες κοινωνικές ομάδες¹²⁷.

Οι αποφάσεις του Συμβουλίου των Υπουργών της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 1974 μέχρι το 1989 παρουσιάζουν αισθητά διαφοροποιημένους ορισμούς για τη φτώχεια. Όπως αναφέρει ο Δ. Τσαούσης, «Η απόφαση του Συμβουλίου των Υπουργών της Ε.Ε. που υιοθετούσε το 1974 το πρώτο κοινοτικό πρόγραμμα καταπολέμησης της φτώχειας, όριζε ως φτωχούς «τα πρόσωπα ή τις οικογένειες των οποίων οι πόροι είναι τόσο περιορισμένοι, ώστε να τους αποκλείουν από τον ελάχιστο παραδεκτό τρόπο ζωής στις χώρες-μέλη όπου ζουν». Το 1984 η αντίστοιχη απόφαση που υιοθετεί το πρόγραμμα Φτώχεια 2, διευρύνει αισθητά το περιεχόμενο του όρου. Αυξάνει τον κύκλο των προσώπων προς τα οποία απευθύνεται το πρόγραμμα, κάνοντας λόγο για «πρόσωπα, οικο-

---

¹²⁷ Ορισμένες από τις σημαντικότερες κοινοτικές πρωτοβουλίες που αναπτύχθηκαν την περίοδο 1989-1996 για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρουσιάζονται στο Τζένη Καβουνίδη, «Κοινωνικός αποκλεισμός: έννοια, κοινωνικές πρωτοβουλίες, ελληνική εμπειρία και διλήμματα πολιτικής» στο Δ. Καραντινός, Λ. Μαράτου-Αλιπράντη και Ε. Φρονίμου (Επιμ.). *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα: κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής* Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο τόμος Α' (Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1996), σελ. 47-79.

γένειες και σύνολα προσώπων», και καθορίζει πληρέστερα την έννοια των πόρων μιλώντας για «πόρους (υλικούς, πολιτιστικούς και κοινωνικούς)». Οι δύο αυτοί ορισμοί στην ουσία τους προδίδουν ένα συγκερασμό δύο διαφορετικών παραδόσεων: της αγγλοσαξονικής, που ορίζει τη φτώχεια ως «έλλειψη διαθέσιμων πόρων» και της ηπειρωτικής ευρωπαϊκής, όπου η φτώχεια ορίζεται ως «ανεπαρκής κοινωνική συμμετοχή και κοινωνική ένταξη των φτωχών στην κοινωνία». Προς το τέλος του 1988 η Ευρωπαϊκή Ένωση διευρύνει ξανά τον προβληματισμό της δημοσιεύοντας ένα κείμενο που αναφέρεται στην «κοινωνική ένταξη, την περιθωριοποίηση και τις νέες μορφές φτώχειας». Το 1989 στο πρόγραμμα Φτώχεια 3 δε γίνεται πια λόγος για «φτώχεια». Στα μέσα της πενταετίας εφαρμογής του τρίτου προγράμματος η Ευρωπαϊκή Κοινότητα έχει πια εγκαταλείψει τον όρο φτώχεια και έχει υιοθετήσει τον όρο «κοινωνικός αποκλεισμός»¹²⁸.

Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού παρουσιάζεται με ασάφεια στην υπάρχουσα βιβλιογραφία. Το 1994 στο *Πράσινο Βιβλίο* της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ο ορισμός αναφέρεται τόσο στο ανεπαρκές εισόδημα, όσο και στους τομείς της στέγασης, της εκπαίδευσης, της υγείας και της πρόσβασης σε υπηρεσίες¹²⁹.

Οι ορισμοί για τον κοινωνικό αποκλεισμό ποικίλουν κατά τόπο και χρόνο και αυτό είναι λογικό να συμβαίνει, γιατί το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού αφορά κοινωνικές ομάδες, οι οποίες εξ ορισμού είναι συνεχώς μεταβαλλόμενες.

¹²⁸ Δημήτρης Γ. Τσαούσης, «Πολιτισμός, ελεύθερος χρόνος και κοινωνικός αποκλεισμός» στο Κούλα Κασιμάτη (Επιμ.), *Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία* (Αθήνα: εκδ. Gutenberg, 1998), σελ. 90-91.

¹²⁹ Για την παρουσίαση της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού στο *Πράσινο Βιβλίο* της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων βλ. Γιώργο Τσιάκαλο, «Κοινωνικός αποκλεισμός: ορισμοί, πλαίσιο και σημασία» στο Κούλα Κασιμάτη (Επιμ.), *Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία*, ό.π., σελ. 50-54 και Αντώνη Μωυσιδίδη, «Κοινωνικός μετασχηματισμός και όψεις κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο: το πρόβλημα των ηλικιωμένων» στο Κούλα Κασιμάτη (Επιμ.), *Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία*, ό.π., σελ. 122-123.

Αλλάζουν αφενός οι ίδιες οι κοινωνικές ομάδες, και αφετέρου ο κοινωνικός τους περίγυρος. Η μεταξύ τους αλληλεπίδραση μεταβάλλεται συνεχώς. Ο κοινωνικός αποκλεισμός εκφράζεται όχι μόνο από την πλευρά του αποκλεισμένου, αλλά και από την πλευρά του αποκλείοντος. Εκφράζεται δηλαδή από τη σχέση που διαμορφώνεται και μετεξελίσσεται μεταξύ αποκλεισμένου και αποκλείοντος. Η σχέση αυτή μπορεί να οδηγήσει στην απάμβλυνση των διαφορών ή στη δημιουργία μηχανισμών συντήρησης και ισχυροποίησης του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού υπερβαίνει την έννοια της φτώχειας. Η φτώχεια συνδέεται κυρίως με τη συμμετοχή ατόμων και συνόλων στην εργασιακή ζωή. Η στέρηση στην οποία οδηγεί είναι η στέρηση του τρόπου ζωής του μέσου πολίτη κυρίως λόγω χαμηλού εισοδήματος. Ο κοινωνικός αποκλεισμός θίγει άτομα και σύνολα, τα οποία ως ευδιάκριτα και διαφορετικά γίνονται αντικείμενα στέρησης και περιθωριοποίησης (αποξένωσης και απομόνωσης) τουλάχιστον σε ένα είδος κοινωνικής ολοκλήρωσης: οικονομικής, πολιτικής, πολιτισμικής, και ολοκλήρωσης σε επίπεδο συναναστροφών.

2. Ομογενείς μετανάστες και κοινωνικός αποκλεισμός

Ο ορισμός που χρησιμοποιείται στο βιβλίο αυτό για την παρουσίαση της σχέσης του φαινομένου της σύγχρονης παλιννόστησης με διαδικασίες αποστέρησης και περιθωριοποίησης είναι αυτός που δόθηκε το 1998 από το Δ. Τσαούση: «Ως έννοια, όπως φαίνεται να χρησιμοποιείται σήμερα στη θεωρία και την πρακτική, ο κοινωνικός αποκλεισμός αναφέρεται σε τρία διαφορετικά επίπεδα. Ένα επίπεδο, το πιο εμφανές, και θα έλεγα κοινωνικά το πιο ανώδυνο, είναι το *οικονομικό*: η παρεμπόδιση συμμετοχής στον κοινωνικό πλούτο. Ένα άλλο επίπεδο είναι το *νομικό*: η αποστέρηση της νομικής προστασίας και επομένως η αδυναμία ενεργοποίησης ενός δικαιώματος. Ένα τρίτο επίπεδο είναι το *κοινωνικό*: Και στα τρία επίπεδα ο όρος εκφράζει δύο

διαφορετικά πράγματα: μια κατάσταση και μια διαδικασία»¹³⁰.

Η επιλογή του συγκεκριμένου ορισμού οφείλεται στο ότι υπερβαίνει με σαφήνεια την οικονομική διάσταση. Ακόμη και ο μη φτωχός μπορεί να είναι κοινωνικά αποκλεισμένος. Οι Ομογενείς μετανάστες των τελευταίων δεκαετιών διατρέχουν υψηλό κίνδυνο να περιέλθουν σε κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού όχι μόνο λόγω φτώχειας, αλλά κυρίως λόγω στέρησης του δικαιώματος για αποδοχή και σεβασμό της ετερότητας (όπως αυτή προέκυψε από την πορεία ζωής τους στη χώρα προέλευσης) και λόγω των συναισθημάτων αποξένωσης και απομόνωσης που δημιουργεί η διαφορά μεταξύ των προσδοκιών που είχαν πριν από τη μετανάστευση και της κοινωνικής πραγματικότητας που βιώνουν στο κράτος που πάντα υπήρξε ο εθνικός τους χώρος αναφοράς.

Με την πρακτική που την τελευταία δεκαετία αναπτύσσει η ελληνική πολιτεία για «λιγότερο κοινωνικό κράτος» όλο και μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού αποκλείονται από τις υπηρεσίες που προσφέρει το κοινωνικό κράτος και από τα τυπικά και άτυπα δίκτυα προστασίας των αδυνάτων. Στο ελληνικό κράτος λειτουργούν δημόσιοι οργανισμοί και ιδιωτικοί φορείς που παρέχουν υποστήριξη στις ευάλωτες ομάδες των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων, των Ποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση και των Βορειοηπειρωτών. Όμως, δεν υπάρχει συντονισμένη παρέμβαση, η οποία θα μπορούσε να περιορίσει την αποστέρηση των δύο τελευταίων πληθυσμιακών κατηγοριών από αγαθά που συνιστούν τον εθνικό τρόπο ζωής.

---

¹³⁰ Δημήτρης Γ. Τσαούσης, «Πολιτισμός, ελεύθερος χρόνος και κοινωνικός αποκλεισμός», ό.π., σελ. 91-92.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΟΜΟΓΕΝΩΝ

- 1. Οικονομικοί**
- 2. Θεσμικοί (νομική προστασία)**
- 3. Κοινωνικοί**

1. Οικονομικοί παράγοντες

«Στο οικονομικό επίπεδο ο κοινωνικός αποκλεισμός εκφράζεται κατά κύριο λόγο ως αποκλεισμός από την αγορά εργασίας, ως αποκλεισμός από τη στέγαση και ως αποκλεισμός από την εκπαίδευση»¹³¹.

Οι Πολιτικοί Πρόσφυγες, παρά τα προβλήματα οικονομικής και κοινωνικής ένταξης που αντιμετώπισαν τα πρώτα χρόνια, εντάχθηκαν στην ελληνική κοινωνία χωρίς να βιώσουν στην πλειονότητά τους κοινωνικό αποκλεισμό. Τα οικονομικά προβλήματα ήταν οξύτερα για τους Πολιτικούς Πρόσφυγες πρώτης γενιάς που παλιννόστησαν πριν από το 1983. Οι Ομογενείς έφευγαν από κράτη όπου είχαν μόνιμη και αξιοπρεπή εργασία και η ιατρική περίθαλψη και τα συνταξιοδοτικά προγράμματα κάλυπταν τις ανάγκες τους. Διακρατική συμφωνία μεταφοράς των συντάξεων και των ασφαλιστικών εισφορών δεν υπήρχε. Δηλαδή, μετά τον επαναπατρισμό και μέχρι την εξεύρεση εργασίας δεν υπήρχε κανείς πόρος ζωής. Μόνη ελπίδα ήταν η πιθανή συμφωνία των συγγενών στη διευθέτηση των θεμάτων της οικογενειακής περιουσίας, που λόγω του βίαιου εκπατρισμού και των γεγονότων που προηγήθηκαν, είχαν δημευτεί την περίοδο 1947-49¹³² ή είχαν αλλάξει ιδιοκτήτες.

Η μεταφορά των ασφαλιστικών δικαιωμάτων άρχισε να διευκολύνει κάπως από το 1983 τη ζωή των Πολιτικών Προσφύγων. Όμως δε μπορούσε να τους εξασφαλίσει το βιοτικό επίπεδο

---

¹³¹ Δημήτρης Γ. Τσαούσης, «Πολιτισμός, ελεύθερος χρόνος και κοινωνικός αποκλεισμός», ό.π., σελ. 92.

¹³² Άννα Αμηνά και Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη, ό.π., σελ. 131-132. Στη σελίδα 132 αναφέρεται: «Με την ψήφιση του ψηφίσματος Μ' της 20.1.1948 «Περί δημεύσεως των περιουσιών των συμμετεχόντων εις τον συμμαρτιακόν αγώνα» και Ν' της 17.4.1948 «Περί εκπτώσεως κληρούχων συμμετεχόντων εις τον κατά του κράτους συμμαρτιακόν αγώνα» πραγματοποιήθηκαν οι δημεύσεις των ιδιοκτησιών που είναι κυρίως αγροτικοί κλήροι. Μετά τη λήξη του πολέμου οι δημεύσεις αυτές δεν ακυρώθηκαν, αντίθετα ολοκληρώθηκαν με την ψήφιση του Νομοθετικού Διατάγματος 2536/1953 «Περί επαναπατρισμού των παραμεθωρίων περιοχών και ενισχύσεως του πληθυσμού αυτών.»

του μέσου πολίτη. Η ακόλουθη δήλωση είναι χαρακτηριστική:

«Τη χρονιά που ήρθαμε στην Ελλάδα είχε υπογραφεί η διακρατική συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας για τη μεταφορά των συντάξεων. Η σύνταξη όμως που τελικά δινόταν από το ελληνικό κράτος ήταν η κατώτερη εργατική σύνταξη του ΙΚΑ. Δηλαδή, αντί για σύνταξη καθηγητή Πανεπιστημίου πήρα σύνταξη ανειδίκευτου εργάτη. Σε όλους δόθηκε η ίδια σύνταξη. Με αυτή τη σύνταξη δεν μπορούσε να ζήσει καμία οικογένεια.»

Το 1985 καταργήθηκαν τα διατάγματα βάσει των οποίων είχαν δημευτεί οι περιουσίες των Πολιτικών Προσφύγων¹³³.

Για τις νεότερες γενιές η εξασφάλιση οποιασδήποτε εργασίας και ακόμη περισσότερο η εύρεση εργασίας ανάλογης με την αποκτηθείσα ειδικότητα ήταν ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα ένταξης στην ελλαδική κοινωνία¹³⁴.

Στους Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση της περιόδου 1965-1967 δεν δόθηκε κρατική βοήθεια. Η πολιτική αυτή απέτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την οικονομική περιθωριοποίηση των Ποντίων αυτών, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια¹³⁵.

¹³³ Κατερίνα Χ. Σουλτανιά, «Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων», στο *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας-παλιννόστησης του ελληνικού πληθυσμού: εισαγωγικές προσεγγίσεις*, ό.π., σελ. 352, όπου αναφέρεται ότι: «Το 1985 καταργούνται τα Διατάγματα με τα οποία αφαιρέθηκε η περιουσία από τους πολιτικούς πρόσφυγες. Στους επαναπατρισθέντες πολιτικούς πρόσφυγες επιστρέφονται οι περιουσίες οι οποίες δημεύτηκαν από το Δημόσιο και βρίσκονται ακόμη στη διαχείριση των Υπουργείων Οικονομικών και Γεωργίας καθώς και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.»

¹³⁴ Μαρία Κ. Βεργέτη, *Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες: από τον εκπατρισμό στην παλιννόστηση*, ό.π., σελ. 31.

¹³⁵ Σημαντικός παράγοντας για την έλλειψη κρατικής βοήθειας ήταν το βασιλικό διάταγμα 330/1960, το οποίο στέρησε από τους πρόσφυγες, που είχαν καταφύγει στο ελληνικό κράτος από τη Σοβιετική Ένωση μετά την 21η Φεβρουαρίου 1934, το δικαίωμα αποκατάστασης με κρατική βοήθεια. Το διάταγμα όριζε ότι: «Αστικής αποκαταστάσεως δύνανται να τύχωσι: α) Αι προσφυγούσαι οικογένειαι εις το ελεύθερον Ελληνικόν Κράτος ή την ευρισκομένην μέχρι της 7 Μαρτίου 1948 υπό κατοχήν περιφέρειαν της Δωδεκανήσου, από της 8 Σεπτεμβρίου 1912 μέχρι 21 Φεβρουαρίου 1934 εκ Τουρκίας, Ρωσίας, Βουλγαρίας, Βορείου Ηπείρου, Ρουμανίας και Γιουγκοσλαβίας,

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των ποντιακών οικογενειών που εγκαταστάθηκαν το 1965 «προσωρινά» στο Λαύριο και τελικά παρέμειναν στα ίδια ακατάλληλα οικήματα για πολλές δεκαετίες. Όταν η οικογένεια αυξανόταν, κατασκευές από χαρτόνι προστίθενταν στο αρχικό οίκημα. Οι χάρτινες κατασκευές αργότερα αντικαταστάθηκαν από κατασκευές με καταλληλότερα υλικά. Η περίπτωση του Λαυρίου δείχνει πως ακόμη και προβλήματα της πρώτης γενιάς όπως το στεγαστικό, τα οποία βρίσκουν λύση, έστω και μετά πάροδο αρκετών ετών, εξακολουθούν να υφίστανται σε τμήμα της δεύτερης γενιάς¹³⁶. Οι φωτογραφίες που ακολουθούν δείχνουν τμήματα του ποντιακού οικισμού του Λαυρίου το 1990.

Οι Πόντιοι μετανάστες του τελευταίου κύματος (1985-2000) αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα οικονομικής ένταξης. Στους οικονομικούς παράγοντες κοινωνικού αποκλεισμού συγκαταλέγονται μακρά διαστήματα ανεργίας, δυσκολία στην εξεύρεση εργασίας (τα πρώτα χρόνια η πλειονότητα των Ποντίων καταλήγει φτηνό εργατικό δυναμικό, ανεξαρτήτως από το εκπαιδευτικό επίπεδο και από την επαγγελματική πείρα, κυρίως λόγω των προβλημάτων γλώσσας και της αδυναμίας αντιστοιχίας των πτυχίων ορισμένων ειδικοτήτων), ετεροαπασχόληση, υποαπασχόληση, χαμηλού γοήτρου και χαμηλής αμοιβής εργασία, μεγαλύτερο ποσοστό ανέργων συγκριτικά με τους ντόπιους, μικρή συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση, χαμηλό ποσοστό αυτοαπασχόλησης και συμμετοχή στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό ατόμων που πριν την μετανάστευση ήταν μαθητές¹³⁷. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της απογραφής των μετα-

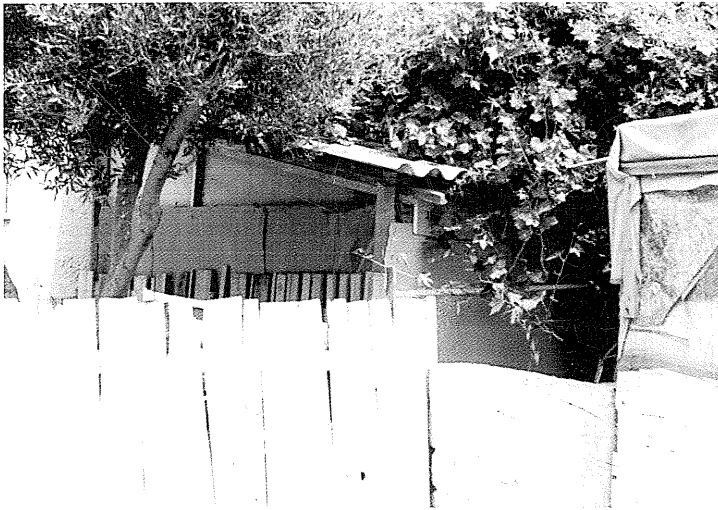
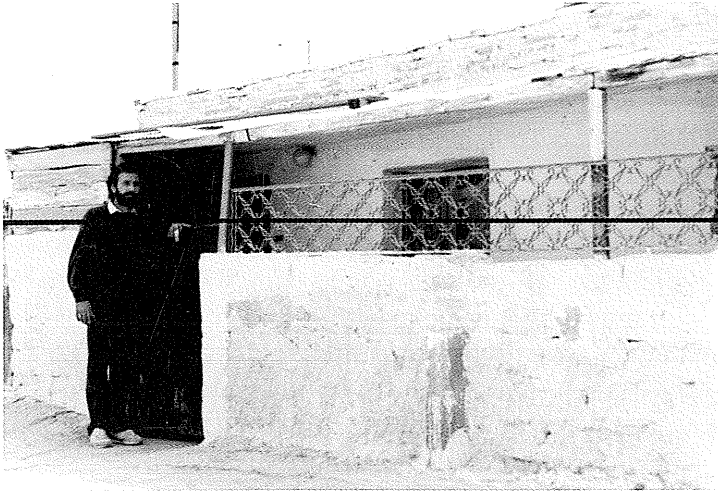

συνεπεία των τότε πολεμικών γεγονότων ή συνεπεία της από 30 Ιανουαρίου 1923 συμβάσεως περί ανταλλαγής (...).»

¹³⁶ Μαρία Κ. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*, ό.π., σελ. 206-209.

¹³⁷ Οι πληροφορίες για τον κοινωνικό αποκλεισμό των Ελλήνων από την πρώην Σοβιετική Ένωση στο οικονομικό επίπεδο προέρχονται κυρίως από Κούλα Κασσιμάτη, σε συνεργασία με τους Βασίλη Μάο, Βλάση Αγιτζίδη, Μαρία Βεργέτη, και Αντώνη Ραγκούση, *Πόντιοι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση:*

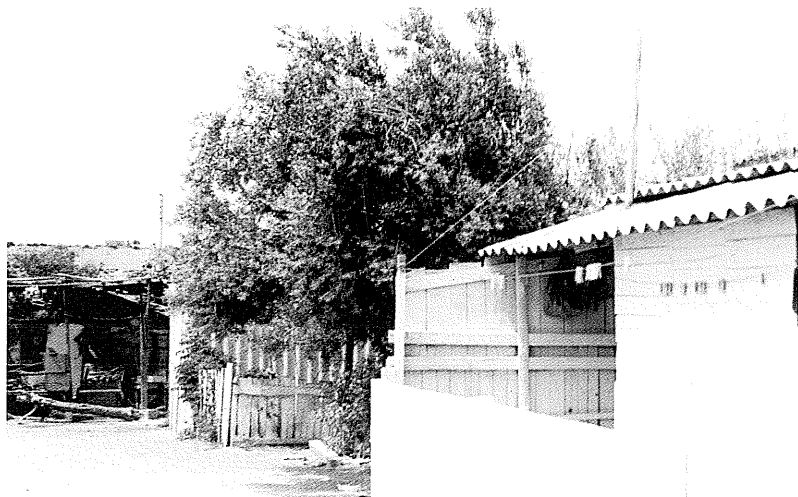

Σπίτια του ποντιακού οικισμού στο Λαύριο. Αθήνα, 1990.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

κοινωνική και οικονομική τους ένταξη (Αθήνα: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, 1992), από Μαρία Κ. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*, ό.π., και από Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995*, ό.π.

Σπίτια του ποντιακού οικισμού στο Λαύριο. Είναι εμφανής η προσπάθεια των ανθρώπων να βελτιώσουν τις κατοικίες τους φυτεύοντας δέντρα και λουλούδια. Αθήνα, 1990.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

ναστών περιόδου 1987-2000, που πραγματοποιήσε η Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών, ως το κυριότερο πρόβλημα αναφέρθηκε η ανεργία από το 59% του συνόλου, η έλλειψη ιδιόκτητης στέγης από το 25% και η μη απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας από το 10%¹³⁸.

Οι οικογένειες από την πρώην Σοβιετική Ένωση λίγο πριν τη φυγή από την πρώην Σοβιετική Ένωση αγόραζαν «εμπορεύματα», τα οποία μετέφεραν με την οικοσκευή τους. Τον πρώτο χρόνο οι περισσότερες οικογένειες συντηρήθηκαν πουλώντας παραδοσιακές ρωσικές κούκλες, μουσικά όργανα, εργαλεία κ.α. στις λαϊκές αγορές. Στη φωτογραφία απεικονίζεται τμήμα της λαϊκής αγοράς της «Ροτόντας». Στο βάθος διακρίνεται το κτίριο της Ροτόντας.

Θεσσαλονίκη, 1996.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

¹³⁸ Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών, Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, *Η ταυτότητα των παλινοστούντων Ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.: απογραφικά στοιχεία Ελλάδας, Μακεδονίας, Θράκης, Αττικής, ό.π.*, σελ. 30, 90, 91.

Ομογενής από το Καζαχστάν. Λαϊκή αγορά «Ροτόντας».
Θεσσαλονίκη, 1996.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

Πρόσφυγες από τον Καύκασο.
Λαϊκή αγορά «Ροτόντας».
Θεσσαλονίκη, 1996.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

Ομογενής από το Καζαχστάν.
 Λαϊκή αγορά «Ροτόντας».
 Θεσσαλονίκη, 1996.
 Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

Τα προβλήματα της οικογένειας είναι πολλαπλάσια όταν υπάρχουν εξαρτημένα μέλη, μικρά παιδιά και ηλικιωμένοι γονείς, οι οποίοι αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα προσαρμογής στο νέο κοινωνικό τους χώρο. Τα ηλικιωμένα άτομα συνήθως δεν μπορούν να βρουν εργασία ακόμη και όταν το επιθυμούν. Δεν έχουν δικαίωμα συνταξιοδότησης από την εργασία τους στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Το προσωπικό τους εισόδημα προέρχεται από την πολύ μικρή κρατική βοήθεια που εκφράζεται με επιδόματα ή με πολύ μικρές συντάξεις¹³⁹.

Η δυσάρεστη κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει οι ηλικιωμένοι φαίνεται και από τα συμπεράσματα έρευνας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης για τους Ομογενείς μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα την περίοδο 1985-1995. Η έρευνα, η οποία

¹³⁹ Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995*, ό.π., σελ. 143.

Εμπορεύματα στη λαϊκή αγορά της «Ροτόντας». Παραδοσιακές ρωσικές κούκλες, ρωσικά βιβλία, παράσημα, αντικείμενα με την κεφαλή του Λένιν δίπλα σε εικόνες. Θεσσαλονίκη, 1996.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

ολοκληρώθηκε το 1998 έγινε στους νομούς Ξάνθης και Αττικής (στο δήμο Αχαρνών, ο οποίος έχει μεγάλη πληθυσμιακή συγκέντρωση Ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση). Το δείγμα του δήμου Αχαρνών Αττικής, παρουσιάζει αριζείς στο ελληνικό κράτος σ' όλη την περίοδο 1985-1995. Ειδικότερα, το 46% του δείγματος είχε εγκατασταθεί στην Ελλάδα πριν από το 1991. Στην Ξάνθη το 75% μετανάστευσε από το 1991 μέχρι και το τέλος του 1994. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της έρευνας, το 28% των συγγενών πρώτου και δεύτερου βαθμού επί του συνόλου του δείγματος στην Αττική που παρέμειναν στην πρώην Σοβιετική Ένωση είναι γονείς. Οπωσδήποτε από αυτούς κάποιοι θα έρθουν στην Ελλάδα, αλλά οι περισσότεροι θα παραμείνουν εκεί γιατί αδυνατούν να ενταχθούν σε οικονομικό επίπεδο στον ελλαδικό χώρο. Ένδειξη της μελλοντικής μετανάστευσης αριθμού ηλικιωμένων προς την Ελλάδα αποτελεί το ότι το 3% των συγγενών πρώτου και δεύτερου βαθμού που έχουν παραμείνει στην πρώην Σοβιετική Ένωση είναι παιδιά¹⁴⁰.

Οι μετανάστες αντιμετωπίζουν τον πρώτο χρόνο οξύτατο στεγαστικό πρόβλημα. Υπάρχει τάση εγκατάστασης σε προστατευμένο περιβάλλον, όπως αυτό παρέχεται από την ύπαρξη συγγενών, φίλων και κράτους πρόνοιας. Το 74% των ατόμων άνω των δεκαοκτώ ετών στην Αττική, όπου δεν υπάρχει κρατικό πρόγραμμα υποστήριξης με παροχή στέγης, δήλωσε ως κύριο λόγο εγκατάστασης στην περιοχή την ύπαρξη συγγενών και οι φίλων. Για την Ξάνθη η τάση εγκατάστασης σε προστατευμένο περιβάλλον εκφράστηκε από το 73% που δήλωσε ότι εγκαταστάθηκε στην περιοχή λόγω του κρατικού προγράμματος υποστήριξης, στο οποίο το σημαντικότερο στοιχείο είναι η παροχή στέγης. Στην ίδια πόλη το 15% ανέφερε ως κύριο λόγο εγκατάστασης την ύπαρξη συγγενών και φίλων¹⁴¹.

Οι μηχανισμοί της οικογενειακής και κοινοτικής αλληλεγγύ-

¹⁴⁰ Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995*, ό.π., σελ. 143.

¹⁴¹ Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995*, ό.π., σελ. 91-93.

ης εξασφαλίζουν βοήθεια στην κατασκευή και στις επιδιορθώσεις των σπιτιών. Το αποτέλεσμα είναι εντυπωσιακό. Χωρίς κρατική βοήθεια και σταθερή, καλά αμοιβόμενη απασχόληση, 42% του δείγματος στην Αττική έχουν ιδιόκτητη κατοικία και είναι φανερό ότι και το υπόλοιπο ποσοστό τελικά θα αποκτήσει δικό του σπίτι. Υπάρχει τάση για απόκτηση ιδιόκτητης κατοικίας γιατί θεωρούν ότι «το κτίσιμο του σπιτιού βοηθά το ρίζωμα στον τόπο»¹⁴². Οι ιδιόκτητες κατοικίες είναι σε περιοχές που υπάρχουν φτηνά οικοπέδα και επικρατεί η αυθαίρετη δόμηση. Περισσότερες από τις μισές κατοικίες στερούνται κεντρικής θέρμανσης. Οι συνθήκες στέγασης είναι καλύτερες στις περιοχές όπου η πολιτεία παρέχει δικαίωμα χρήσης σε κατοικίες που κατασκευάστηκαν ή νοικιάζονται για τους Ομογενείς¹⁴³.

Οι παράγοντες κοινωνικού αποκλεισμού οι σχετιζόμενοι με την εκπαίδευση είναι η δυσκολία στην προσπάθεια ένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα λόγω της άγνοιας ή της ανεπαρκούς γνώσης της νεοελληνικής γλώσσας, η διακοπή της εκπαίδευσης σημαντικού αριθμού παιδιών αφενός λόγω των δυσκολιών προσαρμογής στο εκπαιδευτικό σύστημα, αφετέρου λόγω της ανάγκης να βοηθήσουν οικονομικά την οικογένεια και η δυσκολία ή η αδυναμία αντιστοιχίας συγκεκριμένων ειδικοτήτων των πτυχίων τους προς τα πτυχία των ελληνικών Α.Ε.Ι.

Ειδικότερα, στην περίπτωση των παιδιών υπάρχουν προβλήματα που σχετίζονται με το συναίσθημα ανασφάλειας που διέπει όλα τα μέλη της οικογένειας και προβλήματα ένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας του Α.Π.Θ., το 11% των παιδιών στην Αττική και το 9% των παιδιών στην Ξάνθη αισθάνονται στενοχώρια και ανασφάλεια επειδή οι γονείς τους είναι κατά διαστήματα άνεργοι¹⁴⁴.

---

¹⁴² Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995*, ό.π., σελ. 93.

¹⁴³ Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995*, ό.π., σελ. 98.

¹⁴⁴ Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995*, ό.π., σελ. 134-135.

Ο Π. Κοτσιώνης παρουσιάζοντας τα συμπεράσματα έρευνας για την περιοχή Αχαρνών Αττικής αναφέρει: «Καταρχήν δεν έχουν εξασφαλιστεί οι βασικές προϋποθέσεις για την κοινωνική ένταξη των οικογενειών των νεοφερμένων (κατοικία, απασχόληση, ενημέρωση και εκπαίδευση, κοινωνική ασφάλιση κτλ.). Έπειτα, στις περιοχές που εγκαθίστανται οι παλιννοστούντες και οι αλλοδαποί επικρατούν δύσκολες συνθήκες, σε ό,τι αφορά τη διδακτηριακή υποδομή και την καλή λειτουργία των σχολείων (έλλειψη σχολικών κτιρίων, πληθωρικά τμήματα, νεοδιόριστοι και αναπληρωτές δάσκαλοι, τάξεις πολλών ταχυτήτων από την άποψη του μαθησιακού επιπέδου των παιδιών, υψηλό ποσοστό λειτουργικού αναλφαβητισμού, φτωχό πολιτιστικό περιβάλλον κτλ). Ακόμη σημειώνουμε ότι μας λείπουν οι εκπαιδευτικοί με ειδική κατάρτιση στον τομέα της Παιδαγωγικής της Παλιννόστησης και της μετανάστευσης και ότι δεν έχουμε ακόμη τα κατάλληλα αναλυτικά προγράμματα και σχολικά εγχειρίδια και διδακτικά μέσα για την υποβοήθηση του σχολικού έργου»¹⁴⁵.

Όπως προκύπτει από συμπεράσματα ερευνών των Α.Ε.Ι. τα προβλήματα ένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα συνδέονται με:

α) Διακοπή των σπουδών των παιδιών για να βοηθήσουν οικονομικά την οικογένεια (έρευνες Παντείου Πανεπιστημίου 1992, Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1998).

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα έρευνας του Παντείου Πανεπιστημίου που έγινε στις περιοχές Αθήνας, Θεσσαλονίκης, Κατερίνης, Καβάλας, Δράμας, Κομοτηνής και Ξάνθης και αφορούσε την κοινωνική ένταξη των Ποντίων μεταναστών της περιόδου 1985-1990, στις ηλικίες 15-24 ετών το 72% ανήκει στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, δηλαδή είναι είτε απασχολούμενοι είτε ζητούν εργασία, έναντι 39% των αντιστοιχών ηλικιών των γηγενών Ελλήνων. Στις ίδιες ηλικίες πριν από τη μετανάστευσή τους στην Ελλάδα το ποσοστό που βρισκόταν στην αγο-

¹⁴⁵ Π. Κοτσιώνης, «Η παλιννόστηση των Ποντίων Ομογενών στην χώρα μας από εκπαιδευτική σκοπιά», στο Γεώργιος Π. Μάρκου (Επιμ.), *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση. Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών: μια εναλλακτική πρόταση* (Αθήνα: Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1997), σελ. 370.

ρά εργασίας ήταν 27%. Στις ηλικίες 15-19 ετών στην πρώην Σοβιετική Ένωση το ποσοστό των ατόμων που βρισκόταν στην αγορά εργασίας ήταν μόνο 5%, ενώ μετά την εγκατάσταση στην Ελλάδα ανέβηκε στο 63%¹⁴⁶. Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξε και έρευνα του Α.Π.Θ.¹⁴⁷.

β) Σε μικρό ποσοστό επιστροφή των παιδιών των Ποντίων στην πρώην Σοβιετική Ένωση, ώστε να μπορέσουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους (έρευνα Α.Π.Θ., 1998).

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα της προαναφερθείσας έρευνας του Α.Π.Θ. το 3% των συγγενών πρώτου και δεύτερου βαθμού που έχουν παραμείνει στην πρώην Σοβιετική Ένωση είναι παιδιά. Η ανεπάρκεια των βρεφονηπιακών σταθμών στην Ελλάδα και τα προβλήματα ένταξης των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα αναγκάζουν μικρά παιδιά και ηλικιωμένους να παραμένουν μαζί στις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες τα πρώτα δύσκολα χρόνια προσαρμογής των νέων γονιών στην Ελλάδα. Το 3% όμως των παιδιών που παραμένουν εκεί, εμπεριέχει και ποσοστό παιδιών που ήρθαν, δεν μπόρεσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στην Ελλάδα και γι' αυτό τον λόγο επέστρεψαν πίσω και αναγκάζονται να ζουν μακριά από τους γονείς τους¹⁴⁸.

Ο Π. Κοτσιώνης παρουσιάζοντας τα συμπεράσματα έρευνας στην περιοχή Αχαρνών Αττικής αναφέρει ότι τα παιδιά που εγγράφονται για πρώτη φορά στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου και όσα εγγράφονται απευθείας στο Γυμνάσιο δεν κατορθώνουν να αποκτήσουν επάρκεια στην ελληνική γλώσσα. Το αποτέλεσμα είναι να σημειώνουν χαμηλές επιδό-

---

¹⁴⁶ Αντώνης Ραγκούσης, «Η κατάσταση της απασχόλησης των Ελλήνων Ποντίων μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση» στο Κούλα Κασιμάτη κ.α., *Πόντιοι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση: κοινωνική και οικονομική τους ένταξη*, ό.π., σελ. 203.

¹⁴⁷ Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995*, ό.π., σελ. 127-128.

¹⁴⁸ Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995*, ό.π., σελ. 89.

σεις και να εξωθούνται να εγκαταλείψουν το σχολείο¹⁴⁹.

γ) Προβλήματα μέσα στο σχολείο (παρακολούθηση και κατανόηση των μαθημάτων, τοποθέτηση στην κατάλληλη τάξη, συμπεριφορά συμμαθητών κ.α. όπως παρουσιάζονται σε έρευνες των Πανεπιστημίων: Παντείου 1992, Αθηνών 1993, Δημοκriteίου 1997, Κρήτης 1997¹⁵⁰, Α.Π.Θ. 1998).

Σε έρευνα για τις ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής των Ποντίων και των Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα που ολοκλήρωσε το Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1993 συγκρίθηκαν οι στάσεις των Ποντίων των Βορειοηπειρωτών με γηγενείς μαθητές και μαθητές παλιννοστούντες από τις Η.Π.Α, τον Καναδά και την Αυστραλία. Οι συγκρίσεις έδειξαν ότι οι Βορειοηπειρώτες έχουν τις θετικότερες στάσεις προς το σχολείο και ακολουθούν οι γηγενείς Έλληνες μαθητές, μαζί με τους Πόντιους μαθητές. Οι αγγλόφωνοι εμφανίζουν απορριπτικές στάσεις για ό,τι αφορά το ελληνικό σχολείο¹⁵¹.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας του Α.Π.Θ., από τους γονείς που ερωτήθηκαν για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά στο σχολείο, μεγάλο ποσοστό, το 34% για την Αττική και το 42% για την Ξάνθη, δήλωσε ότι τα παιδιά δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα στο σχολείο. Οι γονείς αυτοί ήταν στην πλειονότητά τους εγκατεστημένοι στην Ελλάδα περισσότερα από τέσσερα χρόνια και είχαν εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις της εργασίας και του ικανού χρόνου για την κοινωνική προσαρμογή της οικογένειας στη νέα πραγματικότητα.

Όπως προκύπτει απ' όλες τις σχετικές πανεπιστημιακές έρευνες βασικό πρόβλημα παραμένει το ότι η νεοελληνική

¹⁴⁹ Π. Κοτσιώνης, «Η παλιννόστηση των Ποντίων Ομογενών στην χώρα μας από εκπαιδευτική σκοπιά», ό.π., σελ. 371.

¹⁵⁰ Μιχάλης Δαμανάκης (Επιμ.), *Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα: διαπολιτισμική προσέγγιση* (Αθήνα: εκδ. Gutenberg, 1997).

¹⁵¹ Δημ. Γεώργας και Α. Παπαστυλιανού, *Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα. Ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής* (Αθήνα: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1993), σελ. 75.

γλώσσα δεν είναι κτήμα των παιδιών. Το πρόβλημα αυτό γίνεται αιτία άλλων προβλημάτων, όπως της αδυναμίας κατανόησης όλων των μαθημάτων και της ανεπάρκειας κοινωνικής επικοινωνίας. Σε μικρά ποσοστά τα παιδιά διακόπτουν τη φοίτηση στο σχολείο επειδή αναγκάστηκαν να εργαστούν ή δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα, χρειάζονται ιδιαίτερα μαθήματα, τα οποία δεν παρέχει το εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα και οι γονείς αδυνατούν να καλύψουν τα έξοδα, το σχολείο είναι σε μεγάλη απόσταση από το σπίτι, είναι μεγαλύτερα σε ηλικία από τους συμμαθητές τους, στενοχωρούνται από τη συμπεριφορά των συμμαθητών που τους φωνάζουν «Ρώσους» και δεν τους κάνουν παρέα. Οι περισσότεροι από τους γονείς δεν γνωρίζουν επαρκώς τη νεοελληνική γλώσσα ώστε να μπορούν να βοηθούν τα παιδιά τους στην προετοιμασία των σχολικών εργασιών. Επιπλέον, οι γονείς δεν έχουν χρόνο, λόγω των πολλών προβλημάτων εργασίας που αντιμετωπίζουν.

δ) Ανεπαρκής εκπαιδευτική κρατική πρακτική.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΥΠ.ΕΠ.Θ. του σχολικού έτους 1995-96 το 8,5% των παλιννοστούντων μαθητών φοιτούσε σε σχολεία παλιννοστούντων. Το 31,8% παρακολουθούσε φροντιστηριακά τμήματα και το 20,4% τάξεις υποδοχής. Το 40% δεν παρακολουθούσε καμιά μορφή αντισταθμιστικής αγωγής¹⁵².

ε) Περιπτώσεις προκατειλημμένης συμπεριφοράς από τον κοινωνικό περίγυρο (έρευνα Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, 1997).

Σε έρευνα του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης που ολοκληρώθηκε το 1997 και έγινε στους νομούς Έβρου και Ροδόπης προέκυψε ότι οι γηγενείς των περιοχών, όπου έχουν εγκατασταθεί οι Πόντιοι εμφανίζουν την τάση να απομακρύνουν τα παιδιά τους από τα σχολεία της περιοχής, επειδή πιστεύουν ότι η φοίτηση στο ίδιο σχολείο με τους παλιννοστούντες χαμηλώνει

---

¹⁵² Εισηγήση Δημήτρη Χαλκιώτη, Ειδικού Γραμματέα της Ειδικής Γραμματείας Παιδείας Ομογενών, Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και Αποκέντρωσης του ΥΠΕΠΘ με θέμα «Η εκπαιδευτική πολιτική του ΥΠΕΠΘ για τους παλιννοστούντες», 1997.

το επίπεδο του σχολείου¹⁵³.

Είναι φανερό ότι οι τρεις μορφές οικονομικού αποκλεισμού: αποκλεισμός από την αγορά εργασίας, αποκλεισμός από τη στέγαση, αποκλεισμός από την εκπαίδευση συνθέτουν μια διαδικασία. Στην περίπτωση των Ελλήνων Ποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας συνεπάγεται αποκλεισμό από την εκπαίδευση. Στο επίπεδο της εκπαίδευσης οι Πόντιοι μετανάστες υπερτερούν των γηγενών Ελλήνων. Οι απόφοιτοι της τρίτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σημαντικά περισσότεροι των αντίστοιχων γηγενών και υπερδιπλάσιοι οι απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης¹⁵⁴. Με την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, μεγάλο ποσοστό των εφήβων παιδιών εγκαταλείπει τις σπουδές του για να ενταχθεί στο εργατικό δυναμικό. Μελλοντικά ο αποκλεισμός από την εκπαίδευση θα οδηγήσει σε καθοδική κοινωνική κινητικότητα. Η διακοπή της φοίτησης στο σχολείο περιορίζει σημαντικά τις προοπτικές απόκτησης επαγγελματικής κατάρτισης και εισόδου στην αγορά εργασίας με ίσους όρους με τους γηγενείς μαθητές. Ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας (περισσότεροι από τους μισούς είναι ανοιχτά άνεργοι ή υποαπασχολούμενοι) οδηγεί σε στέγαση είτε με τη βοήθεια του κράτους είτε σε υποβαθμισμένες περιοχές. Η ικανότητα όμως του πληθυσμού στην εξασφάλιση ιδιόκτητης στέγης, παρά το ότι οι συνθήκες στέγασης είναι χειρότερες των συνθηκών στέγασης του μέσου πολίτη, αποτελεί ένδειξη ότι ο τωρινός αποκλεισμός από τη στέγαση δε θα συνδεθεί στο μέλλον με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας και από την εκπαίδευση.

Οι Βορειοηπειρώτες αντιμετωπίζουν τα σοβαρότερα οικονομικά προβλήματα σε συνδυασμό με τη λιγότερη νομική προστασία. Το οικονομικό και κοινωνικό περιθώριο που βιώνουν

¹⁵³ Αθ. Βακαλιός και Αθ. Τζούλης (Επιμ.), *Η εκπαίδευση ως βασικός παράγοντας ομαλής ένταξης των παλινοστούντων Ελληνοποντίων στην Ελλάδα* Μελέτη (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 1997), σελ. 6.

¹⁵⁴ Κούλα Κασμάτη, «Πόντιοι στην Ελλάδα και κοινωνικός αποκλεισμός» στο *Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία*, ό.π., σελ. 287.

παρουσιάζεται στη βιβλιογραφία συνήθως σε συνδυασμό με το φαινόμενο της εισόδου στη χώρα των ανεπίσημων¹⁵⁵ Αλβανών μεταναστών. Το 1997 ο ανεπίσημος αλβανικός μεταναστευτικός πληθυσμός στην Ελλάδα ήταν 200.000-300.000 άτομα¹⁵⁶, και αντιπροσώπευε το 80% του συνόλου των ανεπίσημων μεταναστών στη χώρα¹⁵⁷.

Σημαντική πληροφόρηση για τον κοινωνικό αποκλεισμό των Βορειοηπειρωτών παρέχει η έρευνα του Ι. Ψημμένου, η οποία πραγματοποιήθηκε την περίοδο 1991-1995. Τα συμπεράσματά της αναφέρονται στις διαδικασίες και στους μηχανισμούς που διαμορφώνουν χώρους κοινωνικής περιθωριοποίησης των μεταναστών, Αλβανών και Βορειοηπειρωτών¹⁵⁸. Η έρευνα έγινε στην Αθήνα, η οποία πλέον έχει μετατραπεί σε κομβικό σημείο διασποράς της μεταναστευτικής κίνησης και σε κέντρο μόνιμης εύρεσης και διάθεσης φτηνού εργατικού δυναμικού. Είναι ο κατ' εξοχήν χώρος συλλήψεων και απελάσεων των ανεπίσημων μεταναστών και ταυτόχρονα είναι η περιοχή δικτύωσης των μεταναστών στην περιθωριακή εργασία και στη μεταφορά τους στην υπόλοιπη Ελλάδα και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Όπως αναφέρει ο Ι. Ψημμένος «Η αθηναϊκή κοινωνία μεταμορφώνεται σε ένα κοινωνικό φίλτρο της παγκόσμιας οικονομικής αναδιοργάνωσης, διαμορφώνοντας ανάλογα χώρους διαμο-

---

¹⁵⁵ Οι ανεπίσημοι μετανάστες είναι χωρίς άδεια παραμονής και άδεια εργασίας.

¹⁵⁶ Υπουργείο Εργασίας 1997. Αναφορά από Ιορδάνη Ψημμένο, «Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: η περίπτωση των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας» στο Κούλα Κασιμάτη (Επιμ.), *Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία*, ό.π., σελ. 251.

¹⁵⁷ Ιορδάνης Ψημμένος, ό.π., σελ. 251-252. Σημαντική συμβολή στην παρουσίαση και ανάλυση του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού των ανεπίσημων μεταναστών από την Αλβανία αποτελεί το βιβλίο του Ιορδάνη Ψημμένου, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθήνα* (Αθήνα: εκδ. Glory Book-Παπαζήσης, 1995).

¹⁵⁸ Ιορδάνης Ψημμένος, «Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: η περίπτωση των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας», ό.π., σελ. 221-273.

νής και εργασιακής δραστηριότητας. Αυτοί οι χώροι χαρακτηρίζονται από την προσωρινότητα και την ελαστικότητα (ως προς δικαιώματα και ευκαιρίες ζωής), που στη συνέχεια ορίζουν τα κοινωνικά όρια ζωής των νέων μεταναστών. Διασπών το παρελθόν από το μέλλον, αποξενώνουν τους νέους εργάτες από τον εαυτό τους, δημιουργούν νέες ταυτότητες, και πάνω από όλα οι χώροι αυτοί σχηματίζουν μια νέα κοινωνική διαστρωμάτωση της πόλης»¹⁵⁹.

Οι αλλοδαποί μετανάστες καλύπτουν ανάγκες της ελλαδικής αγοράς εργασίας, που αφορούν κυρίως χαμηλόμισθη και χαμηλού γοήτρου εργασία, ανεξαρτήτως των ειδικεύσεων που είχαν στη χώρα τους. Λόγω της έλλειψης άδειας παραμονής και εργασίας η προσφορά της εργασίας γίνεται με βάση τη χαμηλή μίσθωση και τη χαμηλή εμβέλεια σε κοινωνικά δικαιώματα. Κύριος λόγος πρόσληψης είναι η άμεση απόδοση κέρδους με βάση την αύξηση των ωρών εργασίας και τη μείωση των αποδοχών κάτω του επιτρεπόμενου από τους ισχύοντες νόμους ορίου¹⁶⁰.

Η εργασία του ανεπίσημου μετανάστη είναι υποβοηθητική. Επιπλέον, το έργο είναι συνήθως ημερήσιας ή άμεσης κατανάλωσης. Υπάρχει ασυνέχεια στην εργασία. Ο μετανάστης αναλαμβάνει σχεδόν καθημερινά νέες εργασίες, που καλύπτουν ευρύ φάσμα εργασιών (μεταφορές, οικοδομικές και οικιακές εργασίες). Δεν υπάρχει απόκτηση ειδικότητας που να εξασφαλίζει όριο μίσθωσης και δυνατότητα εύρεσης μελλοντικής καλύτερης εργασίας¹⁶¹.

Οι Βορειοηπειρώτες ακολουθούν στον ελλαδικό χώρο πορεία αντίστοιχη των οικονομικών μεταναστών. Τους καλοκαιρινούς

---

¹⁵⁹ Ιορδάνης Ψημμένος, «Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: η περίπτωση των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας», ό.π., σελ. 267-268.

¹⁶⁰ Ιορδάνης Ψημμένος, «Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: η περίπτωση των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας», ό.π., σελ. 256.

¹⁶¹ Ιορδάνης Ψημμένος, «Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: η περίπτωση των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας», ό.π., σελ. 255-256.

μήνες υπάρχει σημαντική μετακίνηση, κυρίως των ανεπίσημων μεταναστών, από τις μεγάλες πόλεις προς τις αγροτικές και τις τουριστικές περιοχές της χώρας¹⁶². Οι επίσημοι μετανάστες μετά την είσοδό τους στη χώρα κατευθύνονται κυρίως προς μεγάλους νομούς, όπως τους νομούς Αττικής και Θεσσαλονίκης. Οι επίσημοι μετανάστες που είναι στην Ελλάδα περισσότερους από οκτώ μήνες παρουσιάζουν σημαντική μετακίνηση προς κωμοπόλεις και αγροτικές περιοχές της βορειοανατολικής Αττικής¹⁶³.

Οι Βορειοηπειρώτες έχουν μεγαλύτερες δυνατότητες εύρεσης εργασίας από τους Αλβανούς μετανάστες. Όπως αναφέρει ο Ι. Ψημμένος «ο καθορισμός τιμής της εργασίας γίνεται όχι με μια γενική τιμή ή αναφορά σε σχετικές τιμές εργασίας, αλλά με βάση την εθνικότητα του εργάτη και τη δυσκολία ανεύρεσης εργατικού δυναμικού για την αποπεράτωση του έργου. Έτσι, ο Αλβανός πληρώνεται λιγότερα από το Βορειοηπειρώτη, ο Πολωνός περισσότερο, ενώ ο εργάτης από τις χώρες της Ασίας πολύ λιγότερα. Υπάρχει, δηλαδή, μια φυλετικοποίηση της εργασίας και της μισθοδοσίας η οποία και εκφράζεται με ποικίλους τρόπους. Για παράδειγμα, σε ένα εργοστάσιο υπό κατασκευή στο Μαρκόπουλο Αττικής (1997), στην επίβλεψη βρίσκονται Έλληνες, στη μεταφορά υλικών Αλβανοί, ενώ στη φύλαξη Βορειοηπειρώτες. Ανάλογη κατανομή εργασίας, έχουμε και στους γενικούς καθαρισμούς, όπου οι εταιρίες σήμερα φαίνεται να δείχνουν προτίμηση σε εργατικό δυναμικό προερχόμενο από την πρώην Σοσιαλιστική Ευρώπη, ιδίως στις περιπτώσεις καθαρισμού γραφείων και πολυκατοικιών, ενώ οι Αλβανοί χρησιμοποιούνται από τις ίδιες εταιρίες σε ανθυγιεινές περιπτώσεις, όπως στις απολυμάνσεις»¹⁶⁴.

---

¹⁶² Ιορδάνης Ψημμένος, «Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: η περίπτωση των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας», ό.π., σελ. 242.

¹⁶³ Ιορδάνης Ψημμένος, «Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού: η περίπτωση των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας», ό.π., σελ. 242.

¹⁶⁴ Ιορδάνης Ψημμένος, «Δημιουργώντας χώρους κοινωνικού αποκλεισμού:

2. Θεσμικοί παράγοντες (νομική προστασία)

Οι παράγοντες κοινωνικού αποκλεισμού οι σχετιζόμενοι με την εκπαίδευση ενισχύονται σε μεγάλο βαθμό από την αδυναμία του κράτους να βοηθήσει αποτελεσματικά στην προσαρμογή των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα και να ρυθμίσει θέματα αντιστοιχίας συγκεκριμένων ειδικοτήτων των πτυχίων των Ομογενών προς τα πτυχία των ελληνικών Α.Ε.Ι.

Το κράτος στην προσπάθειά του να εντάξει τα παιδιά των Ομογενών στο κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα και να επιλύσει προβλήματα αναγνώρισης σπουδών δημιούργησε σειρά νόμων και υπουργικών αποφάσεων. Με ειδικές ρυθμίσεις οι Ομογενείς μαθητές αντιμετωπίζονται με επιείκεια στα γλωσσικά μαθήματα, και στις εξετάσεις. Από το 1980 λειτουργούν τάξεις υποδοχής και από το 1983 φροντιστηριακά τμήματα. Το 1984 ιδρύθηκε στην Αθήνα Σχολείο Αποδήμων Ελληνοπαίδων. Το 1985 ιδρύθηκε αντίστοιχο σχολείο στη Θεσσαλονίκη.

Το 1996 άρχισε η κρατική πολιτική με στόχο τη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Σύμφωνα με το άρθρο 34 του Νόμου 2413/1996 για την ελληνική παιδεία στο εξωτερικό και τη διαπολιτισμική εκπαίδευση:

«1. Σκοπός της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι η οργάνωση και λειτουργία σχολικών μονάδων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την παροχή εκπαίδευσης σε νέους με εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτισμικές ή μορφωτικές ιδιαιτερότητες.

2. Στα σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης εφαρμόζονται τα προγράμματα των αντίστοιχων δημοσίων σχολείων, τα οποία προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή μορφωτικές ανάγκες των μαθητών τους»¹⁶⁵.

η περίπτωση των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας», ό.π., σελ. 256-257.

¹⁶⁵ Ν. 2413/1996 (ΦΕΚ τ. Α' 124/17.6.1996). «Η ελληνική παιδεία στο εξωτερικό, η διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις».

Το ελληνικό κράτος με μια σειρά νομοθετικών ρυθμίσεων έχει φροντίσει για την ικανοποίηση του αιτήματος του επαναπατρισμού των Πολιτικών Προσφύγων, την απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας σ' όσους την είχαν στερηθεί, τη μεταφορά των συντάξεων και την επίλυση ειδικότερων προβλημάτων κοινωνικής ένταξης.

Η Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών είχε αποδεχτεί το 1985 τη ρύθμιση του θέματος της μεταφοράς στην Ελλάδα των συντάξεων των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων. Υπήρξε αρνητική για αντίστοιχη ρύθμιση για τους Έλληνες πολιτικής καταγωγής, αφενός λόγω του μεγάλου πληθυσμού τους, αφετέρου γιατί μια τέτοια απόφαση θα προκαλούσε προηγούμενο για τους Εβραίους και τους Γερμανούς, οι οποίοι θα επιθυμούσαν να εγκατασταθούν στα εθνικά τους κράτη. Μετά από την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, οι εξαιρετικά χαμηλές αποδοχές στα κράτη της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών και η μεγάλη πτώση του ρουβλίου και των υπολοίπων νομισμάτων των κρατών της Κοινοπολιτείας κατέστησαν ένα τέτοιο αίτημα άνευ σημασίας. Το γεγονός της μη μεταφοράς των συντάξεων και των ασφαλιστικών δικαιωμάτων είναι ο καθοριστικός παράγοντας για τον πλήρη κοινωνικό αποκλεισμό και την εξάρτηση της τρίτης ηλικίας από τους συγγενείς.

Δεν υφίσταται νομική προστασία για τους πρόσφυγες πολέμου. Οι πρόσφυγες πολέμου, κυρίως από την περιοχή της Αμπχαζίας¹⁶⁶, δεν έχουν διασώσει όλα τα απαραίτητα έγγραφα

---

¹⁶⁶ Το 1992 σημειώθηκαν πολεμικές αναμετρήσεις μεταξύ Γεωργιανών και Αμπχαζίων στην αυτόνομη περιοχή της Αμπχαζίας στη δημοκρατία της Γεωργίας. Το 1993 με εντολή του Υπουργείου Εξωτερικών οργανώθηκε η διάσωση 1.523 Ελλήνων προσφύγων από την πόλη του Σοχούμ και η μεταφορά τους στην Ελλάδα. Τον Αύγουστο του 1993 μεταφέρθηκαν με πλοίο από την πολιορκούμενη από τις στρατιωτικές δυνάμεις των Αμπχαζίων πόλη του Σοχούμ 1.013 άτομα. Η πλειονότητα του υπόλοιπου ελληνικού πληθυσμού του Σοχούμ είχε καταφύγει στην πρωτεύουσα της Γεωργίας Τυφλίδα και στην πόλη Σότσι της νότιας Ρωσίας. Το Σεπτέμβριο του 1993 μεταφέρθηκαν με αεροσκάφος από την Τυφλίδα 168 άτομα. Τον ίδιο μήνα, λίγες μέρες αργότερα, μεταφέρθηκαν από το Σότσι 170 άτομα. Το Νοέμβριο του 1994 μεταφέ-

πιστοποίησης των σπουδών τους και δεν έχουν μεταφέρει περιουσιακά στοιχεία. Το ισχύον νομικό καθεστώς ορίζει ως «παλινοστούντες» όλους τους Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση¹⁶⁷ και δεν διαφοροποιεί μετανάστες από πρόσφυγες¹⁶⁸.

Στους Πόντιους που έρχονται στην Ελλάδα για μόνιμη εγκατάσταση (έχουν δηλαδή την παρεχόμενη από τις ελληνικές προξενικές αρχές στην πρώην Σοβιετική Ένωση «βίζα παλινοστήσης») και αδυνατούν να προσκομίσουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά που προβλέπονται για την εγγραφή τους στα μητρώα αρρένων, δημοτολόγια και ληξιαρχικά βιβλία, «επιτρέπεται να γίνεται η εγγραφή τους σ' αυτά κατά παρέκκλιση από κάθε γενική ή ειδική διάταξη βάσει των στοιχείων, που αποδεικνύονται από το διαβατήριο (...)»¹⁶⁹. Επιπλέον, από τις 15.9.1997 το Υπουργείο Εξωτερικών άρχισε τη χορήγηση θεωρήσεων παλινοστήσης στους Ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, οι οποίοι αφίχθησαν στην Ελλάδα με τουριστικές θεω-

θηκαν από την Τυφλίδα 165 άτομα. Το Μάρτιο του 1995 μεταφέρθηκαν με λεωφορείο από την Τυφλίδα 7 άτομα. Οι Ομογενείς αυτοί εντάχθηκαν κατά 80% στο πρόγραμμα παλινοστούντων του Εθνικού Ιδρύματος Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλινοστούντων Ομογενών Ελλήνων. Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., *Έκθεση πεπραγμένων 1991-1995*, ό.π., σελ. 114-115.

¹⁶⁷ Ν. 1893/90 (ΦΕΚ τ. Α' 106/16.8.90).

¹⁶⁸ Οι Ομογενείς από την Αμπχαζία έχουν την ιδιότητα του πρόσφυγα, γιατί «Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου ΙΑ' παρ. 2 εδ. 1 της Σύμβασης της Γενεύης, όπως τροποποιήθηκε με το Πρωτόκολλο της Ν. Υόρκης, πρόσφυγας θεωρείται κάθε πρόσωπο το οποίο συνεπεία δικαιολογημένου φόβου δίωξης λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξης ή πολιτικών πεποιθήσεων βρίσκεται έξω από τη χώρα της οποίας είναι υπήκοος και δεν δύναται ή, λόγω του φόβου αυτού, δεν επιθυμεί να απολαύσει την προστασία της χώρας αυτής, ή εάν δεν έχει υπηκοότητα και βρίσκεται έξω από τη χώρα της προηγούμενης συνήθους διαμονής του δεν δύναται ή, λόγω του φόβου αυτού δεν επιθυμεί να επιστρέψει σε αυτήν.» Ζωή Παπασιώπη-Πασιά, «Τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα των πολιτικών προσφύγων», *Επιστημονική Πεπραγμένη ΔΣΘ* (1994), σελ. 189. Αναφορά από Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., *Το νομικό καθεστώς των παλινοστούντων*, ό.π., σελ. 19.

¹⁶⁹ Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., *Το νομικό καθεστώς των παλινοστούντων*, ό.π., σελ. 33.

ρήσεις μέχρι τις 31.12.1996¹⁷⁰. Στη συνέχεια δημιουργήθηκαν ειδικές επιτροπές και στη Θεσσαλονίκη. Μέχρι το 2000 είχαν χορηγηθεί περίπου 3.500 θεωρήσεις παλιννοστήσεων στην Αθήνα και 18.500 στη Θεσσαλονίκη¹⁷¹.

Από το Φεβρουάριο του 2000 η πολιτεία έθεσε σε εφαρμογή το Νόμο 2790/2000 για την «αποκατάσταση των παλιννοστώντων ομογενών από την τέως Σοβιετική Ένωση»¹⁷², σύμφωνα με τον οποίο παρέχεται η δυνατότητα απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας σε Ομογενείς που κατοικούν σε χώρες της τέως Σοβιετικής Ένωσης και σε όσους ζουν στην Ελλάδα. Επιπλέον, ο Νόμος αναθέτει σ' ένα φορέα, στο Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης το συντονισμό της κυβερνητικής πολιτικής για την παλιννόστηση. Δυστυχώς, ο νέος νόμος δε θεραπεύει το πρόβλημα της διάσπασης και της επικάλυψης των αρμοδιοτήτων των κρατικών υπηρεσιών. Πλήθος υπουργείων εμπλέκεται στο σχεδιασμό και στην υλοποίηση των προγραμμάτων για τους Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Και αυτός ακόμη ο συντονισμός των δράσεων στις περιοχές Μακεδονίας, Θράκης και Αιγαίου ασκείται, βάσει του Νόμου, από τα Υπουργεία Μακεδονίας-Θράκης και Αιγαίου¹⁷³.

Το θεσμικό πλαίσιο αντιμετωπίζει τους Βορειοηπειρώτες ως αποδήμους, με αποτέλεσμα να μην τους παρέχεται ελληνική ταυτότητα. Ταυτοχρόνως, το ελληνικό κράτος παρά τα τραγικά γεγονότα του 1997 που συνδέονται με την κατάρρευση των θεσμών και την αποδιάρθρωση του κοινωνικού ιστού στον αλβα-

¹⁷⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, «Έναρξη λειτουργίας γραφείου για χορήγηση θεωρήσεων παλιννόστησης», home page: <http://www.mfa.gr/ggae/repatriate/soviet.html>, 30.4.1999.

¹⁷¹ Στοιχεία από τη Γενική Γραμματεία Παλιννοστώντων Ομογενών και από τη Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού.

¹⁷² Ν. 2790/2000 (ΦΕΚ τ. Α' 24/16.2.2000).

¹⁷³ Στην παράγραφο 1 του Άρθρου 12 αναφέρεται: «(...) Ο συντονισμός των δράσεων και προγραμμάτων για την αποκατάσταση των ομογενών από την τέως Σοβιετική Ένωση ασκείται από τους Υπουργούς Μακεδονίας-Θράκης και Αιγαίου για δράσεις και προγράμματα που υλοποιούνται εντός της περιοχής αρμοδιότητάς τους».

νικό νότο, δε στοχεύει στην υπαγωγή τμήματος του πληθυσμού των Βορειοηπειρωτών στο νομικό καθεστώς των προσφύγων.

Βάσει υπουργικής απόφασης (Υγείας Πρόνοιας, Δημ. Τάξης) η Υπηρεσία Αλλοδαπών χορηγεί βεβαίωση για την ιδιότητα Ομογενούς από την βόρειο Ήπειρο¹⁷⁴. Μ' αυτή τη βεβαίωση οι Βορειοηπειρώτες δεν μπορούν να έχουν την ευνοϊκή μεταχείριση που εξασφαλίζουν οι Πόντιοι ως «παλινοστούντες».

3. Κοινωνικοί παράγοντες

Τα προβλήματα προσαρμογής στη σύγχρονη ελλαδική κοινωνία της πρώτης γενιάς των Πολιτικών Προσφύγων, ο απολογισμός που έκαναν και κάνουν μέχρι σήμερα για την όλη πορεία τους, δεν είναι γνωστά. Δεν υπάρχουν ειδικές μελέτες και οι υπάρχουσες βιογραφίες είναι λίγες για να εξαχθούν συμπεράσματα. Οπωσδήποτε, οι προσδοκίες ήταν μεγάλες για την πρώτη γενιά που περίμενε να αντικρύσει την Ελλάδα της δεκαετίας του 1940, τουλάχιστον σε ό,τι αφορούσε τους συγγενείς και τους φίλους.

Μια ενδιαφέρουσα παρουσίαση κάνει ο Ι. Κολιόπουλος για τον απολογισμό της πορείας ζωής Πολιτικού Πρόσφυγα από τη δυτική Μακεδονία. Παρά το ότι το 90% των Πολιτικών Προσφύγων δεν είχε την υψηλή κοινωνική θέση, αναφορά της οποίας κάνει ο Ι. Κολιόπουλος (ήταν αγρότες με γραμματικές γνώσεις που αντιστοιχούσαν μέχρι και το απολυτήριο του δημοτικού σχολείου)¹⁷⁵, μοιράστηκαν τις ίδιες εμπειρίες και ίσως και τις ίδιες σκέψεις. Όπως αναφέρεται: «Ο τυπικός εκπρόσωπος των επαναστατών δεν διέφερε πολύ από τον Γιαννούλη. Όπως και ο «Αρχηγός» του Γράμμου, ο τυπικός ήρωας ήταν μέλος της τοπικής πνευματικής ηγεσίας, δημοδιδάσκαλος συνήθως και συχνά έφεδρος αξιωματικός στο Αλβανικό Μέτωπο. Ως κρατι-

¹⁷⁴ ΔΥ3α/664/1994 (ΦΕΚ τ. Β' 878/1994). Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., *Το νομικό καθεστώς των παλινοστούντων*, ό.π., σελ. 123.

¹⁷⁵ Θ. Μητσόπουλος, ό.π., σελ. 245.

κός υπάλληλος έχαιρε μεγάλου σεβασμού και εκτιμήσεως στην κοινωνία της περιοχής* ως Κομμουνιστής κρατικός υπάλληλος, όμως, δεν έχαιρε της εμπιστοσύνης των κυβερνήσεων της εποχής. Οι περισσότεροι εξ αυτών ήσαν απολυθέντες Κομμουνιστές κρατικοί υπάλληλοι* είχαν, δηλαδή, εκτός των λόγων για τους οποίους επιθυμούσαν την ανατροπή της κυβερνήσεως και του κοινωνικού καθεστώτος ως καλοί Κομμουνιστές της εποχής, και προσωπικούς λόγους ως διωχθέντες και απολυθέντες υπάλληλοι.

Όπως και ο Γιαννούλης, ο τυπικός ήρωας επαναστάτης της περιοχής ήταν ένας προικισμένος νέος του χωριού, τον οποίο είχαν συνοδεύσει στο Πανεπιστήμιο ή στην Παιδαγωγική Ακαδημία οι ευχές των χωρικών να προκόψει για να βοηθήσει και το χωριό. Η Δικτατορία του Μεταξά τον έστειλε στο ΚΚΕ και η Κατοχή στην ελεγχόμενη από το ΚΚΕ αντίσταση κατά των κατακτητών. Η απελευθέρωση τον έστειλε θριαμβευτή ήρωα στην επαρχιακή πόλη της περιοχής, αλλά λίγο επρόλαβε να χαρεί τις δάφνες του νικητή. Τα Δεκεμβριανά υπονόμισαν εκ νέου τη θέση του στην τοπική κοινωνία, και η Βάρκιζα τον έστειλε «αυτοεξόριστο» στο Μπούλκες. Επανήλθε το 1946 εκδικητής των δεινών που υφίσταντο οι διωκόμενοι πρώην Ελασίτες και γενικώς οι Αριστεροί από τους ενόπλους που είχαν οπλισθή ως Δεξιοί εναντίον των Κομμουνιστών, αλλά εκήρυξε την επανάσταση κατά της Κυβερνήσεως και του κοινωνικού καθεστώτος της χώρας. Η ήττα της επαναστάσεως ήταν και δική του ήττα* η οποία τον έστειλε πολιτικό πρόσφυγα στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Εκεί είδε το κόμμα του λαού να σπαράσσεται από τις διχόνοιες, προσκύνησε τους ισχυρούς της στιγμής και ταπεινώθηκε, αλλά δεν δυσανασχέτησε. Εκεί είδε και το σοσιαλιστικό όραμα να σωριάζεται επί της λευκής κεφαλής του. Επανήλθε περισσότερο ταπεινωμένος από ό,τι ήταν όταν έφυγε ως πολιτικός πρόσφυγας και ηττημένος επαναστάτης. Η εξαγορασμένη ηθική αναγνώριση που του επιφύλαξε η αγοράία πολιτική για τη συμβολή του στην αντίσταση εναντίον των κατακτητών ασφαλώς τον ταπείνωσε περισσότερο από ό,τι τον ικανοποίησε,

επειδή παραχωρήθηκε επί δικαίους και αδίκους. Ο Γιαννούλης, τουλάχιστον, έφυγε πριν από την ήττα της επανάστασης και την ηθική αναγνώριση προς τους ηττημένους επαναστάτες»¹⁷⁶.

Η διαφορά νοοτροπίας και πολιτισμικών προτύπων, όπως αυτά καλλιεργήθηκαν από το σοσιαλιστικό εκπαιδευτικό σύστημα, η ατελής γνώση της ελληνικής γλώσσας, η δυσκολία προσαρμογής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, η συνέχιση των σπουδών και η επιφυλακτικότητα της κοινωνίας, κυρίως τη δεκαετία του 1970, απέναντι στα άτομα που έρχονταν για μόνιμη εγκατάσταση από τις σοσιαλιστικές χώρες, αποτέλεσαν σοβαρούς ανασταλτικούς παράγοντες ενσωμάτωσης της δεύτερης γενιάς Πολιτικών Προσφύγων στην ελλαδική κοινωνία¹⁷⁷.

Η ακόλουθη περιγραφή των προβλημάτων κοινωνικής ένταξης στην ελλαδική κοινωνία της δεκαετίας του 1970 είναι ίσως η πιο χαρακτηριστική:

«Το Σεπτέμβρη του 1975 οι γονείς μου και εμείς, τα τέσσερα από τα πέντε παιδιά αναχωρήσαμε με τρένο για την Ελλάδα. Είχαμε στείλει την οικοσκευή, αλλά ακόμη δεν είχαμε αποφασίσει για τον τόπο οριστικής εγκατάστασης.

Πρώτος σταθμός στο ταξίδι επιστροφής ήταν το χωριό της μητέρας μου, έξω από την Κατερίνη, όπου παραμείναμε τρεις μέρες. Μετά κατευθυνθήκαμε προς το χωριό του πατέρα μου, στα Τρίκαλα, όπου μας είχαν επιφυλάξει μεγάλη υποδοχή. Εκατοντάδες ήταν οι άνθρωποι που είχαν έρθει για να χαιρετήσουν το Ντίνο (έτσι αποκαλούσαν τον πατέρα μου στο χωριό) και την οικογένειά του. Ο πατέρας μου ήταν προπολεμικά πρόεδρος του χωριού, ήταν γνωστός στην περιοχή για τη δράση του στην Εθνική Αντίσταση, και γενικά οι συγχωριανοί του τον εκτιμούσαν πολύ. Είμασταν από τους πρώτους που έρχονταν από το «Σιδηρούν Παραπέτασμα». Εμείς τα παιδιά δυσκολευτήκαμε

¹⁷⁶ Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Λεηλασία φρονημάτων Β': το Μακεδονικό Ζήτημα στην περίοδο του εμφυλίου πολέμου (1945-1949) στη δυτική Μακεδονία*, ό.π., σελ. 266-267.

¹⁷⁷ Μαρία Κ. Βεργέτη, *Ελληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες: από τον εκπατρισμό στην παλιννόστηση*, ό.π., σελ. 28-30.

μέσα σ' αυτό το πλήθος ν' αναγνωρίσουμε τους συγγενείς μας και να καταλάβουμε το είδος της συγγένειας.

Δεν πέρασε ούτε μια βδομάδα και τα τρία από τα τέσσερα παιδιά φύγαμε, χωρίς τους γονείς μας, για την Αθήνα. Έπρεπε να τακτοποιήσουμε τα χαρτιά μας, αλλά και να προσπαθήσουμε να βρούμε δουλιά. Στα Τρίκαλα δεν φαινόταν να υπάρχουν προοπτικές για εξεύρεση εργασίας.

Οι γονείς μου με τη μια αδελφή μου παρέμειναν στο χωριό. Η οικογένειά μας ξαφνικά διασκορπίστηκε. Τρία παιδιά, ηλικίας 19, 21 και 22 χρονών αντίστοιχα, βρεθήκαμε από ένα άλλο κράτος σε μια άγνωστη πόλη με ελλιπή δυνατότητα επικοινωνίας στα ελληνικά, χωρίς χρήματα και με κάποιους συγγενείς στην Αθήνα, από τους οποίους πολύ γρήγορα καταλάβαμε ότι δεν μπορούσαμε να περιμένουμε και πολλά.

Η αδελφή μου και ο αδελφός μου βρήκαν κάποιες δουλιές στην Αθήνα. Εγώ προσπάθησα να βρώ τρόπο να συνεχίσω τις σπουδές μου στο Πανεπιστήμιο, τις οποίες είχα αρχίσει στην Πολωνία, και αναγκάστηκα να τις αφήσω στη μέση.

Τα πρώτα χρόνια στην Ελλάδα, για μας τα παιδιά ήταν τα δυσκολότερα της ζωής μας και ήταν καθοριστικά για την παραπέρα πορεία μας στη ζωή. Ξένοι στην πατρίδα μας, μάθαμε να ζούμε από την αρχή. Είχαμε διαφορετική νοοτροπία και αντιμετώπιζόμαστε από τους Ελλαδίτες με επιφυλακτικότητα. Αλλά δεν ήταν μόνο αυτό. Οι αριστεροί δεν μας θεωρούσαν δικούς τους γιατί εγκαταλείψαμε τον παράδεισο και για τους δεξιούς είμασταν ύποπτοι. Οι πρώτοι δεν δέχονταν την αλήθεια για τη χώρα που γεννηθήκαμε και μεγαλώσαμε, οι δεύτεροι περίμεναν την από μέρους μας καταδίκη της. Όλοι ήξεραν καλύτερα από εμάς. Η προσαρμογή άργησε να έρθει και η νοσταλγία, για την άλλη μας πατρίδα, την Πολωνία, ήταν μεγάλη. Υπήρχαν στιγμές που σκεφτήκαμε την επιστροφή στην Πολωνία, αλλά ούτε και αυτό ήταν εύκολο, γιατί οι γέφυρες είχαν πια κοπεί.

Το πολιτιστικό σοκ ήταν μεγάλο. Το 1975, τη χρονιά που ήρθαμε, ο πολιτικός γάμος δεν ήταν ακόμη αναγνωρισμένος στην Ελλάδα. Επομένως, ο γάμος των γονιών μου ήταν άκυρος.

Ξαναπαντρεύτηκαν με θρησκευτικό γάμο το 1976. Εμείς, τα παιδιά δεν είχαμε κάνει θρησκευτική βάπτισή. Στην Πολωνία οι γονείς δήλωναν στις κρατικές υπηρεσίες το όνομα του παιδιού. Στο σπίτι γινόταν γλέντι και οριζόταν ο νονός. Εγώ είχα νονά, η οποία συμπεριφερόταν όπως και οι νονές που έχουν βαπτίσει σε θρησκευτική τελετή. Μου έφερνε δώρα κπλ. Εδώ όμως με θεωρούσαν αβάπτιστη. Βαπτίστηκα με θρησκευτική τελετή ένα μήνα πριν από το γάμο μου, γιατί αλλιώς δεν μπορούσα να παντρευτώ. Είναι δύσκολο να περιγράψω με λόγια το πόσο αδυνατούσα να καταλάβω τη νοοτροπία εδώ. Αρκεί να πω, ότι το 1980 βάπτισα το παιδί ενός ξαδέρφου μου, έγινα νονά με τα θρησκευτικά πρότυπα, ενώ εγώ δεν ήμουν βαπτισμένη με αντίστοιχες διαδικασίες. Μετά από χρόνια συνειδητοποίησα την ακαταλληλότητα της συγκεκριμένης ενέργειας.

Οι γονείς στο χωριό δεν άργησαν να έρθουν αντιμέτωποι με τους συγγενείς. Όταν ο πατέρας μου διεκδίκησε το μερίδιό του από την πατρική περιουσία, το οποίο θα ήταν και ο μοναδικός πόρος ζωής του στην Ελλάδα, αντιμετώπισε σθεναρή αντίδραση. Την ευνοϊκή για τον πατέρα μου λύση έδωσαν τα δικαστήρια, αλλά η ρήξη με τους συγγενείς ήταν οριστική. Έτσι χάσαμε και τους συγγενείς, πριν καλά-καλά τους γνωρίσουμε.

Η οικονομική κατάσταση των γονιών μου τα πρώτα χρόνια ήταν άσχημη, και μόνο χάρη στη βοήθεια κάποιων φίλων από τα παλιά κατάφεραν να επιβιώσουν. Αργότερα ο πατέρας μου εκλέχτηκε Πρόεδρος της Κοινότητας και μετριάστηκε κάπως το οικονομικό πρόβλημα. Αργότερα υπογράφηκε και η σύμβαση με την Πολωνία για την υπογραφή των συντάξεων.

Στην Αθήνα ήρθε μετά από λίγο καιρό και η άλλη μου αδελφή, από το χωριό του πατέρα μου. Στην Αθήνα είχαν ήδη ιδρυθεί Σύλλογοι Πολιτικών Προσφύγων, διαφόρων πολιτικών αποχρώσεων. Εμείς οι νέοι δεν ενδιαφερόμαστε για τις πολιτικές αποχρώσεις, αλλά οι σύλλογοι αυτοί ήταν σημαντικοί, γιατί ήταν τόποι συναντήσεων, βρίσκαμε παρέες και μοιραζόμαστε τα προβλήματά μας και παρακολουθούσαμε μαθήματα ελληνικής γλώσσας. Μέσα από τους χώρους αυτούς κάποιοι από εμάς

γνωρίσαμε και τους μελλοντικούς μας συντρόφους.

Τα χρόνια πέρασαν και εμείς αρχίσαμε σιγά-σιγά να προσαρμοζόμαστε. Ανοιχτήκαμε και σε άλλες, εκτός των επαναπατρισθέντων παρέες, κάναμε σπουδές, τακτοποιηθήκαμε επαγγελματικά, κάναμε οικογένειες. Εγώ τελείωσα οικονομολόγος το 1979. Εργάστηκα ως οικονομολόγος στον ιδιωτικό τομέα για οκτώ χρόνια και από το 1985 εργάζομαι στη Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού. Τα αδέρφια μου και εγώ ριζώσαμε και αρχίσαμε να αντιμετωπίζουμε το μέλλον με μεγαλύτερη αισιοδοξία, συνδέοντάς το με την Ελλάδα. Οι αδελφές μου και εγώ είχαμε ευκολότερη προσαρμογή από τον αδελφό μου γιατί οι αδελφές μου είχαν τελειώσει εκεί τις σπουδές τους και εγώ είχα αρχίσει εκεί σπουδές που ολοκλήρωσα εδώ. Ο αδελφός μου έχασε στα δύσκολα πρώτα χρόνια τη δυνατότητα να σπουδάσει. Δε μπορούσε να προσαρμοστεί. Τα πρώτα χρόνια πηγαينوερχόταν συνέχεια Ελλάδα-Πολωνία. Σκεφτόταν την επιστροφή, η οποία πλέον δεν ήταν δυνατή. Υπάρχουν και περιπτώσεις γνωστών που δεν μπόρεσαν να προσαρμοστούν και μετά από είκοσι χρόνια έχουν ακόμη στραμμένα τα μάτια τους στην πατρίδα που άφησαν.

Εγώ είμαι ευτυχισμένη γιατί γνώρισα και αγάπησα δύο πατρίδες, ταυτίστηκα με δύο λαούς, γνώρισα δύο πολιτισμούς. Είναι δύσκολο αλλά και συναρπαστικό να έχεις δύο πατρίδες. Η μία είναι αυτή των παιδικών και νεανικών μου χρόνων και η άλλη του σήμερα και του μέλλοντος και καμιά δε βάζω μπροστά από την άλλη. Αισθάνομαι τώρα πια Ελληνίδα –όπως αισθανόμουν παλιά Πολωνέζα με ελληνική καταγωγή– απαλλαγμένη όμως από στενούς τοπικισμούς και με ανοιχτότερους ορίζοντες από το μέσο Έλληνα που δεν έζησε ποτέ εκτός Ελλάδας. Οι περισσότεροι φίλοι μου είναι Έλληνες απόδημοι και επαναπατριζόμενοι, με τους οποίους νομίζω ότι επικοινωνώ καλύτερα, ανεξάρτητα από τη χώρα προέλευσής τους»¹⁷⁸.

Για τους Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και την

¹⁷⁸ Μαρία Κ. Βεργέτη, *Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες: από τον εκπατρισμό στην παλιννόστηση*, ό.π., σελ. 31-34.

Αλβανία το κοινωνικό περιθώριο είναι ίσως πιο οδυνηρό από το οικονομικό. Υπάρχει η ιδιαιτερότητα της μετανάστευσης προς ομοεθνές κράτος. Όταν το δικό τους κράτος, και οι δικοί τους άνθρωποι, οι άλλοι Έλληνες, δεν τους παρέχουν το αναμενόμενο συναίσθημα ασφάλειας, τα προβλήματα προσαρμογής είναι ίσως σημαντικότερα οποιασδήποτε άλλης ομάδας μεταναστών.

Από το 1965, που ήρθαν οι πρώτοι Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 οι συνήθεις χαρακτηρισμοί που τους απέδιδαν οι άλλοι Έλληνες ήταν «Ρώσοι» και «Ρωσοπόντιοι». Ακόμη και όταν αυτοί οι χαρακτηρισμοί ήταν δηλωτικοί προέλευσης και δεν είχαν σκοπό προσβολής, προκαλούσαν δυσάρεστα συναισθήματα στα άτομα που ποτέ δεν αισθάνθηκαν Ρώσοι, ακόμη και αν είχαν σοβιετική υπηκοότητα.

Την περίοδο 1967-1974 στην Ελλάδα υπήρχε δικτατορικό καθεστώς. Οι Ομογενείς είχαν ζήσει σε σοσιαλιστικό περιβάλλον και αντιμετώπιζονταν με εξαιρετική επιφυλακτικότητα από τους επικριτές των σοσιαλιστικών καθεστώτων. Αλλά και οι υποστηρικτές του υπαρκτού σοσιαλισμού τους αντιμετώπιζαν με δυσπιστία, γιατί αρνούσαν να πιστέψουν ότι ολόκληροι πληθυσμοί ήταν θύματα των σταλινικών διώξεων.

Με την επάνοδο της δημοκρατίας στη χώρα επανήλθε και η ελευθερία στα μέσα μαζικής επικοινωνίας, η δυνατότητα ίδρυσης νέων ποντιακών συλλόγων και επαναλειτουργίας των παλαιότερων. Η καθοριστική παρέμβαση των ποντιακών συλλόγων στην ενημέρωση του πληθυσμού των περιοχών εγκατάστασης για την ιστορία και τα προβλήματα των νεοφερμένων και η συμβολή των μέσων μαζικής ενημέρωσης στο σκοπό αυτό, οδήγησαν σε σταδιακή αποδοχή από την ελληνική κοινωνία. Ακόμη όμως και στη δεκαετία του 1980, η εμμονή της κοινωνίας σε υποτιμητικά για τους Πόντιους ανέκδοτα, που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα σχετικά με τις ικανότητες και την ιδιοσυγκρασία του ποντιακού ελληνισμού, αποτελεί δείγμα της προκατάληψής της εναντίον του πληθυσμού αυτού.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 οι σημαντικότεροι παρά-

γοντες αποκλεισμού των μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση από κοινωνικές συναναστροφές με τους άλλους Έλληνες είναι η αδυναμία επαρκούς επικοινωνίας στη νεοελληνική και η διαφορετική παιδεία που τους έδωσε το σοσιαλιστικό εκπαιδευτικό σύστημα. Ως σοβιετικοί πολίτες χαρακτηρίζονται από την πίστη ότι το κράτος έχει την υπευθυνότητα και τη δυνατότητα επίλυσης όλων των προβλημάτων τους. Αυτή η αντίληψη προκαλεί αφενός μείωση της αυτενέργειάς τους, αφετέρου δημιουργεί στους υπόλοιπους πολίτες την πεποίθηση ότι εκφράζονται αιτήματα και διεκδικήσεις που ο μέσος πολίτης δεν θα θεωρούσε σωστό να εκφράσει, όπως η εξαιρετικά μειωμένη στρατιωτική θητεία και η παραχώρηση κατοικίας ή η πληρωμή του ενοικίου της κατοικίας από το κράτος. Το κρατικό πρόγραμμα στέγασης αφορά μόνον παραμεθόριες περιοχές, αλλά ο μέσος πολίτης θεωρεί ότι η συνέχιση τέτοιων παροχών για διάστημα που ξεπερνά πλέον τη δεκαετία τον θέτουν σε μειονεκτική θέση ως προς τους Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Οι Βορειοηπειρώτες μετανάστες του κύματος από το 1990 μέχρι σήμερα αντιμετωπίζουν σοβαρότερα προβλήματα από τους Πόντιους. Έχουν μεγαλύτερη ικανότητα επικοινωνίας στη νεοελληνική γλώσσα απ' ότι οι Πόντιοι, γεγονός που λειτουργεί θετικά στην ένταξη στο εργασιακό περιβάλλον και στην προσαρμογή των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά οι παρεχόμενες υπηρεσίες προς τους παλιννοστούντες είναι σημαντικότερες των υπηρεσιών προς τους αποδήμους. Η επιθυμία του κράτους για ένταξη των Ελλήνων από την πρώην Σοβιετική Ένωση στην ελλαδική κοινωνική δομή έχει θετικές συνέπειες για τον πληθυσμό.

Η ελληνική κοινωνία είναι εξαιρετικά επιφυλακτική απέναντι στην ανεπίσημη μετανάστευση λόγω της κατακόρυφης αύξησης της εγκληματικότητας μετά από τη μαζική είσοδο Αλβανών στο ελληνικό κράτος το 1991 και το 1997. Η αντιμετώπισή τους ως ξένων, ανεπιθύμητων, διαφορετικών από τους ελληνικής καταγωγής πολίτες του αλβανικού κράτους, εμποδίζει την όποια προσπάθεια ένταξής τους στην ελλαδική κοινωνική δομή. Λιγό-

τερη επιφυλακτικότητα εκδηλώνεται όταν πρόκειται για επίσημη μετανάστευση οικογενειών. Προς τους Βορειοηπειρώτες υπάρχει σχετική αποδοχή και σαφής επιθυμία της κοινωνίας να τους διαφοροποιήσει από τους Αλβανούς μουσουλμάνους. Όπως όμως και στην περίπτωση των Ελλήνων του Πόντου οι κοινωνικές συναναστροφές περιορίζονται συνήθως στους συγγενείς και στους γνωστούς από την ίδια περιοχή.

Τη δεκαετία του 1990 η κοινωνία παρουσιάζεται λιγότερο θετική απ' ότι την προηγούμενη δεκαετία προς όλους τους μετανάστες, λόγω της συνεχιζόμενης οικονομικής ύφεσης. Οι θέσεις εργασίας είναι περιορισμένες και οι εργοδότες προτιμούν τους μετανάστες, οι οποίοι συνήθως αποδέχονται απaráδεκτες για το μέσο πολίτη συνθήκες εργασίας και ποσό αμοιβής¹⁷⁹. Ανησυχητική ένδειξη για επανεμφάνιση μορφών προκατειλημμένης συμπεριφοράς απέναντι στους Ομογενείς αποτελεί η κατάληψη από τις 15-25 Οκτωβρίου σχολικού κτιριακού συγκροτήματος για να απομακρυνθεί από εκεί το Γυμνάσιο και το Λύκειο παλιννοστούντων. Είναι χαρακτηριστικό το ακόλουθο απόσπασμα από δημοσίευμα του 1996: «Συγκέντρωση και κατάληψη πραγματοποίησαν οι γονείς των μαθητών του 3ου Λυκείου Θεσσαλονίκης με αίτημα να μη συγχρωτίζονται τα παιδιά τους με τους μικρούς παλιννοστούντες Πόντιους, «λόγω διαφορετικής νοοτροπίας»¹⁸⁰.

¹⁷⁹ Ο αριθμός των εργαζομένων μεταναστών, οι οποίοι δεν έχουν άδεια παραμονής και εργασίας στο ελληνικό κράτος ανέρχεται από τη δεκαετία του 1990 σε εκατοντάδες χιλιάδες. Το 2001, σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών και Δημόσιας Διοίκησης, 340.000 λαθρομετανάστες ζήτησαν με νόμιμες διαδικασίες την παραμονή τους στη χώρα. Από αυτούς το 52,02% ήταν Αλβανοί, το 6,46% Ουκρανοί, το 6,29% Βούλγαροι, το 5,06% Ρουμάνοι, το 3,23% Μολδαβοί, το 2,10% Γεωργιανοί, το 1,98% Ρώσοι, το 1,15% Πολωνοί, το 0,20% Λευκορώσοι.

¹⁸⁰ **Μετρό** Μηνιαίο περιοδικό 13 (Νοέμβριος 1996): 47. Το 1997 έγινε νέα κατάληψη με τα ίδια αιτήματα. Μετά από τρεις εβδομάδες το Γυμνάσιο και Λύκειο παλιννοστούντων Θεσσαλονίκης μεταφέρθηκε σε άλλη περιοχή της πόλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ

- 1. Γενικά**
- 2. Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης**
- 3. Υπουργείο Εξωτερικών, Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλινοστούντων Ομογενών Ελλήνων (Ε.Ι.Υ.Α.Α. Π.Ο.Ε.)**
- 4. Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών**
- 5. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠ.Ε.Π.Θ.)**
- 6. Υπουργείο Εξωτερικών, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού (Γ.Γ.Α.Ε)**
- 7. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων-Κοινοτικά προγράμματα**
- 8. Λοιπές υπηρεσίες υποστήριξης**
- 9. Σύλλογοι**

1. Γενικά

Στις 16 Φεβρουαρίου 2000 τέθηκε σε ισχύ ο Νόμος υπ' αριθ. 2790 «Αποκατάσταση των παλιννοστούντων ομογενών από την τώως Σοβιετική Ένωση και άλλες διατάξεις».¹⁸¹ Ο Νόμος στοχεύει στην επίλυση χρόνιων προβλημάτων των Ομογενών στην Ελλάδα και στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Φροντίζει για τη χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας με σχετικά απλές διαδικασίες¹⁸² και παρέχει τη δυνατότητα για χορήγηση ειδικού δελτίου ταυτότητας σε Ομογενείς «για τους οποίους η κτήση της ελληνικής ιθαγένειας συνεπάγεται, κατά τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου της χώρας προέλευσής τους, την απώλεια της ιθαγένειάς τους»¹⁸³. Το ειδικό δελτίο ταυτότητας επέχει θέση ελεύθερης εισόδου στη χώρα, άδειας παραμονής και εργασίας στην ελληνική επικράτεια. Χορηγείται και στα ανήλικα παιδιά του Ομογενούς.

Τα μεταναστευτικά κύματα των Ομογενών από τις πρώην ανατολικές χώρες παρουσιάζουν ύφεση. Τα προβλήματα της επικοινωνίας στη νεοελληνική γλώσσα, της στέγασης, της ένταξης των παιδιών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και της αναγνώρισης των πτυχίων των ενηλίκων, τα οποία κυριαρχούσαν στα μέσα της δεκαετίας του 1990 δεν είναι πλέον πιεστικά. Ο Νόμος 2790/2000 στοχεύει στην επίλυση των προβλημάτων όπως αυτά παρουσιάζονται στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της απογραφής των Ομογενών μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση της περιόδου 1987-2000, ως το κυριότερο πρόβλημα αναφέρθηκε η ανεργία από το 59% του συνόλου, η έλλειψη ιδιόκτητης στέγης από το 25% και η μη απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας από το 10%¹⁸⁴.

---

¹⁸¹ Νόμος 2790/2000 (Φ.Ε.Κ. 24, τεύχος πρώτο, 16.2.2000).

¹⁸² Άρθρο 1.

¹⁸³ Άρθρο 1, παρ. 11-16.

¹⁸⁴ Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων Ομογενών, Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, *Η ταυτότητα των παλιννοστούντων Ομογενών από την πρώην*

Η απόκτηση ιδιόκτητης στέγης δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί πρόβλημα. Στέγαση με ικανοποιητικές συνθήκες διαβίωσης έχει εξασφαλιστεί για όλες τις οικογένειες των μεταναστών από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Η εφαρμογή όμως του Νόμου 2790/2000 επέφερε την κατάργηση το 2002 του Εθνικού Ιδρύματος Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων (Ε.Ι.Υ.Α.Α. Π.Ο.Ε.), της υπηρεσίας, η οποία βοήθησε καθοριστικά στην επίλυση των προβλημάτων στέγασης. Οι περισσότερες κατοικίες έχουν παραχωρηθεί για χρήση στους Ομογενείς και αποτελούν ιδιοκτησία του Ιδρύματος. Με την κατάργηση του Ιδρύματος παύει και η πληρωμή από το Ίδρυμα των ενοικίων κατοικιών πολλών Ομογενών.

Τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 λειτούργησαν στο ελληνικό κράτος δημόσιοι οργανισμοί και ιδιωτικοί φορείς που παρείχαν υποστήριξη στις ευάλωτες ομάδες των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων, των Ποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση και των Βορειοηπειρωτών. Τις σημαντικότερες αρμοδιότητες είχαν το Υπουργείο Εξωτερικών, στο οποίο υπάγονταν η Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού (Γ.Γ.Α.Ε.) και το Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων (Ε.Ι.Υ.Α.Α. Π.Ο.Ε.), το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, το οποίο είχε τη διαχείριση των κοινοτικών πόρων, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠ.Ε.Π.Θ.) και το Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης στο οποίο υπαγόταν η Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων Ομογενών. Παρά το πλήθος των εμπλεκόμενων φορέων δεν υπήρξε συντονισμένη παρέμβαση, η οποία θα μπορούσε να περιορίσει την αποστέρηση των Ποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση και των Βορειοηπειρωτών από αγαθά που συνιστούν τον εθνικό τρόπο ζωής.

Ο Νόμος 2790/2000 παρέχει στο Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, την αρμοδιότητα για

την υλοποίηση, εποπτεία και συντονισμό της κυβερνητικής πολιτικής για την παλιννόστηση¹⁸⁵. Ο Νόμος αφορά μόνο τους Έλληνες από την πρώην Ένωση. Είναι λογικό να μην αφορά τους Έλληνες Πολιτικούς Πρόσφυγες, οι οποίοι έχουν πλέον ενταχθεί στην ελλαδική κοινωνία. Ο αποκλεισμός των Ελλήνων της Αλβανίας και από τις ευεργετικές ρυθμίσεις του συγκεκριμένου νόμου δείχνει την επιθυμία της Πολιτείας να παραμείνουν οι Βορειοηπειρώτες μετανάστες ένας μετακινούμενος πληθυσμός μεταξύ των δύο κρατών.

Πρώτη σημαντική επίπτωση της εφαρμογής του Νόμου 2790/2000 ήταν η κατάργηση στις 14 Νοεμβρίου 2002 της Γενικής Γραμματείας Παλιννοστούντων Ομογενών (Γ.Γ.Π.Ο.). Με το Νόμο 3072/2002 καταργήθηκε στις 4 Δεκεμβρίου 2002 το Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε.¹⁸⁶ Κρατικοί οργανισμοί όπως το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και η Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού διατηρούν τις αρμοδιότητές τους σε θέματα παλιννόστησης.

Στο κείμενο που ακολουθεί γίνεται η παρουσίαση των αρμοδίων κρατικών οργανισμών για θέματα παλιννόστησης. Για τους φορείς που έχουν πλέον καταργηθεί γίνεται απολογισμός του έργου τους. Οι κρατικοί φορείς με τον όρο «παλιννοστούντες» δηλώνουν και τον ποντιακό ελληνισμό από την πρώην Σ.Ε. Ο όρος υπήρχε και στις ονομασίες των οργανισμών των οποίων οι αρμοδιότητες αφορούσαν τους Έλληνες μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

2. Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης

Από το Φεβρουάριο του 2000 το Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης είναι ο κατεξοχήν αρμόδιος φορέας για την κοινωνική ένταξη των Ομογενών από την πρώην

---

¹⁸⁵ Άρθρα 2 και 12.

¹⁸⁶ Ν. 3072/2002 (ΦΕΚ τ. Α' 294/4.12.2002).

Σοβιετική Ένωση. Έχει αρμοδιότητες για τη στέγαση, την εκπαίδευση, την επιμόρφωση και την επαγγελματική αποκατάσταση των Ομογενών. Η άσκηση των αρμοδιοτήτων του Υπουργείου μπορεί να μεταβιβάζεται στους Γενικούς Γραμματείς των Περιφερειών ή στους Οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης.

Το Άρθρο 2 του Νόμου ορίζει:

«1. Το Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης είναι αρμόδιο για την υλοποίηση, την εποπτεία και τον έλεγχο της εφαρμογής της κυβερνητικής πολιτικής σχετικά με την υποδοχή, φιλοξενία, αρωγή, ομαλή προσαρμογή και κοινωνική ένταξη των παλιννοστούντων ομογενών. Στα πλαίσια των ανωτέρω αρμοδιοτήτων του το Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης ιδίως:

α) Οργανώνει και σχεδιάζει την υποδοχή των νεοαφικνούμενων παλιννοστούντων με στόχο την αντιμετώπιση των άμεσων υλικών και κοινωνικών αναγκών τους, με τη δημιουργία κέντρων φιλοξενίας και οικισμών υποδοχής.

β) Λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για τη δημιουργία μόνιμης στέγασης και εγκατάστασης των παλιννοστούντων σε συνδυασμό με τη δημιουργία συνθηκών επαγγελματικής τους αποκατάστασης.

γ) Μεριμνά, σε συνεργασία με το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, για την εκμάθηση από παλιννοστούντες της ελληνικής γλώσσας και για την προετοιμασία και ένταξη των παιδιών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

δ) Μεριμνά, σε συνεργασία με το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, για την επαγγελματική επανεκπαίδευση και επαγγελματική αποκατάσταση των παλιννοστούντων ομογενών.

ε) Λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και των διαφόρων φορέων, σε θέματα που αφορούν τους παλιννοστούντες και δημιουργούν τις κατάλληλες συνθήκες υποδοχής και ομαλής ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία.

2. Με αποφάσεις του Υπουργού Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και του κατά περίπτωση αρμοδί-

ου Υπουργού καθορίζεται ο τρόπος και η διαδικασία οργάνωσης και ίδρυσης έντρων φιλοξενίας και οικισμών υποδοχής, καθώς και κάθε άλλη λεπτομέρεια απαραίτητη για την άσκηση των αρμοδιοτήτων της παραγράφου 1.

3. Με αποφάσεις του Υπουργού Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και του κατά περίπτωση αρμόδιου Υπουργού, η άσκηση αρμοδιοτήτων της παραγράφου 1 μπορεί να μεταβιβάζεται στο Γενικό Γραμματέα της οικείας Περιφέρειας ή στους Οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης α' και β' βαθμίδας.»

Βάσει του Νόμου η στεγαστική πολιτική δεν αφορά πλέον την κατασκευή κατοικιών. Η Πολιτεία μεριμνά για τη δωρεάν παροχή οικοπέδων, όπου αυτό είναι δυνατόν, την επιδότηση της ιδιοκατοίκησης και την επιδότηση της ενοικίασης.¹⁸⁷ Για την ορθολογική εγκατάσταση των Ομογενών στις διάφορες περιοχές η χώρα έχει διαιρεθεί σε τέσσερις ζώνες. Διαφορετικές ρυθμίσεις ισχύουν για κάθε ζώνη. Η άσκηση κάποιων από τις αρμοδιότητες του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης απαιτεί συνεργασία με άλλα Υπουργεία, όπως τα Υπουργεία Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Εξωτερικών, Μακεδονίας-Θράκης, Αιγαίου και Πολιτισμού. Η εποπτεία, ο έλεγχος και ο συντονισμός των δράσεων ασκείται από το Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης. Για δράσεις και προγράμματα που υλοποιούνται στη Μακεδονία και Θράκη ο συντονισμός ασκείται από το Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης. Παρομοίως, για δράσεις και προγράμματα που υλοποιούνται στα νησιά του Αιγαίου ο συντονισμός ασκείται από το Υπουργείο Αιγαίου.

Τα δύο χρόνια εφαρμογής του Νόμου οι Περιφέρειες της χώρας δεν κατόρθωσαν να παράγουν έργο με ρυθμούς αντίστοιχους του Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. και της Γ.Γ.Π.Ο. Η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων έχει αποδειχθεί εξαιρετικά δύσκολη. Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι οι δύο Υπηρεσίες καταργήθηκαν μετά από την

---

¹⁸⁷ Τα Άρθρο 6 έως και 7 αναφέρονται στη στεγαστική αποκατάσταση.

πάροδο σχεδόν δύο ετών. Είναι πολύ νωρίς για να επιχειρηθεί οποιαδήποτε αξιολόγηση του έργου του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης.

3. Υπουργείο Εξωτερικών, Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλινοστούτων Ομογενών Ελλήνων (Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε.)

Το Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. ιδρύθηκε το 1990 ως Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Παλινοστούτων Ομογενών Ελλήνων¹⁸⁸. Ο πληθυσμός στον οποίο απευθύνονταν οι δραστηριότητες του Ιδρύματος ήσαν οι Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, στους οποίους η πολιτεία έδωσε το χαρακτηρισμό «παλινοστούντες». Το 1992 μετονομάστηκε σε Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλινοστούτων Ομογενών Ελλήνων, για να μπορεί να παρέχει υπηρεσίες και στους Έλληνες από την Αλβανία, στους οποίους η πολιτεία έδωσε το χαρακτηρισμό «απόδημοι».

Η λειτουργία του Ιδρύματος άρχισε την 1η Ιανουαρίου 1991. Χαρακτηρίστηκε κοινωφελές ίδρυμα ιδιωτικού δικαίου εποπτευόμενο από τον Υπουργό Εξωτερικών. Σκοπός του ήταν η υποδοχή και η κοινωνική ένταξη των Ομογενών από τα κράτη της ανατολικής Ευρώπης. Με την έναρξη της λειτουργίας του οι Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση άρχισαν να εντάσσονται στο πρόγραμμά του.

Την Πρωτοχρονιά του 1991 άνοιξαν τα σύνορα Ελλάδας και Αλβανίας. Χιλιάδες φυγάδες από το αλβανικό κράτος πέρασαν τα σύνορα και κατέφυγαν στον ελλαδικό χώρο. Τότε το Ίδρυμα ανέλαβε και αρμοδιότητες για την υποδοχή και υποστήριξη των αποδήμων Ομογενών, όπως χαρακτηρίστηκαν οι Βορειοηπειρώτες¹⁸⁹. Παράλληλα με την κύρια αποστολή του ανέλαβε και την

¹⁸⁸ Άρθρο 8 του Ν. 1893/90 (ΦΕΚ τ. Α' 106/16.8.1990). Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε., *Το νομικό καθεστώς των παλινοστούτων*, ό.π., σελ. 161.

¹⁸⁹ Σύμφωνα με το άρθρο 32 του Ν. 2080/92 το «ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ

περίθαλψη των Βορειοηπειρωτών και άλλων Αλβανών πολιτών στους βόρειους κυρίως νομούς της χώρας, την αποστολή και διανομή ελληνικής και κοινοτικής ανθρωπιστικής βοήθειας στην Αλβανία και την ανάπτυξη προγράμματος βοήθειας προς την Αλβανία. Στη συνέχεια το Ίδρυμα εξελίχθηκε σε φορέα παροχής βοήθειας στους Έλληνες στην πρώην Σοβιετικής Ένωσης¹⁹⁰.

Από την 1^η Ιανουαρίου 1991 μέχρι τις 4 Δεκεμβρίου 2002, ημέρα κατάργησης του Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε., οι δραστηριότητές του αφορούσαν το πρόγραμμα παλιννοστούντων, το πρόγραμμα Αλβανίας και το πρόγραμμα στήριξης Ομογενών στις δημοκρατίες της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Χωρών (Κ.Α.Κ.).

Το Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. εξελίχθηκε στον κατεξοχήν υπεύθυνο φορέα για την πρώτη εγκατάσταση. Στη συνέχεια, κατόρθωσε να εξασφαλίσει μόνιμη και ικανοποιητική κατοικία σε περίπου 18.000 οικογένειες Ομογενών που αποφάσισαν να εγκατασταθούν στη Θράκη. Ήταν διοικητικά αποκεντρωμένο σε τρεις επιθεωρήσεις, η κάθε μία των οποίων είχε την ευθύνη λειτουργίας διευθύνσεων νομών. Λειτουργήσαν η επιθεώρηση ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης με έδρα την Κομοτηνή και αρμοδιότητα στους νομούς Έβρου, Ροδόπης, Ξάνθης και Καβάλας, η επιθεώρηση κεντρικής και δυτικής Μακεδονίας με έδρα τη Θεσσαλονίκη και αρμοδιότητα στους νομούς Θεσσαλονίκης, Ημαθίας, Φλώρινας και Τρικάλων, και η επιθεώρηση Ηπείρου με έδρα τα Ιωάννινα και αρμοδιότητα στους νομούς Ιωαννίνων, Πρέβεζας και Καστοριάς.

Το Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. λειτουργούσε σε διάφορες περιοχές (από τα βόρεια σύνορα της χώρας μέχρι και την Αθήνα) εγκατα-

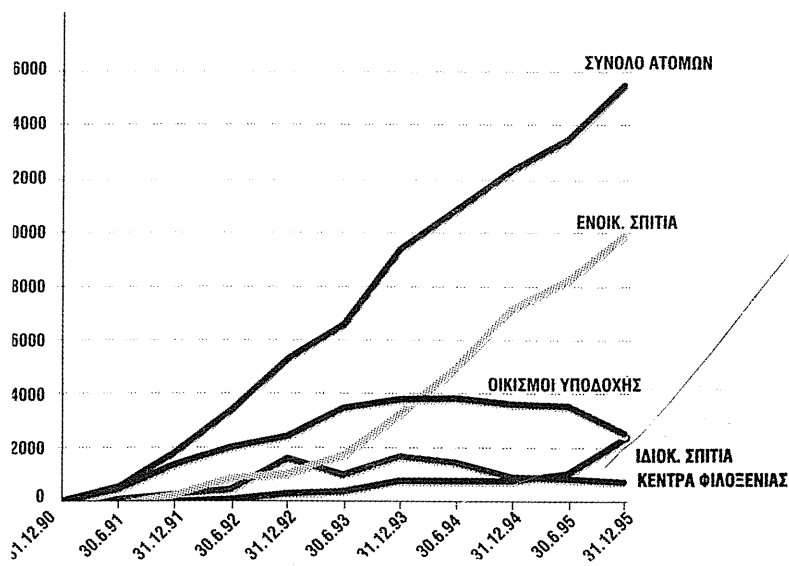

ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΩΝ ΟΜΟΓΕΝΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ (άρθρο 51 του Ν. 1947/91) μετονομάζεται σε ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΑΠΟΔΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΑΛΙΝΝΟΣΤΟΥΝΤΩΝ ΟΜΟΓΕΝΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ» Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., *Το νομικό καθεστώς των παλιννοστούντων*, ό.π., σελ. 161.

¹⁹⁰ Τα άρθρα 51 του Ν. 1947/91 και 32 του Ν. 2080/92 επεξέτειναν τις αρμοδιότητες του Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. και στην υλοποίηση ειδικών προγραμμάτων για τους Ομογενείς εκτός Ελλάδας.

στάσεις, όπως προσωρινά κέντρα φιλοξενίας για ολιγοήμερη πρώτη διαμονή και οικισμούς υποδοχής για εξάμηνη παραμονή και προετοιμασία για κοινωνική ένταξη (μαθήματα ελληνικής γλώσσας, ενημέρωση για τον τρόπο λειτουργίας του ελληνικού κράτους, επαγγελματική εκπαίδευση και επανεκπαίδευση, λειτουργία βρεφονηπιακού/παιδικού σταθμού, προετοιμασία των παιδιών για ένταξη στο σύστημα εκπαίδευσης, διευκολύνσεις σε θέματα πιστοποίησης εγγράφων, διευκολύνσεις για την ανεύρεση εργασίας, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη). Ακολουθούσε η προώθηση της απασχόλησης, η οποία γινόταν κυρίως μέσω κοι-

Σχήμα 1
Εξέλιξη του προγράμματος παλινοστούτων
κατά στάδια και συνολικά

Πηγή: Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., Έκθεση πεπραγμένων 1991-1995 (Αθήνα, 1996), σελ. 37.

νοτικών προγραμμάτων¹⁹¹.

Το Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. προωθούσε την παραμονή σε ενοικιαζόμενες κατοικίες με κάλυψη ενοικίου από το ίδιο το Ίδρυμα και παράλληλα δημιουργούσε υποδομή για μόνιμη εγκατάσταση με αγορά κατοικιών και ανέγερση οικισμών. Μέχρι το 1996 μόνιμη εγκατάσταση γινόταν μόνο στη Θράκη. Στη συνέχεια το Ίδρυμα άρχισε να υλοποιεί μόνιμη εγκατάσταση και στους νομούς Τρικάλων, Ημαθίας και Φλώρινας.

Από τον Ιανουάριο του 1991 μέχρι το Φεβρουάριο του 1997 εντάχθηκαν στο πρόγραμμα παλιννοστούντων 19.857 άτομα. Από αυτά 17.773 εγκαταστάθηκαν στην Θράκη. Σύμφωνα με τον απολογισμό του Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. για την περίοδο 1989-1999, στο Ζυγό Καβάλας κατασκευάζονταν 162 κατοικίες και είχε εκπονηθεί πολεοδομική μελέτη για άλλες 400. Στο Εύμοιρο Ξάνθης είχαν κατασκευαστεί 88 κατοικίες και τελούσαν υπό κατασκευή άλλες 135. Στην πόλη της Ξάνθης είχαν αγοραστεί 70 κατοικίες και είχε εκπονηθεί πολεοδομική μελέτη για 500 κατοικίες. Στο Άβατο Ξάνθης είχαν κατασκευαστεί 70 κατοικίες. Στην πόλη της Κομοτηνής είχαν αγοραστεί 80 κατοικίες και είχε εκπονηθεί πολεοδομική μελέτη για άλλες 700. Στις Σάπες Ροδόπης είχαν κατασκευαστεί 281 κατοικίες, κέντρο πολλαπλών χρήσεων και καταστήματα. Στα Παγούρια Ροδόπης είχαν κατασκευαστεί 80 κατοικίες. Στην Ορεστιάδα Έβρου τελούσαν υπό κατασκευή 70 κατοικίες. Στο νομό Έβρου είχαν κατασκευαστεί στη Γιαννούλη 61 κατοικίες, στην Κοτρώνια 5, στο Τυχερό 35, στην Ιτέα 8, στο Μοναστηράκι 8, στο Αετοχώρι 8, στον Απαλό 30 και είχε γίνει μελέτη για άλλες 60, και στη Συκορράχη 20 κατοικίες. Στις Φέρες Έβρου είχε εκπονηθεί μελέτη για 70 κατοικίες¹⁹².

¹⁹¹ Στο πλαίσιο του προγράμματος της επαγγελματικής αποκατάστασης έχουν επιδοτηθούν 411 παλιννοστούντες στον πρωτογενή τομέα (γεωργία-κτηνοτροφία) και 196 στο δευτερογενή τομέα (εμπόριο, παροχή υπηρεσιών) με στόχο τη δημιουργία μικρών ατομικών επιχειρήσεων. Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε., *Το νομικό καθεστώς των παλιννοστούντων*, ό.π., σελ. 25.

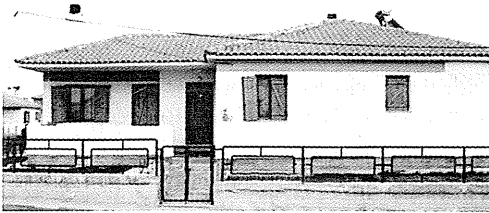
¹⁹² «Πρόγραμμα μόνιμης στέγασης», *Νέα Κολχίδα* 1 (Μάρτιος 2000): 20-21.

Αντιπροσωπευτικός
τύπος κατοικίας, που κα-
τασκευάστηκε από το
Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. στο
Εύμοιρο Ξάνθης.

Πηγή: «Πρόγραμμα μόνι-
μης στέγασης», *Νέα Κολχί-
δα 1* (Μάρτιος 2000): 20.

Αντιπροσωπευτικός
τύπος κατοικίας, που κα-
τασκευάστηκε από το
Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. στις
Σάπες Ροδόπης.

Πηγή: «Πρόγραμμα μόνι-
μης στέγασης», *Νέα Κολχί-
δα 1* (Μάρτιος 2000): 21.

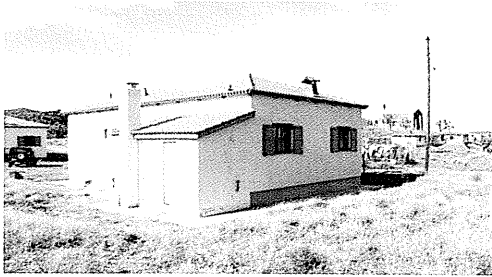
Αντιπροσωπευτικός
τύπος κατοικίας, που κα-
τασκευάστηκε από το
Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. στα
Παγούρια Ροδόπης.

Πηγή: «Πρόγραμμα μόνι-
μης στέγασης», *Νέα Κολχί-
δα 1* (Μάρτιος 2000): 20.

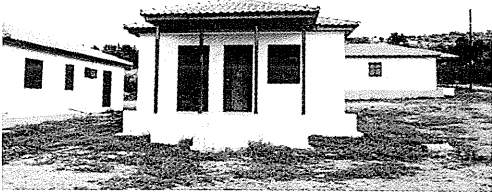

Αντιπροσωπευτικός
τύπος κατοικίας, που κα-
τασκευάστηκε από το
Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. στη
Συκορράχη Έβρου.

Πηγή: «Πρόγραμμα μόνιμης
στέγασης», *Νέα Κολχίδα 1*
(Μάρτιος 2000): 20-21.

Αντιπροσωπευτικός τύπος κατοικίας, που κατασκευάστηκε από το Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. στη Γιαννούλη Έβρου.
Πηγή: «Πρόγραμμα μόνιμης στέγασης», *Νέα Κολχίδα* 1 (Μάρτιος 2000): 21.

Αντιπροσωπευτικός τύπος κατοικίας, που κατασκευάστηκε από το Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. στο Αετοχώρι Έβρου.
Πηγή: «Πρόγραμμα μόνιμης στέγασης», *Νέα Κολχίδα* 1 (Μάρτιος 2000): 21.

Αντιπροσωπευτικός τύπος κατοικίας, που κατασκευάστηκε από το Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. στην Ορεστιάδα Έβρου.
Πηγή: «Πρόγραμμα μόνιμης στέγασης», *Νέα Κολχίδα* 1 (Μάρτιος 2000): 21.

Στη Θράκη είχε γίνει εγκατάσταση Ελλήνων από την πρώτη Σοβιετική Ένωση με κρατική βοήθεια στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Αφορούσε τους μετανάστες περιόδου 1965-1967 και 1985-1988. Η ανεργία ανάγκασε πολλές οικογένειες να εγκαταλείψουν τις κατοικίες και να φύγουν κυρίως για την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Στη δεκαετία του 1990 το Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε. λειτούργησε πολλούς οικισμούς υποδοχής στη Θράκη. Οι συνθήκες στέγασης ήταν κατά πολύ κατώτερες της μέσης ελληνικής οικογένειας. Ευτυχώς οι συνθήκες στέγασης που παρέχουν τα οικήματα που παραδόθηκαν ως μόνιμες κατοικίες είναι πολύ καλές.

Κατοικίες στην περιοχή Εκτενεπόλ Α΄ της Ξάνθης. Δόθηκαν σε Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, που είχαν αφιχθεί στο ελληνικό κράτος τις περιόδους 1965-1967 και 1985-1988.

Η εγκατάσταση έγινε το 1988. Ξάνθη, 1996.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

Κατοικίες στην περιοχή Εκτενεπόλ Β΄ της Ξάνθης. Δόθηκαν σε Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, που ήρθαν στο ελληνικό κράτος μετά από το 1985. Η εγκατάσταση έγινε το 1992.

Ξάνθη, 1996. **Πηγή:** Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

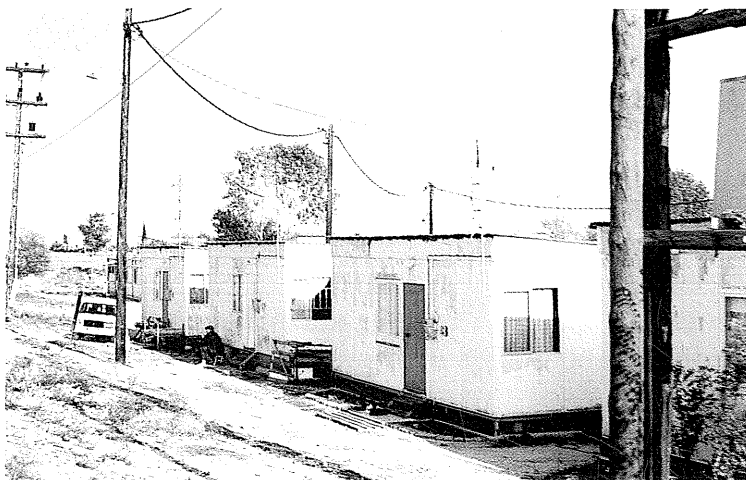

Εικόνες από τη ζωή των κατοίκων στην περιοχή
Εκτενεπόλ Α΄ της Ξάνθης. Ξάνθη, 1996.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

Το Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλινοστούντων Ομογενών Ελλήνων διαθέτει ειδικευμένο προσωπικό, το οποίο στις κατά τόπους διευθύνσεις συμπλήρωνε εκ μέρους των Ομογενών τις αιτήσεις προς δημόσιες υπηρεσίες, επικοινωνούσε με τους αρμόδιους υπαλλήλους των υπηρεσιών και καθοδηγούσε τους Ομογενείς. Σχεδόν όλοι οι Ομογενείς του προγράμματος κατόρθωσαν να εργάζονται στον τόπο της εγκατάστασής τους. Όμως, η παραχώρησή των κατοικιών έχει γίνει με χρησιδάνειο¹⁹³. Δηλαδή, οι κατοικίες έχουν

¹⁹³ Με το χρησιδάνειο η κατοικία παραχωρείται για χρήση, δεν γίνεται όμως παραχώρηση της κυριότητας. Καμία παραχώρηση κυριότητας δεν έχει γίνει ακόμη γιατί η δωρεά της κατοικίας απαιτεί την καταβολή φόρου από αυτόν που την αποδέχεται. Οι Ομογενείς δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα κα-

Το επίπεδο διαβίωσης στους οικισμούς υποδοχής ήταν εξαιρετικά χαμηλό. Οι συνθήκες στέγασης ήσαν κατά πολύ χειρότερες από τις συνθήκες στέγασης του μέσου πολίτη. Οι Ομογενείς έζησαν σε οικισμό υποδοχής στο Εύμοιρο Ξάνθης από το 1993 μέχρι το 1996. Ξάνθη, 1996.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

ταβολής του αντίστοιχου φόρου, γι' αυτό το Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. είχε εισηγηθεί τροποποίηση του ισχύοντος νόμου, ώστε να απαλλάσσονται οι Ομογενείς από το φόρο μεταβίβασης.

Η μόνιμη εγκατάσταση στο Εύμοιρο Ξάνθης. Οι συνθήκες στέγασης είναι πολύ καλές. Οι περισσότερες από τις 133 κατοικίες του οικισμού παραδόθηκαν στους Ομογενείς το 1996. Ξάνθη, 1996.

Πηγή: Αρχείο Μαρίας Βεργέτη.

παραχωρηθεί μόνο για χρήση στους Ομογενείς. Παραμένουν περιουσία του Ιδρύματος, το οποίο πλέον έχει καταργηθεί. Το Ίδρυμα δεν μπορεί από το Δεκέμβριο του 2002 να πληρώνει και τα ενοίκια των ενοικιαζομένων για τους Ομογενείς κατοικιών. Σήμερα, στις αρχές του 2003, δεν μπορεί να εκτιμηθεί αν θα υπάρξει πρόβλημα στέγασης και πόσο οξύ θα είναι.

4. Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών¹⁹⁴

Η Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών (Γ.Γ.Π.Ο.) ιδρύθηκε το 1990 ως ιδιαίτερη οργανική μονάδα του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης¹⁹⁵ και άρχισε να λειτουργεί από το 1994. Καταργήθηκε στις 14 Νοεμβρίου 2002.

Η Γ.Γ.Π.Ο. δεχόταν καθημερινά κοινό και παρείχε ενημέρωση για εκπαιδευτικά, στρατολογικά, εργασιακά, ασφαλιστικά και νομικής φύσεως ζητήματα που απασχολούσαν τους παλινοστούντες. Η πληροφόρηση αυτή παρεχόταν και περιφερειακά από τα γραφεία της Νομαρχιακής Επιτροπής Συμπαράστασης Παλινοστούντων Ομογενών (Ν.Ε.Σ.Π.Ο.). Τα γραφεία της Ν.Ε.Σ.Π.Ο. στεγάζονταν στα κτίρια των οικείων νομαρχιών. Συστάθηκαν και άρχισαν να λειτουργούν από το 1994 ύστερα από εισήγηση της Γ.Γ.Π.Ο., την οποία είχαν ως κέντρο αναφοράς. Η ενημέρωση μεταξύ Γ.Γ.Π.Ο. και Ν.Ε.Σ.Π.Ο. ήταν αμφίδρομη.

Στις δραστηριότητες της Γ.Γ.Π.Ο. συμπεριλαμβάνονταν οργάνωση ημερίδων και συνεδρίων για θέματα παλινοστήσης, σεμινάρια εκμάθησης της αλλοελληνικής γλώσσας, δημιουργία

¹⁹⁴ Το κείμενο για τις δραστηριότητες της Γενικής Γραμματείας Παλινοστούντων Ομογενών αποτελεί στο μεγαλύτερο τμήμα του, συνοπτική περίληψη των πληροφοριών που παρέχονται στο Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών, *Απολογισμός δράσεων της Γενικής Γραμματείας Παλινοστούντων Ομογενών του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης από 1.3.1996 μέχρι 30.10.1998* (Θεσσαλονίκη, 1998).

¹⁹⁵ Ν. 1893/90 (ΦΕΚ τ. Α' 106/16.8.90), άρθρο ένατο.

συμβουλευτικού γραφείου υγείας, λειτουργία κατασκηνώσεων για παιδιά και ηλικιωμένους, δημιουργία γραφείου ευρέσεως εργασίας, σύνταξη μητρώου επαγγελματιών των παλιννοστώντων, υλοποίηση κοινοτικών προγραμμάτων και οικονομική ενίσχυση συλλόγων παλιννοστώντων.

Στον τομέα της στεγαστικής αποκατάστασης των Ομογενών η Γ.Γ.Π.Ο. χρηματοδοτούσε την κατασκευή έργων υποδομής (επέκταση δικτύων ηλεκτροφωτισμού, ύδρευσης και αποχέτευσης, κατασκευή πεζοδρομίων και δρόμων) σε δήμους και κοινότητες που είχαν παραχωρήσει οικόπεδα στους Ομογενείς. Υποστήριζε οικονομικά την επισκευή παλιών ιδιόκτητων σπιτιών. Είχε αρμοδιότητα στην αγορά και ρυμοτόμηση ιδιωτικής γής και στη ρυμοτόμηση δημοσίων ή δημοτικών και κοινοτικών εκτάσεων εντός των οποίων είχαν παραχωρηθεί οικόπεδα σε παλιννοστώντες.

Από το 1997 το Υπουργείο Εξωτερικών είχε αρχίσει τη χορήγηση θεωρήσεων παλιννόστησης στους Ομογενείς από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, οι οποίοι είχαν έρθει στην Ελλάδα με τουριστικές θεωρήσεις μέχρι το τέλος του 1996. Στη Θεσσαλονίκη η χορήγηση θεωρήσεων παλιννόστησης άρχισε στις 23.1.1998. Ο αρχικός έλεγχος (προέλεγχος δικαιολογητικών, καθορισμός ημερομηνίας τελικού ελέγχου κλπ) γινόταν από τη Γενική Γραμματεία Παλιννοστώντων Ομογενών. Ο τελικός έλεγχος και η χορήγηση γινόταν από διπλωματικό υπάλληλο του Υπουργείου Εξωτερικών, του οποίου το γραφείο στεγαζόταν στο Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης.

Η Γ.Γ.Π.Ο. την περίοδο 1997-2000 πραγματοποίησε απογραφή των Ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα από το 1987 μέχρι το 2000, είτε με θεώρηση διαβατηρίου για μόνιμη εγκατάσταση, είτε με τουριστική θεώρηση. Η απογραφή έγινε σε συνεργασία με τις νομαρχίες, την τοπική αυτοδιοίκηση, το Ε.Ι.Υ.Α.Α.Π.Ο.Ε., το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τους ποντιακούς συλλόγους και τους συλλόγους παλιννοστώντων. Η απογραφή δεν είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα με αποτέλεσμα να μην απογραφούν όλοι

οι Ομογενείς. Το πρόβλημα της μη συμμετοχής ήταν μεγαλύτερο στην Αττική. Παρά τα μειονεκτήματά της, η απογραφή παραμένει αξιόπιστη πηγή ενημέρωσης για τους Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση και πολύ σημαντική κυρίως γιατί οι πληροφορίες καλύπτουν όλη την επικράτεια. Τα συμπεράσματά της έχουν εκδοθεί από τη Γ.Γ.Π.Ο.¹⁹⁶ Παρά το ότι δεν γίνονται αναλύσεις των Πινάκων και των Διαγραμμάτων παρέχονται πληροφορίες για πολλές μεταβλητές, όπως ο τόπος εγκατάστασης, οι λόγοι προτίμησης του τόπου εγκατάστασης, το έτος και ο τρόπος άφιξης στην Ελλάδα, οι χώρες προέλευσης, οι κυριότεροι λόγοι φυγής, η σύνθεση των οικογενειών, το επίπεδο εκπαίδευσης, η εργασία, η κατοικία, τα κυριότερα προβλήματα, τα κυριότερα αιτήματα κ.α.

5. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠ.Ε.Π.Θ.)

Τη δεκαετία του 1980 ο αριθμός των παλιννοστούντων μαθητών από τη Γερμανία και από τις αγγλόφωνες χώρες, ήταν μεγάλος, λόγω του μεγάλου κύματος παλιννόστησης της δεκαετίας του 1970. Η κατάληξη μιας σειράς πειραματικών μέτρων του ΥΠ.Ε.Π.Θ. ήταν η ίδρυση τάξεων υποδοχής, φροντιστηριακών τμημάτων και σχολείων παλιννοστούντων.

Η ίδρυση των πρώτων τάξεων υποδοχής για μαθητές από τη Γερμανία πραγματοποιήθηκε το σχολικό έτος 1980-81 και για μαθητές από τις αγγλόφωνες χώρες το σχολικό έτος 1981-82. Η λειτουργία φροντιστηριακών τμημάτων άρχισε από το σχολικό έτος 1982-83. Η λειτουργία των τάξεων υποδοχής έχει οριστεί να γίνεται στο πλαίσιο του κανονικού ωραρίου. Οι μαθητές παρακολουθούν μαθήματα ελληνικής γλώσσας στις τάξεις υποδο-

¹⁹⁶ Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων Ομογενών, Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, *Η ταυτότητα των παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.: απογραφικά στοιχεία Ελλάδας, Μακεδονίας, Θράκης, Αττικής* (Θεσσαλονίκη, 2000).

χής και μετά επιστρέφουν στις τάξεις τους. Στα φροντιστηριακά τμήματα το μάθημα της ελληνικής γλώσσας γίνεται μετά τη λήξη των μαθημάτων. Ανώτατος αριθμός ωρών διδασκαλίας είναι οι οκτώ ώρες την εβδομάδα.

Το πρώτο σχολείο αποδήμων άρχισε να λειτουργεί στην Αθήνα με Δημοτικό, Γυμνάσιο και Λύκειο από το σχολικό έτος 1984-85. Οι μαθητές προέρχονταν κυρίως από αγγλόφωνες χώρες. Το επόμενο σχολικό έτος άρχισε να λειτουργεί το σχολείο αποδήμων Θεσσαλονίκης. Οι μαθητές προέρχονταν κυρίως από γερμανόφωνες χώρες. Το σχολείο διέθετε Δημοτικό, Γυμνάσιο και Λύκειο.

Το σχολείο αποδήμων Θεσσαλονίκης είναι το κατεξοχήν σχολείο του οποίου η φυσιογνωμία άλλαξε με το μεγάλο μεταναστευτικό κύμα των Ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση και την Αλβανία από το 1988 μέχρι σήμερα. Από το σχολικό έτος 1987-88 άρχισαν να φοιτούν στο σχολείο παιδιά από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Από το σχολικό έτος 1990-91 οι Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση και από την Αλβανία αποτελούν την πλειονότητα των μαθητών του Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου αποδήμων και παλιννοστούντων Ομογενών¹⁹⁷.

Στη δεκαετία του 1990 το κράτος με σειρά νόμων και υπουργικών αποφάσεων προσπάθησε να βελτιώσει τις παρεχόμενες υπηρεσίες προς τους παλιννοστούντες μαθητές. Η ίδρυση τάξεων υποδοχής και φροντιστηριακών τμημάτων για τα παιδιά των Ομογενών νομοθετήθηκε να γίνεται με απόφαση νομάρχη¹⁹⁸. Με

---

¹⁹⁷ Μαρία Κ. Βεργέτη (Επιμ.), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995*, ό.π., σελ. 51.

¹⁹⁸ Ο Ν. 1894/90 (ΦΕΚ τ. Α' 110/27.8.90) προβλέπει την ίδρυση με απόφαση του οικείου νομάρχη τάξεων υποδοχής και φροντιστηριακών τμημάτων για την ομαλή προσαρμογή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα των μαθητών, παιδιών Ελλήνων μεταναστών ή Ομογενών που επαναπατρίζονται. Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., *Το νομικό καθεστώς των παλιννοστούντων*, ό.π., σελ. 45, 205.

απόφαση του Υπουργού Παιδείας¹⁹⁹ καθορίστηκε ο τρόπος λειτουργίας τους. Με νόμο βελτιώθηκε η λειτουργία των «σχολείων αποδήμων και παλιννοστούντων ελληνοπαίδων»²⁰⁰.

Το κράτος συνέχισε την πολιτική ίδρυσης και ενίσχυσης των ήδη υπάρχοντων τάξεων υποδοχής και φροντιστηριακών τμημάτων. Οι πιστώσεις όμως που διετίθεντο για τη δημιουργία τάξεων υποδοχής και φροντιστηριακών τμημάτων δεν ήταν αρκετές για να δημιουργήσουν επαρκή αριθμό τάξεων και τμημάτων, ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες του μαθητικού πληθυσμού. Σε πολλά σχολεία δεν λειτουργούσαν τάξεις υποδοχής γιατί δεν υπήρχαν διαθέσιμες αίθουσες.

Το σχολικό έτος 1995-1996 ο μαθητικός πληθυσμός με χώρα προέλευσης την πρώην Σοβιετική Ένωση ήταν ο μεγαλύτερος, λόγω της κορύφωσης του μεταναστευτικού κύματος από το 1991 μέχρι και το 1994.

Ο Πίνακας 4 παρουσιάζει τον αριθμό των παλιννοστούντων μαθητών κατά χώρα προέλευσης το σχολικό έτος 1995-1996 στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το σύνολο των παλιννοστούντων μαθητών από την πρώην Σοβιετική Ένωση, την Αλβανία και τις πρώην αντολικές χώρες ήταν 11.691, 5.658 και 211 αντίστοιχα επί συνόλου 19.559 μαθητών που φοιτούσαν στα δημόσια δημοτικά σχολεία. Στο Γυμνάσιο, επί συνόλου 7.762 μαθητών οι 4.190 προέρχονταν από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., οι 1.485 από την Αλβανία και οι 183 από την ανατολική Ευρώπη. Στο Λύκειο οι παλιννοστούντες μαθητές από την πρώην Σοβιετική Ένωση, την Αλβανία και την ανατολική Ευρώπη ήταν 1.004, 340 και 72 αντίστοιχα, επί συνόλου 2.181 μαθητών.

¹⁹⁹ Υ.Α. Φ2/378/Γ1/1124/8.12.94 (ΦΕΚ τ. Β΄ 930/14.12.94). Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., *Το νομικό καθεστώς των παλιννοστούντων*, ό.π., σελ. 45, 200-204.

²⁰⁰ Ο Ν. 1865/1989 (ΦΕΚ τ. Α΄ 210/28.9.89) ορίζει την ίδρυση και λειτουργία σχολείων παλιννοστούντων. Ο τρόπος λειτουργίας αυτών των σχολείων ορίζεται με προεδρικά διατάγματα. Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., *Το νομικό καθεστώς των παλιννοστούντων*, ό.π., σελ. 199.

Πίνακας 4
Σύνολο παλιννοστούντων μαθητών στο Δημοτικό, Γυμνάσιο
και Λύκειο κατά χώρα προέλευσης σε εθνικό επίπεδο το
σχολικό έτος 1995-1996

Χώρα προέλευσης	Δημοτικό	Γυμνάσιο	Λύκειο
Αλβανία	5.658	1.485	340
Πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.	11.691	4.190	1.004
Γερμανία	673	571	213
Ευρωπαϊκή Ένωση (εκτός Γερμανίας)	178	209	88
Ανατολική Ευρώπη	211	183	72
Ευρώπη (εκτός Ευρω- παϊκής Ένωσης)	135	69	24
ΗΠΑ, Καναδά, Ωκεα- νία, Νότια Αφρική	824	984	406
Βόρεια Αφρική	45	42	9
Υπόλοιπη Αφρική	34	40	9
Ασία	62	37	12
Λατινική Αμερική	38	12	4
Σύνολο	19.559	7.762	2.182

Πηγή: Δημήτρης Χαλκιάτης, «Η εκπαιδευτική πολιτική του ΥΠΕΠΘ για τους παλιννοστούντες» Εισήγηση (Αθήνα: Ειδική Γραμματεία Παιδείας Ομογενών, Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και Αποκέντρωσης του ΥΠΕΠΘ, 1997).

Ο Πίνακας 5 παρουσιάζει τον αριθμό των τάξεων υποδοχής, των φροντιστηριακών τμημάτων, τον αριθμό των διδασκόντων και τις ώρες διδασκαλίας το σχολικό έτος 1995-1996. Λειτουργήσαν 319 τάξεις υποδοχής και 1.107 φροντιστηριακά τμήματα. Ο Πίνακας 6 παρουσιάζει το σύνολο των μαθητών κατά φύλο που παρακολούθησαν τάξεις υποδοχής ή φροντιστηριακά τμήματα το σχολικό έτος 1995-96. Παρακολούθησαν 13.542 μαθητές, από τους οποίους οι 7.275 ήταν αγόρια και οι 6.257 κορίτσια. Σύμφωνα με τα στοιχεία του ΥΠ.Ε.Π.Θ. της ίδιας χρονιάς

Πίνακας 5

Αριθμός τάξεων υποδοχής, φροντιστηριακών τμημάτων, διδασκόντων και ωρών διδασκαλίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση το σχολικό έτος 1995-1996

	Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	Δευτεροβάθμια εκπ.	Σύνολο
Αριθμ. τάξεων υποδοχής	301	18	319
Αριθμ. φροντ. τμημάτων	1.070	37	1.107
Διδάσκοντες	1.370	75	1.445
Ώρες διδασκαλίας	13.849	399	14.248

Πηγή: Δημήτρης Χαλκιώτης, «Η εκπαιδευτική πολιτική του ΥΠΕΠΘ για τους παλιννοστούντες» Εισήγηση (Αθήνα: Ειδική Γραμματεία Παιδείας Ομογενών, Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και Αποκέντρωσης του ΥΠΕΠΘ, 1997).

Πίνακας 6

Κατανομή κατά φύλο των μαθητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που παρακολούθησαν τάξεις υποδοχής ή φροντιστηριακά τμήματα το σχολικό έτος 1995-96

	Αγόρια	Κορίτσια	Σύνολο
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση	7.006	5.975	12.981
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	269	292	561
Σύνολο	7.275	6.267	13.542

Πηγή: Δημήτρης Χαλκιώτης, «Η εκπαιδευτική πολιτική του ΥΠΕΠΘ για τους παλιννοστούντες» Εισήγηση (Αθήνα: Ειδική Γραμματεία Παιδείας Ομογενών, Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και Αποκέντρωσης του ΥΠΕΠΘ, 1997).

το 8,5% των παλιννοστούντων μαθητών φοιτούσε σε σχολεία παλιννοστούντων. Το 31,8% παρακολουθούσε φροντιστηριακά τμήματα και το 20,4% τάξεις υποδοχής. Το 40% δεν παρακολουθούσε «καμιά μορφή αντισταθμιστικής αγωγής. Τα αποτελέ-

σματα είναι απογοητευτικά, αφού και φαινόμενα γκετοποίησης παρουσιάζονται και η σχολική αποτυχία αποτελεί τον κανόνα γι' αυτά τα παιδιά»²⁰¹.

Από το σχολικό έτος 1996-1997 άρχισε να εφαρμόζεται η κρατική πολιτική με στόχο τη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Βάσει του Νόμου 2413/1996 για την ελληνική παιδεία στο εξωτερικό και τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι νηπιαγωγεία, δημοτικά σχολεία, γυμνάσια, λύκεια κάθε τύπου και τεχνικές-επαγγελματικές σχολές²⁰².

Ο αρμόδιος φορέας για τη γνωμοδότηση που απαιτείται για την ίδρυση σχολείων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, τη μετατροπή δημοσίων σχολείων σε σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, την ίδρυση τάξεων ή τμημάτων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης σε δημόσια σχολεία και την ίδρυση σχολείων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης επ' ονόματι οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και άλλων φιλανθρωπικών σωματείων μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα είναι το Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης (Ι.Π.Ο.Δ.Ε.)²⁰³.

Είναι πολύ νωρίς για την αξιολόγηση του έργου των πρώτων διαπολιτισμικών σχολείων. Τα σχολεία αυτά πληρούν, τουλάχιστον βάσει του νόμου, τις προϋποθέσεις για τη συγκράτηση του μαθητικού πληθυσμού με «ιδιαιτερότητες» στο εθνικό σύστημα παιδείας. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση «εννοείται ως δυναμική διαδικασία αλληλεπίδρασης και συνεργασίας ατόμων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο για τη δημιουργία κοινωνιών που θα χαρακτηρίζονται από ισονομία, αλληλοκατανόηση, αλληλοαποδοχή και αλληλεγγύη. Μ' αυτή την έννοια απευθύνεται στο σύνολο των ατόμων που ζουν σε μια συγκεκριμένη κοινωνία και

---

²⁰¹ Εισήγηση Δημήτρη Χαλκιάτη, Ειδικού Γραμματέα της Ειδικής Γραμματείας Παιδείας Ομογενών, Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και Αποκέντρωσης του ΥΠΕΠΘ με θέμα «Η εκπαιδευτική πολιτική του ΥΠΕΠΘ για τους παλιννοστούντες», 1997.

²⁰² Άρθρο 35 του Ν. 2413/1996.

²⁰³ Άρθρο 35 του Ν. 2413/1996.

απαιτεί βαθύτερες αλλαγές για να ανοίξει το σχολείο στη ζωή και να διασφαλιστεί το δικαίωμα όλων των παιδιών να έχουν τη μόρφωση που επιθυμούν»²⁰⁴.

Στο πλαίσιο εφαρμογής του νόμου εξακολουθούν να λειτουργούν φροντιστηριακά τμήματα και τάξεις υποδοχής. Τα σχολεία παλιννοστούντων μετονομάστηκαν σε διαπολιτισμικά σχολεία. Νέα διαπολιτισμικά σχολεία ιδρύθηκαν σ' όλη την επικράτεια. Ήδη λειτουργούν διαπολιτισμικά σχολεία στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Χανιά, Ιωάννινα, Σάπες και Κομοτηνή. Το σχολικό έτος 2001-2002 φοιτούσαν στα διαπολιτισμικά σχολεία της χώρας 4.864 μαθητές (ημεδαποί, παλιννοστούντες και αλλοδαποί). Από αυτούς 2.705 ήταν μαθητές των Διαπολιτισμικών Δημοτικών Σχολείων, 1.607 των Διαπολιτισμικών Γυμνασίων και 552 των Διαπολιτισμικών Λυκείων²⁰⁵.

6. Υπουργείο Εξωτερικών, Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού (Γ.Γ.Α.Ε.)²⁰⁶

Η Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού ιδρύθηκε το 1983. Υπάγεται στο Υπουργείο Εξωτερικών. Στους πρωταρχικούς της στόχους είναι η διατήρηση της εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας των Ελλήνων σ' όλο τον κόσμο. Η Γ.Γ.Α.Ε. σχεδιάζει και υλοποιεί πολιτική που στοχεύει στην ανάπτυξη και καλή λειτουργία μιας αμφίδρομης σχέσης ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Διασπορά της.

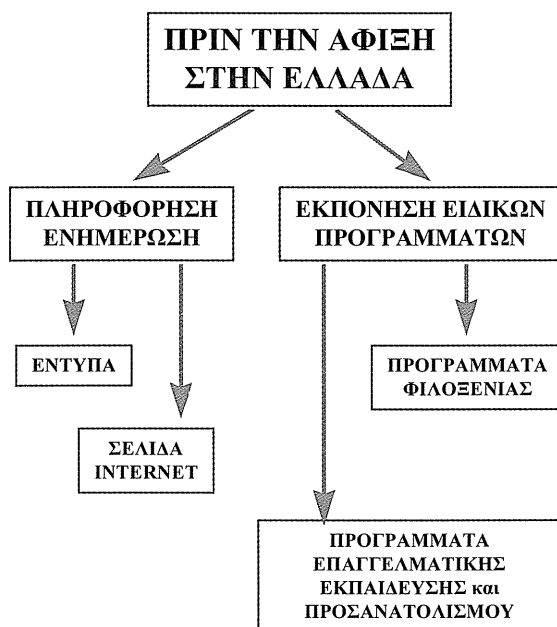
²⁰⁴ Γεώργιος Π. Μάρκου, *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση: ελληνική και διεθνής εμπειρία* (Αθήνα, 1997), σελ. 75.

²⁰⁵ Στοιχεία από το Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, 2002.

²⁰⁶ Το κείμενο για τη Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού αποτελεί συνοπτική περίληψη των πληροφοριών που παρέχονται στα Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, *Κατευθύνσεις της πολιτικής της Γ.Γ.Α.Ε. για τον ελληνισμό της πρώην Σοβιετικής Ένωσης* (Αθήνα, 1998) και Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, *Κατευθύνσεις της πολιτικής της Γ.Γ.Α.Ε. για θέματα παλιννόστησης* (Αθήνα, 2000).

Οι δραστηριότητες της Γ.Γ.Α.Ε. για θέματα παλιννόστησης ξεκινούν πριν από την έναρξη της διαδικασίας παλιννόστησης. Αποσκοπούν στην όσο το δυνατόν πληρέστερη ενημέρωση του υποψηφίου παλιννοστήσαντα για τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, τις ελληνικές υπηρεσίες, τις παροχές και τα προγράμματα που τον αφορούν.

Σχήμα 2
Δραστηριότητες της Γενικής Γραμματείας Αποδήμου Ελληνισμού: πριν την άφιξη στην Ελλάδα

Πηγή: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, *Κατευθύνσεις της πολιτικής της Γ.Γ.Α.Ε. για θέματα παλιννόστησης* (Αθήνα, 2000), σελ. 6.

Για την ενημέρωση του υποψηφίου παλιννοστήσαντα η Γ.Γ.Α.Ε. εκδίδει ενημερωτικά έντυπα, τα οποία κυκλοφορούν και διανέμονται τόσο μέσω των προξενικών αρχών όσο και μέ-

σω των μαζικών φορέων των αποδήμων. Τα έντυπα αφορούν θέματα όπως κίνητρα επενδύσεων και αναπτυξιακοί νόμοι στην Ελλάδα, κοινωνική ασφάλιση παλιννοστούντων από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προαιρετική ασφάλιση, ευνοϊκές ρυθμίσεις για την ένταξη και ενσωμάτωση αποδήμων και παλιννοστούντων στο εκπαιδευτικό σύστημα, οδηγός εκπαιδευτικών θεμάτων αποδήμων και παλιννοστούντων ελληνοπαίδων και οδηγός αποδημίας-παλιννόστησης. Τα έντυπα αλλάζουν με κάθε αλλαγή της ελληνικής νομοθεσίας. Τα περισσότερα απ' αυτά κυκλοφορούν στα ελληνικά, αγγλικά και ρωσικά.

Για τους Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση η Γ.Γ.Α.Ε. διανέμει δίγλωσσο φυλλάδιο (στα ελληνικά και στα ρωσικά) με πληροφορίες για τις ελληνικές υπηρεσίες, το σύγχρονο ελληνικό κράτος, τα βοηθήματα που δικαιούνται και τις υπηρεσίες προς τις οποίες πρέπει να απευθύνονται. Στον κόμβο της Γ.Γ.Α.Ε. στο Internet στον Οδηγό της παλιννόστησης παρέχονται πληροφορίες για τους ελληνικούς νόμους και για τις υπηρεσίες που διευκολύνουν την επανεγκατάσταση - εγκατάσταση στην Ελλάδα.

Η Γ.Γ.Α.Ε. υλοποιεί ειδικά προγράμματα για νέους αποδήμους. Στόχος είναι η βελτίωση της επικοινωνίας στην ελληνική γλώσσα και η γνωριμία των νέων αποδήμων Ελλήνων με τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα και τις δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης.

Τα προγράμματα φιλοξενίας που υλοποιεί από το 1984 η Γ.Γ.Α.Ε. ενδυναμώνουν τους δεσμούς των νέων της ελληνικής Διασποράς με την Ελλάδα και τους φέρνουν σε επαφή με τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Στα προγράμματα αυτά από το 1984 μέχρι σήμερα έχουν φιλοξενηθεί και επιμορφωθεί περισσότεροι από 13.000 νέοι. Οι 5.000 νέοι προέρχονταν από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης.

Εκτός όμως από τα προγράμματα φιλοξενίας, οι νέοι Έλληνες της Διασποράς μέσα από τα προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και προσανατολισμού πληροφορούνται για τις δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης στην Ελλάδα. Εκ-

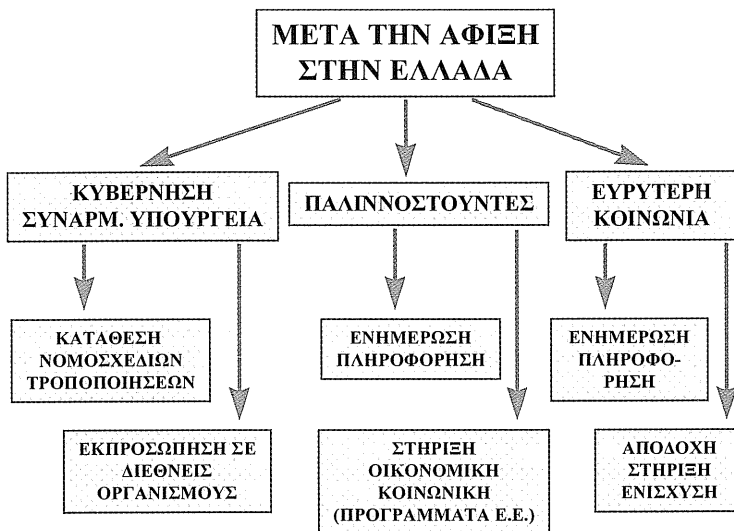
παιδεύονται με στόχο την απορρόφηση στην αγορά εργασίας, είτε στη χώρα υποδοχής είτε στη χώρα προέλευσης. Στα προγράμματα αυτά έχουν εκπαιδευτεί μέχρι σήμερα 1.500 νέοι.

Μετά την άφιξη των Ελλήνων της Διασποράς στην Ελλάδα στόχος των ενεργειών και των προγραμμάτων της Γ.Γ.Α.Ε. είναι η ομαλή κοινωνική και οικονομική τους ένταξη στην ελληνική πραγματικότητα.

Οι δράσεις και ενέργειες της Γ.Γ.Α.Ε. απευθύνονται στην κυβέρνηση και τα συναρμόδια Υπουργεία, στους ίδιους τους παλιννοστούντες και στην ευρύτερη κοινωνία.

Σχήμα 3

Δραστηριότητες της Γενικής Γραμματείας Αποδήμου Ελληνισμού: μετά την άφιξη στην Ελλάδα

Πηγή: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, *Κατευθύνσεις της πολιτικής της Γ.Γ.Α.Ε. για θέματα παλιννόστησης* (Αθήνα, 2000), σελ. 8.

Η Γ.Γ.Α.Ε. επεξεργάζεται τα αιτήματα των αποδήμων και

παλιννοστούντων και τα μεταφέρει τόσο σε κυβερνητικό επίπεδο όσο και στα αρμόδια Υπουργεία. Συμμετέχει σε γνωμοδοτικές επιτροπές και διακρατικές συναντήσεις. Εκπροσωπεί το ελληνικό κράτος σε διεθνείς οργανισμούς, fora και επιτροπές που συζητούνται τα θέματα των μεταναστών και παλιννοστούντων.

Στους ίδιους τους παλιννοστούντες η Γ.Γ.Α.Ε. απευθύνεται μέσω ενημερωτικών εντύπων. Τα έντυπα που προαναφέρθηκαν διανέμονται και στο εσωτερικό της Ελλάδας από την Γ.Γ.Α.Ε. και από τους μαζικούς φορείς των παλιννοστούντων.

Παροχή πληροφόρησης γίνεται και με τη διοργάνωση ημερίδων και ενημερωτικών συναντήσεων, μέσω του Internet και της ειδικής σελίδας της Γ.Γ.Α.Ε. με τον «Οδηγό παλιννόστησης», μέσω των κέντρων πληροφόρησης και υποστήριξης παλιννοστούντων, και από το τμήμα συμπαράστασης αποδήμων και παλιννοστούντων, το οποίο λειτουργεί στη Γ.Γ.Α.Ε., δέχεται καθημερινά κοινό, δίνει πληροφορίες και απαντά σε αιτήματα.

Για την οικονομική και κοινωνική υποστήριξη των παλιννοστούντων η Γ.Γ.Α.Ε. έχει εκπονήσει προγράμματα γλωσσικής επιμόρφωσης και επαγγελματικής κατάρτισης παλιννοστούντων. Από το 1985 μέχρι το 1993 τα προγράμματα αυτά παρακολούθησαν περισσότεροι από 8.000 παλιννοστούντες. Ήταν εξαμήνης και οκτάμηνης διάρκειας και υλοποιήθηκαν με τη συνεργασία των κατά τόπους Νομαρχιακών Επιτροπών Λαϊκής Επιμόρφωσης (Ν.Ε.Λ.Ε), της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης (Γ.Γ.Λ.Ε.) και των μαζικών φορέων των παλιννοστούντων σ' όλη την Ελλάδα. Το 33% των προγραμμάτων υλοποιήθηκε στην Αττική, το 32% στην περιφέρεια κεντρικής Μακεδονίας, το 20% στην περιφέρεια ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης, το 6% στη δυτική Μακεδονία, το 7% στη Θεσσαλία και το 2% στην Πελοπόννησο. Από το 1985 μέχρι το 1989 τα προγράμματα απευθύνονταν στους Έλληνες Πολιτικούς Πρόσφυγες, ενώ από το 1989 μέχρι και το 1993 το 90% των προγραμμάτων παρακολούθησαν Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση, ποντιακής καταγωγής στην πλειοψηφία τους.

Από το 1994 μέχρι σήμερα η Γ.Γ.Α.Ε. έχει ενισχύσει οικονο-

μικά περισσότερους από 160 φορείς για την υλοποίηση προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης κυρίως για Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Παρέχει οικονομική στήριξη σε μαζικούς φορείς παλιννοστούντων και για την υλοποίηση ποικίλων δραστηριοτήτων που διευκολύνουν την ομαλή κοινωνική ένταξη των παλιννοστούντων. Η πλειοψηφία των επιχορηγηθέντων φορέων αφορά ποντιακούς συλλόγους και ομοσπονδίες. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 το 85% με 90% των δράσεων της Γ.Γ.Α.Ε. για παλιννοστούντες αφορά τους Έλληνες από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Η Γ.Γ.Α.Ε. έχει δημιουργήσει κέντρα πληροφόρησης και υποστήριξης παλιννοστούντων, στα οποία συμμετέχουν η Γ.Γ.Α.Ε., η τοπική αυτοδιοίκηση, αναπτυξιακοί φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης και μαζικοί φορείς παλιννοστούντων. Στόχος τους είναι η πληροφόρηση των παλιννοστούντων αναφορικά με θέματα που τους απασχολούν (κοινωνικά θέματα, υγεία, εκπαίδευση, επαγγελματική κατάρτιση, καθημερινή ζωή, κοινωνική πρόνοια, στέγαση, κατοικία, κ.λπ.), η συμβουλευτική, η υλοποίηση εκπαιδευτικών, πολιτιστικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων που στοχεύουν στην ομαλή κοινωνική ένταξη των παλιννοστούντων, η προώθηση της απασχόλησης των παλιννοστούντων μέσα από προγράμματα επαγγελματικού προσανατολισμού, η διαμεσολάβηση μεταξύ προσφοράς και ζήτησης εργασίας στην τοπική αγορά εργασίας, η υποστήριξη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών. και η καταγραφή και χαρτογράφηση των παλιννοστούντων. Όλα τα κέντρα συνδέονται μεταξύ τους μέσω τηλεματικού δικτύου.

Με τη συνεργασία του Ο.Α.Ε.Δ. και των περιφερειακών παρατηρητηρίων του, η Γ.Γ.Α.Ε. καταγράφει το εργατικό δυναμικό των παλιννοστούντων και επεξεργάζεται με τον Ο.Α.Ε.Δ. και το Υπουργείο Εργασίας την εκπόνηση ειδικών προγραμμάτων για παλιννοστούντες (επιδότηση θέσεων εργασίας σε επιχειρήσεις, επιδότηση νέων ελευθέρων επαγγελματιών κ.λπ.).

Η Γ.Γ.Α.Ε. απευθύνεται στην ευρύτερη κοινωνία με στόχο την αποδοχή, τη στήριξη και την ενίσχυση των παλιννοστού-

ντων από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Για το σκοπό αυτό διοργανώνει ημερίδες και συνέδρια, εκδίδει φυλλάδια, έντυπα, αφίσες, συμμετέχει και διοργανώνει ενημερωτικές εκπομπές σε ραδιόφωνο και τηλεόραση, χρηματοδοτεί την παραγωγή οπτικοαστικού υλικού και ενισχύει τα μέσα μαζικής επικοινωνίας των παλιννοστούντων.

Στις δραστηριότητες της Γ.Γ.Α.Ε. εντάσσεται η εκπόνηση επιστημονικών μελετών και ερευνών για τη μετανάστευση και την παλιννόστηση και η οργάνωση και η ενίσχυση δικτύων μεταξύ αποδήμων και παλιννοστούντων.

7. Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων- Κοινοτικά προγράμματα

Στο πλαίσιο της κρατικής υποστήριξης για ένταξη των Ομογενών στην αγορά εργασίας πραγματοποιούνται προγράμματα απασχόλησης και καταπολέμησης του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας, τα οποία συγχρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (Ε.Κ.Τ.), το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (Ε.Τ.Π.Α.) και φορείς του ελληνικού κράτους. Δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς και φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης υλοποιούν ευρωπαϊκά προγράμματα. Το αρμόδιο υπουργείο για τη διαχείριση των κοινοτικών πόρων, το σχεδιασμό των προγραμμάτων σε συνεργασία με τα αρμόδια υπουργεία, την προκήρυξη των προγραμμάτων, την καλή λειτουργία και ολοκλήρωσή τους σε συνεργασία με τα δημόσια και ιδιωτικά κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης (Κ.Ε.Κ.) και την άσκηση του ελέγχου ήταν μέχρι το 2000 το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Βάσει του Νόμου 2790/2000 στην υλοποίηση των προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης εμπλέκεται, όταν τα προγράμματα αφορούν τους Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, και το Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης²⁰⁷.

²⁰⁷ Το Άρθρο 10 αναφέρει: «Για τη διευκόλυνση της εύρεσης εργασίας, οι ο-

Τα περισσότερα από τα προγράμματα που απευθύνονται σε Ομογενείς μετανάστες είναι ολοκληρωμένα. Δηλαδή περιλαμβάνουν προκατάρτιση, η οποία συνήθως παρέχει μαθήματα ελληνικής γλώσσας και λειτουργίας των θεσμών του ελληνικού κράτους, κατάρτιση, η οποία υλοποιείται από πιστοποιημένα από το κράτος δημόσια και ιδιωτικά κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης, προώθηση στην απασχόληση, η οποία συνήθως υλοποιείται με επιδότηση από τον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.), και υποστηρικτικές-συνοδευτικές ενέργειες. Οι τελευταίες υλοποιούνται συνήθως από συλλογικούς φορείς σε συνεργασία με κρατικές υπηρεσίες που έχουν αρμοδιότητα σε θέματα αποδημίας και παλιννόστησης. Αφορούν ψυχολογική, κοινωνική και νομική υποστήριξη της οικογένειας του κάθε καταρτιζόμενου. Περιλαμβάνουν ενέργειες όπως φύλαξη και δημιουργική απασχόληση παιδιών, ψυχολογική υποστήριξη και βοήθεια σε θέματα υγείας των μελών της οικογένειας και κυρίως των εξαρτημένων ηλικιωμένων ατόμων, νομική βοήθεια στη διευθέτηση γραφειοκρατικών θεμάτων, όπως μεταφράσεις επίσημων εγγράφων, συμπλήρωση αιτήσεων για επιδόματα κ.α.

Η λειτουργία των κέντρων επαγγελματικής κατάρτισης διευκολύνει, λόγω του ειδικού θεσμικού πλαισίου που έχει ορίσει το Υπουργείο Εργασίας, την υλοποίηση κοινοτικών προγραμμάτων με τη συνεργασία φορέων όπως οι ποντιακοί σύλλογοι, οι ομοσπονδίες ποντιακών σωματείων, τα πανεπιστήμια, η τοπική αυτοδιοίκηση κ.α.

μογενείς από τις χώρες της τέως Σοβιετικής Ένωσης, εντάσσονται σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, τα οποία προκηρύσσονται από τα αρμόδια Υπουργεία και τους οργανισμούς της τοπικής αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.) και υλοποιούνται από Πιστοποιημένα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης. Με κοινή κατ' έτος απόφαση των Υπουργών Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Γεωργίας, Μακεδονίας-Θράκης και Αιγαίου καθορίζονται τα ποσά, ο τρόπος και οι αναγκαίες λεπτομέρειες εφαρμογής των προβλέψεων του παρόντος άρθρου.»

Παρά την προσπάθεια και τη συνεχή βελτίωση ως προς τον τρόπο λειτουργίας και το αποτέλεσμα, τα κοινοτικά προγράμματα παρουσιάζουν μειονεκτήματα. Έχουν πολύ μεγάλη δαπάνη για πολύ μικρό αριθμό επωφελουμένων. Όσον αφορά τον τομέα της αγοράς εργασίας, παρά το σχεδιασμό για ολοκληρωμένα προγράμματα κοινωνικής ένταξης, οι επιδοτήσεις των επιχειρηματιών δεν αποτελούν ισχυρό κίνητρο για την πρόσληψη των ανέργων καταρτιζομένων. Οι προσλήψεις μέσω προσωπικών γνωριμιών αποδίδουν καλύτερα αποτελέσματα. Η διακρατικότητα των προγραμμάτων είναι θετικό στοιχείο, το οποίο μακροπρόθεσμα θα οδηγήσει στη βελτίωση των παρεχομένων στους μετανάστες και πρόσφυγες υπηρεσιών.

8. Λοιπές υπηρεσίες υποστήριξης

Οι Ομογενείς εξυπηρετούνται στη διευθέτηση εγγράφων, πιστοποιητικών και υποθέσεων τους και από υπηρεσίες όπως οι Νομαρχιακές Επιτροπές Συμπαράστασης Παλινοστούντων Ομογενών (ΝΕΣΠΟ)²⁰⁸ που είναι υπηρεσίες των νομαρχιών, η Εκκλησία²⁰⁹ και οι ποντιακοί σύλλογοι.

Πλήθος φορέων έχει εμπλακεί σε θέματα παλιννόστησης. Ενδεικτικά αναφέρονται το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, το οποίο είναι υπεύθυνο για τη διαχείριση των πόρων από το Ευ-

²⁰⁸ Η ΝΕΣΠΟ φροντίζει και για θέματα εγκατάστασης και στέγασης. Όπως αναφέρεται στο Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας, *Οδηγός κοινωνικών υπηρεσιών και φορέων της Θεσσαλονίκης για τους παλινοστούντες Ομογενείς* (Θεσσαλονίκη, 1996), σελ. 3 «η ΝΕΣΠΟ φροντίζει και για την εγκατάσταση-στέγαση των Ελληνοποντιών. Ήδη 5-6 Κοινότητες του Νομού μας έχουν αποδεχθεί, σχετική αίτηση-πρόταση για δημιουργία οικισμού Ελληνοποντιών στα διοικητικά όριά τους».

²⁰⁹ Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος σύμφωνα με την από 14.6.1984 απόφασή της έχει δημιουργήσει Οργανισμό λειτουργίας Κέντρου συμπαράστασης παλινοστούντων μεταναστών ως Υπηρεσία του Γραφείου Αλληλοβοήθειας της Συνοδικής Επιτροπής επί των Διορθόδοξων και Διαχριστιανικών Σχέσεων. Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., *Το νομικό καθεστώς των παλινοστούντων*, ό.π., σελ. 189.

ρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (Ε.Τ.Π.Α.) και το ελληνικό Κέντρο Παραγωγικότητας (ΕΛ.ΚΕ.ΠΑ.), το οποίο από το 1990 μέχρι το 1998²¹⁰ είχε υλοποιήσει σειρά κοινοτικών προγραμμάτων για παλιννοστούντες σε συνεργασία με οργανισμούς και ιδρύματα του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα, όπως η Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, η Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, το Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε., σύλλογοι Ποντίων κ.α. Στόχος ήταν η ανάπτυξη ανθρωπίνων δικτύων μεταξύ των αρμοδίων για την παλιννόστηση φορέων, η ανάπτυξη κοινών μεθοδολογιών και εργαλείων συνεχούς επαγγελματικής κατάρτισης και η χρήση καινοτόμων μεθόδων για την κοινωνική ένταξη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αποτελεσματικότητα είχαν τα προγράμματα που απευθύνθηκαν σε πτυχιούχους από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Στους δήμους λειτουργούν κέντρα συμβουλευτικών υπηρεσιών, τα οποία παρέχουν νομική υποστήριξη, μαθήματα νεοελληνικής γλώσσας, επαγγελματικό προσανατολισμό και ενημέρωση για τον τρόπο λειτουργίας των θεσμών του ελληνικού κράτους. Οι υπηρεσίες αυτές εξυπηρετούν γιατί βρίσκονται στον τόπο κατοικίας των Ομογενών, αλλά δεν χαρακτηρίζονται από συντονισμό ενεργειών και μακροπρόθεσμο σχεδιασμό.

9. Σύλλογοι

Ο πρώτος σύλλογος των επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1977 με την επωνυμία «Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Προσφύγων Ελλάδος» (Κ.Ε.Π.Π.Ε.). Ο σκοπός του συλλόγου, όπως αναφέρεται στο καταστατικό είναι «α) Η προσπάθεια δια την προσωρινή ή μόνιμον επιστροφήν και παλιννόστησιν όλων των εκπατρισθέντων ελλήνων εξ αιτίας των γεγονότων που συνέβησαν από του έτους 1945 και εφεξής β) Η υπεράσπισις των επαναπατρισθέντων δια την νομικήν, κοινωνικήν και οικονομικήν προστασίαν των και

---

²¹⁰ Το 1998 το ΕΛ.ΚΕ.ΠΑ. διαλύθηκε βάσει κυβερνητικής απόφασης.

την ομαλήν ένταξίν των εις την ελληνικήν οικονομίαν και κοινωνίαν γ) Η διεκδίκησις των νομίμων δικαιωμάτων των επί των περιουσιών των αίτινες δεσμεύθησαν, των συντάξεων και αναγνωρίσεως και μεταφοράς των συνταξίμων χρόνων εργασίας των εις τους αντιστοίχους εν Ελλάδι συνταξιοδοτικούς Οργανισμούς, των δικαιωμάτων των επί της Εργασίας, Ιατροφαρμακευτικής περιθάλψεως κ.λ.π. δ) Η ανάπτυξις του πνεύματος αλληλεγγύης και αλληλοβοηθείας μεταξύ των επαναπατρισθέντων Προσφύγων, η διενέργεια διαλέξεων επί διαφόρων εθνικών, ιστορικών, οικονομικών και κοινωνικών θεμάτων καθώς και μαθημάτων της ελληνικής και άλλων ξένων γλωσσών δια την οικονομικήν ενίσχυσιν των επαναπατρισθέντων διανοουμένων, καθηγητών, διδασκάλων κ.λ.π. στ) Η ίδρυσις λέσχης-πνευματικού κέντρου των επαναπατρισθέντων προσφύγων δια την μεταξύ τους επαφήν, την εθνικήν και εκπολιτιστικήν ανάπτυξιν των ζ) Η αναγνώρισις του κινήματος Εθνικής Αντιστάσεως και η καταβολή της νομίμου αποζημιώσεως εις τα θύματα ταύτης εφ' όσον λόγω της αναγκαστικής υπερορίας των δεν ηδυνήθησαν μέχρι σήμερον να ικανοποιηθούν».

Το 1985 ιδρύθηκε στην Αθήνα η «Πανελλήνια Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων» (Π.Ε.Ε.Π.Π.) με σκοπούς παρόμοιους της Κ.Ε.Π.Π.Ε. Στους στόχους της Π.Ε.Ε.Π.Π. περιλαμβάνεται, όπως αναφέρεται στο καταστατικό, και «Η διαφύλαξη και ανάπτυξη δεσμών φιλίας και αγάπης με τους λαούς των σοσιαλιστικών χωρών που μας φιλοξένησαν και μας βοήθησαν στα δύσκολα για μας χρόνια.» Το 1989 ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη ο «Σύλλογος Πολιτικών Προσφύγων Δημοσίου Τομέα και Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου Βόρειας Ελλάδας» με σκοπούς παρόμοιους των δύο προηγούμενων. Το 1990 ιδρύθηκε στην Αθήνα ο «Πανελλήνιος Σύλλογος Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων» (Π.Σ.Ε.Π.Π.) με σκοπούς παρόμοιους των προηγούμενων. Στους σκοπούς του Π.Σ.Ε.Π.Π. περιλαμβάνεται, όπως αναφέρεται στο καταστατικό, και «Η ανάπτυξις δραστηριότητας ανάμεσα στο Λαό για την εμπέδωση και διεύρυνση του πνεύματος αλληλεγγύης προς τους

Πολ. Πρόσφυγες, πνεύματος συλλογικότητας και ομόνοιας, μέσα στα πλαίσια πολιτισμένης και προοδευτικής κοινωνίας».

Στον ελλαδικό χώρο λειτουργούν εκατοντάδες ποντιακοί σύλλογοι με έτος ίδρυσης από το 1923 μέχρι σήμερα. Ανάλογα με το έτος ίδρυσης οι δραστηριότητες των συλλόγων εξυπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς. Για παράδειγμα, στους σκοπούς των συλλόγων τη δεκαετία του 1920 περιλαμβάνονταν αιτήματα για προσφυγική αποκατάσταση. Τη δεκαετία του 1960 οι σύλλογοι στόχευαν κυρίως στη διατήρηση της πολιτισμικής παράδοσης, τη δεκαετία του 1980 στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης. Σύλλογοι με σημαντικές δραστηριότητες κατόρθωσαν με συνεχείς τροποποιήσεις των καταστατικών τους να λειτουργούν για σειρά δεκαετιών. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 οι σύλλογοι πρόσθεσαν στις δραστηριότητές τους μορφές δράσης για την εξυπηρέτηση των Ομογενών από την πρώην Σοβιετική Ένωση, όπως πληροφόρηση για ζητήματα εργασίας, στέγασης, αναγνώρισης τίτλων σπουδών κ.α. Παράλληλα, λόγω της κακής οικονομικής κατάστασης των Ομογενών προσέφεραν εκτός από συναισθηματική και οικονομική βοήθεια και βοήθεια με τη μορφή παροχής τροφίμων. Τα τρόφιμα συνήθως χορηγούσαν δημόσιοι οργανισμοί και διένεμαν οι ομοσπονδίες των ποντιακών συλλόγων. Λίγοι Ομογενείς έγιναν μέλη των ήδη υπάρχοντων ποντιακών συλλόγων, παρά το ότι οι σύλλογοι έγγραφαν τους Ομογενείς ως μέλη τους χωρίς να απαιτούν συνδρομές, σεβόμενοι την οικονομική τους κατάσταση.

Οι Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση άρχισαν από το 1990 να ιδρύουν δικούς τους συλλόγους, με κύρια αιτήματα την επίλυση του στεγαστικού προβλήματος και τη διατήρηση των ιδιαίτερων πολιτισμικών προτύπων, όπως αυτά υπήρχαν στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Το 2002 ο αριθμός των συλλόγων ανήλθε σε 121, μόνο για τις περιοχές της Μακεδονίας και Θράκης²¹¹.

Από το 1993 λειτουργεί άτυπα ως Ομοσπονδία η «Πανελλή-

---

²¹¹ Στοιχεία από τη Γενική Γραμματεία Παλινοστούντων Ομογενών, 2002.

νια Ένωση Συλλόγων Προσφύγων από την πρώην ΕΣΣΔ». Βάσει καταστατικού λειτουργεί από το 1996 η «Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων των Ελληνοποντίων Παλινοστούντων από την πρώην ΕΣΣΔ». Οι δύο ομοσπονδίες έχουν έδρα την Θεσσαλονίκη. Η «Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων των Ελληνοποντίων Παλινοστούντων από την πρώην ΕΣΣΔ» άρχισε το 1996 τη λειτουργία της με δώδεκα ιδρυτικά σωματεία από τη Μακεδονία και την Αθήνα. Από το 1997 την Ομοσπονδία πλαισιώνουν εικοσιένα σύλλογοι. Κύριος στόχος είναι ο συντονισμός των δραστηριοτήτων των σωματείων-μελών. Στους σκοπούς της Ομοσπονδίας εντάσσεται η συνεργασία με το κατάλληλο επιστημονικό δυναμικό για τη διάσωση των ιστορικών κειμηλίων του ελληνισμού από την πρώην Σοβιετική Ένωση, τη συγγραφή της ιστορίας των ελληνικών κοινοτήτων στην πρώην Σοβιετική Ένωση και την έκδοση εφημερίδων, περιοδικών και βιβλίων.

Το 1997 ιδρύθηκε στην Αθήνα η «Ομοσπονδία Σωματείων Ελλήνων Βορειοηπειρωτών «Ο Άγιος Κοσμάς». Στους σκοπούς της ομοσπονδίας περιλαμβάνεται «η μελέτη και επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Βορειοηπειρώται που ζουν και εργάζονται στην Ελληνική Επικράτεια».

ABSTRACT

The migration waves taken place from and to Greek territory since World War II, are connected with economic and social factors both of the country of origin and the receiving countries, with the migration tendency of the Greek population and with the consequences (national and economic) of the collapse of the socialist regimes in the European countries, during the last two decades of the 20th century.

The modern repatriation started following the collapse of the dictatorial regime in Greece, in 1974 and it was strengthened in 1983, when the decision of the Greek government for free repatriation, was put into effect. It recorded a big increase since the end of the decade of 1980 due to the opening of the borders of the Eastern states, the national and economic problems in the Soviet Union and the sudden collapse of the socialist regime and the consequent disorganisation of the social fabric in Albania.

The opening of the borders with Albania in 1991 and the prolonged political and economic instability in the neighbouring country, caused a constant migration movement of working force, Albanian and people of Greek descent, towards the Greek territory. This situation is maintained and accentuated because of the close proximity of the territory of Northern Epirus (south Albania) with that of Greece and the potential for hospitality and seasonal employment offered to migrants from Albania.

Since the beginning of the decade of 1990 Greece is developed into a receiving country of foreign workforce without planning of the migration flow, neither on behalf of the Greek state, nor of the countries of origin. The country receives economic migrants and political refugees mainly from former socialist countries, who are unable, because of nationalist upheavals and economic crisis, to survive economically, politically and culturally, in their own country. The low paid

work is the most important factor for the transfer of foreign, mainly Albanian workforce. The alien migrants cover the needs of the Greek labour market, which refer mainly to low paid and degraded work, irrespective of the specialisation and training they had in their own country. Due to lack of residence and work permit the offer of work is done on the basis of low pay and low range of social rights. The main reason of employment is the immediate return of profit on the basis of the increase of working hours and the reduction of wages below the level permitted by the legislation in force.

The Greek society is quite hesitant towards the unofficial migration because of the vertical increase of crime following the mass entrance of Albanians into the Greek state in 1991 and 1997. Their treatment as aliens, undesirable, different from the Albanian citizens of Greek origin, prevent any attempt at their accession in the Greek social structure. The attitude of Greek society and the state towards the Albanian citizens of Greek descent who decide to migrate and settle permanently in Greece, is different.

The restoration of democratic administration in 1974 led to gradual overcoming of conflicts and prejudices which were the features of Greek society in the decades of 1950 and 1960. The «national reconciliation» was applied which ended the division between «right wing» and «left wing». This development led to an emigration policy which legally facilitated the possibility of return of the families of the Greek Political Refugees who left the country in the period 1946-1949.

Gradually the migration policy started to move on the basis of two goals: the strengthening of relations between the national centre and the Greeks of diaspora and the legal protection of repatriation. The first goal is due to the realisation by the state and society of the political dimensions of the dynamic presence of Greeks all over the globe. The second goal refers to the setting up of a series of legislative arrangements and the founding of organisations for questions of repatriation. Target of

both is the support of the processes of integration of people of Greek descent not only into the economic but to the educational and cultural field. However, the weakness of both the former socialist states to control the migration process and of the Greek state to regulate the rates of repatriation in proportion with the capacity of the economy and the labour market, lead to a practice characterised by measures for meeting immediate needs rather than long term policy. The result is the overwhelming majority of those persons of Greek descent who repatriate or seek refuge in the national centre since 1974 not to be able to find response to their expectations or to the utilisation of their educational and occupational qualifications.

The migrants of Greek descent who come for permanent settlement in Greece belong to the population categories of Political Refugees of the civil war, who left the country in the 1946-1949 period, of Greeks from the former Soviet Union and of Greeks from Albania. The population magnitudes of the modern repatriation (1974 to this day), as they derive on the basis of the most conservative estimates of the relevant Greek ministries, are: more than 50,000 Greek Political Refugees, 155,000 Greeks from the former Soviet Union and 150,000 Greeks from south Albania (from the region of Northern Epirus). The collective identification of these populations is reformulated and evolved in the Greek territory on the basis of the country's immigration policy, the fact of migration and the behaviour of Greeks in Greek territory towards them.

All the Greek migrants are defined by Greek society as «repatriated». However, the term can be applied only to the first generation of Political Refugees, because only this generation left the country and later returned to Greece. The younger generations of Political Refugees, the Greeks from the former Soviet Union and the Greeks from Albania were born outside the Greek state. They belong to the Greek diaspora, but their current migration to the Greek state, does not constitute repatriation.

The laws in force treat the Political Refugees and the Greeks from the former Soviet Union, who in their majority are Pontian Greeks, as repatriated and the Greeks from Albania as emigrant Greeks from abroad. There is a differentiation in the treatment of the three groups as far as the beneficial legislative provisions and practices, are concerned. The state protection legally provided for the Greeks from Albania is of shorter duration than that provided to the two other groups and this makes them especially susceptible to social exclusion. The Pontian Greeks follow, while the Political Refugees, despite the problems of economic and social incorporation, faced during the first years, they are integrated in the Greek society without experiencing, in their majority, social exclusion.

The term «social exclusion» since 1989 started to substitute the term «poverty» both at the level of theoretical positions and at the level of community programmes for the less favoured social groups.

The terms for social exclusion vary according to place and time and this is natural, because the phenomenon refers to social groups, which by definition are constantly changing. The social groups themselves change, the social environment changes, the relation of the interaction between them therefore changes also. The social exclusion is expressed not only from the side of the excluded one, but from the side of the relation formulated and evolved between the excluded and the excluding. This relation can lead to blunting of the differences or to the setting up of apparatuses for the perpetuation and strengthening of the phenomenon of social exclusion.

Social exclusion refers to three different levels: social, namely to social contacts, economic, namely to the prevention of participation in social wealth, and legal, namely the denying of legal protection. At all three levels the social exclusion expresses a state of things and a process.

The concept of social exclusion goes beyond the concept of poverty. The poverty is mainly connected with the participation

of persons and groups in working life. The deprivation it leads to, is the deprivation of the way of life of the average citizen, mainly because of low income. The social exclusion touches upon persons and groups, who, being distinct and different, become the subject of deprivation and supplantation (alienation and isolation) to at least one kind of integration: economic, political, cultural, social (social contacts).

The concept includes, but goes beyond the economic dimension. Even the non poor may be socially excluded. The migrants of Greek descent of the last decades, are in high danger of entering a situation of exclusion not only because of poverty, but mainly because of denying the right of acceptance and respect of diversity (as it has resulted through the course of their life in the country of origin) and because of the feelings of alienation and isolation created by the difference between expectation prior to immigration and reality in the state which has always been the point of their national reference.

At the economic level, social exclusion is expressed mainly as exclusion from the labour market, exclusion from housing and exclusion from education.

The Political Refugees are incorporated in the Greek society without experiencing, in their majority, social exclusion. The economic problems were more intense for the Political Refugees of first generation who repatriated before 1983. These persons of Greek descent left states where they had permanent and descent work and medical care and the pension programmes covered their needs. There did not exist a bilateral agreement for the transfer of pensions and social security contributions. In other words after repatriation and until such time as work was secured, there was no source of income at all. The only hope was the possible agreement by relatives in the settling of questions of family property, which due to forceful emigration and the preceding events, had been confiscated in the period 1947-49 or had changed owners. Since 1983 the transfer of pensions started to ease the life of Political Refugees.

The Greeks from the former Soviet Union face serious problems of economic incorporation. In the economic factors of social exclusion are included long periods of unemployment, difficulty in finding work, (during the first years the majority of Pontian Greeks ends up as cheap labour force, irrespective of educational level and occupational experience, mainly due to the problems of language and the inability of achieving compatibility of the degrees of certain specialities), employment in a field other than one's training, sub-employment of low prestige and low pay, bigger percentage of unemployed compared with the locals, small participation of women in employment, low percentage of self-employment and participation in labour force of persons, who before migration were students.

The three forms of economic exclusion, exclusion from the labour market, exclusion from housing, exclusion from education, compose a process. In the case of the Greeks from the former Soviet Union the exclusion from the labour market entails exclusion from education. At the education level the Greek migrants from the former Soviet Union are superior to the local Greeks. The graduates of tertiary education are significantly more than the respective local Greeks and the graduates of secondary education are more than double the respective local number. With their settlement in Greece, a big percentage of teenagers leave their studies to enter the labour force. In future the exclusion from education will lead to downward social mobility. The interruption of schooling limits significantly the prospects of acquiring occupational training and entering the labour market on equal terms with the local students. The exclusion from the labour market (more than half are openly unemployed or sub-employed) leads to housing either through the assistance of the state or in degrading areas. The ability however of the population to secure their privately owned house, despite the fact that the housing conditions are worse than the housing conditions of the average citizen, is an

indication that the present exclusion will not be connected with the exclusion from the labour market and education in future.

The Greeks migrated from Albania face the most serious economic problems. During the summer months there is significant movement, mainly of the unofficial migrants, from the big cities to the agricultural and tourist areas of the country. The official migrants after entering the country are mainly directed to the big prefectures, such as the prefectures of Attica and Thessaloniki. The Greeks from Northern Epirus have better prospects of finding work than the migrants of Albanian descent, but the work is low paid, of low prestige and usually different than the training they acquired in the country of origin.

The Greek state with a number of legislative regulations has taken care for the satisfaction of the demand for repatriation of political refugees, the granting of Greek citizenship to whoever it had been denied, the transfer of pensions and the solution of particular problems of social integration.

The institutional framework treats the Greeks from the former Soviet Union as «repatriated» and those from Albania as «people of Greek descent from abroad». The Migration Service issues certificate for status of a person of Greek descent from Northern Epirus. With this certificate they do not secure the favourite treatment afforded to the Pontian Greeks as «repatriated». To the Pontian Greeks coming to Greece for permanent settlement (in other words they have the «visa for repatriation» issued by the Greek consular authorities in the former Soviet Union) and are not able to bring forward the necessary documents required for their registration in the birth records, municipal rolls and register's records, their registration is permitted by deviation from every general or special provision, on the basis of the details proven by their passport. Moreover, since 1997 the Ministry for Foreign Affairs has commenced issuing visas of repatriation to the people of Greek descent from the countries of the former Soviet Union, who arrived in Greece with tourist visas. The institutional factors

which contribute to the social exclusion of people of Greek descent from the former Soviet Union refer to the non-existence of an agreement between the Greek and the former Soviet Union for the transfer of their social security rights. This fact is the determining factor for the full social exclusion and the dependence of third age people on their relatives.

There is inability on behalf of the state to assist effectively the adaptation of children in the education system and to regulate questions of compatibility of particular specialities of degrees of repatriated persons with the degrees of Greek Tertiary Education Institutions.

The state in its effort to integrate the children of migrants of Greek descent in the state education system, legislated a series of laws and ministerial decisions, on the basis of which function special classes, tutorial departments and schools for pupils and students of Greek descent and repatriated. Despite the effort, almost half of the children of migrants have not received any kind of assistance until 1996. In 1996 the state policy commenced aiming at the intercultural education, so as to achieve the adaptation of the school programmes to the «particular educational, social, cultural or instructional needs of their pupils and students».

At the social level the difference of mentality and cultural prototypes, as they were cultivated by the socialist education system, the knowledge of the Greek language, the difficulty of adaptation to the Greek education system, the continuation of studies and society's cautiousness, mainly in the decade of 1970, towards the persons coming for permanent settlement from the socialist countries, constituted serious restraining factors of integration of the second generation of Political Refugees in the Greek society.

For the Greeks from the former Soviet Union and for the Greeks from Albania the social margin is perhaps more painful than the economic. When their own people, the other Greeks, do not offer them the expected feeling of security, the problems of

adaptation are perhaps more significant than those of any other group of migrants.

For the Greeks from the former Soviet Union the definition «Russians» even if it is not directed for the purpose of insulting, but as an indication of origin, causes unpleasant feelings to persons who never felt themselves as Russians, even if they had soviet citizenship. The problems of incorporation of Pontian Greeks are not relevant to those of any other migrant group. In their case there is the peculiarity of voluntary migration to a state of similar ethnic background. The hope of migrating to their own state, accompanied them for generations in the course of forceful migrations.

Today, in the social factors of exclusion of Greeks from the former Soviet Union, are included the inability of communication with the social environment, due to the insufficient knowledge of the modern Greek language, the different culture, due to education in a different system, which leads to problems of understanding the Greek social structure and finally incorporating in it, the difficulty of access to and communicating with public services and the inability of creating supporting social networks outside the Pontian Greek population.

The Greek migrants from Albania face more serious problems than the Greek migrants from the former Soviet Union. They have a better ability of communicating in the modern Greek language than the Pontian Greeks, a fact that acts positively to their incorporation into the industrial environment and the adaptation of the children to the education system, but there is no desire on behalf of the state and the society for permanent settlement and subsequent social incorporation of their population. The social contacts are usually limited to relatives and familiar people from the same region. However a relative acceptance is expressed towards them and a different treatment than that of the Muslim Albanians.

In the Greek state many public and private organisations function, which offer support to the weak groups of Greek

Political Refugees, the Greek migrants from the former Soviet Union and the Greek migrants from Albania. Despite the abundance of involved organisations there is no coordinated intervention, which could substantially limit the deprivation of possessions that constitute the national way of life, from the Greek migrants from the former Soviet Union and from Albania.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγτζίδης, Βλάσης. *Παρευξείνιος διασπορά: οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές περιοχές του Ευξείνου Πόντου*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1997.
- Αιλιανός, Μιχ. Χρ. *Το έργον της ελληνικής περιθάλψεως*. Αθήναι: Εκδ. Γραφείου Τύπου Υπουργείου Εξωτερικών, 1921.
- Αμηρά, Άννα και Μαράτου-Αλιπράντη, Λάουρα. «Επαναπατρισθέντες επιστήμονες από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης: 1960-1981». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 51 (1983): 120-152.
- Αντωνόπουλος, Άγγελος. *Από την Κατοχή στον Εμφύλιο: η μεγάλη ευθύνη των Συμμάχων*. 4^η έκδ. Αθήνα: Εκδ. Παρουσία, 1993.
- Βακαλιός, Αθ. και Τζούλης, Αθ. (Επιμ.) *Η εκπαίδευση ως βασικός παράγοντας ομαλής ένταξης των παλινοστούντων Ελληνοποντίων στην Ελλάδα*. Μελέτη. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 1997.
- Barentzen, Lars, Ιατρίδης, Γιάννης Ο., και Smith, Ole L. (Επιμ.) *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945-1949*. Μετ. Παρίση, Αριστέα. Αθήνα: Εκδ. Ολκός, 1992.
- Βεργέτη, Μαρία Κ. *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1994.
- Βεργέτη, Μαρία Κ. (Επιμ.) *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1998.
- Βεργέτη, Μαρία Κ. *Έλληνες Πολιτικοί Πρόσφυγες: από τον εκπατρισμό στην παλινοστέση*. Μελέτη. Θεσσαλονίκη, 1999.
- Βερέμης, Θ., Κουλουμπής, Θ. και Νικολακόπουλος, Η. (Επιμ.)

- Ο ελληνισμός της Αλβανίας*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, 1995.
- Βερέμης, Θάνος και Δημητρακόπουλος, Οδυσσέας (Επιμ.) *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*. Αθήνα: Εκδ. Φιλλιπότη, 1980.
- Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού. Υπουργείο Εξωτερικών. *Κατευθύνσεις της πολιτικής της Γ.Γ.Α.Ε. για τον ελληνισμό της πρώην Σοβιετικής Ένωσης*. Αθήνα, 1998.
- *Κατευθύνσεις της πολιτικής της Γ.Γ.Α.Ε. για θέματα παλιννόστησης*. Αθήνα, 2000.
- Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων Ομογενών. Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης. *Η ταυτότητα των παλιννοστούντων ομογενών από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.: απογραφικά στοιχεία Ελλάδας, Μακεδονίας, Θράκης, Αττικής*. Θεσσαλονίκη, 2000.
- *Απολογισμός δράσεων της Γενικής Γραμματείας Παλιννοστούντων Ομογενών του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης από 1.3.1996 μέχρι 30.10.1998*. Θεσσαλονίκη, 1998.
- Γεώργας, Δημ. και Παπαστυλιανού, Α. *Επιπολιτισμός Ποντίων και Βορειοηπειρωτών στην Ελλάδα. Ψυχολογικές διεργασίες προσαρμογής*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1993.
- Δαμανάκης, Μιχάλης (Επιμ.) *Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα: διαπολιτισμική προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδ. Gutenberg, 1997.
- Διβάνη, Λένα. *Η πολιτική . ν εξορίστων ελληνικών κυβερνήσεων 1941-1944*. Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991.
- Δρίτσιος Θωμάς. *Από τον Γράμμο στην πολιτική προσφυγιά*. Αθήνα: Εκδ. Δωρικός, 1983.
- Δοϊτσίνης, Τάκης. *Μαύρες μέρες: οι εμπειρίες μου από τις φυλακές Πλόβνιτφ, Στάρα Ζαγκόρα και Σόφιας (Ιούλης 1973 - Νοέμβρης 1976)*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυ-

- ριακίδη, 1994.
- Εθνικό Ίδρυμα Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλιννοστούντων Ομογενών Ελλήνων. *Το νομικό καθεστώς των παλιννοστούντων*. Αθήνα, 1996.
- Ε.Ι.Υ.Α.Π.Ο.Ε. *Εκθεση πεπραγμένων 1991-1995*. Αθήνα, 1996.
- Εθνικός Οργανισμός Πρόνοιας. *Οδηγός κοινωνικών υπηρεσιών και φορέων της Θεσσαλονίκης για τους παλιννοστούντες Ομογενείς*. Θεσσαλονίκη, 1996.
- Έμκε-Πουλοπούλου, Ήρα. *Προβλήματα μετανάστευσης παλιννόστησης*. Αθήνα: Ινστιτούτο Μελέτης της Ελληνικής Οικονομίας (ΙΜΕΟ), Ελληνική Εταιρεία Δημογραφικών Μελετών (ΕΔΗΜ), 1986.
- . *Η μεταναστευτική πρόκληση*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2007.
- Eudes, Dominique. *Οι Καπετάνιοι: ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1949*. Μετάφραση: Παπακυριάκης, Γιώργος. Αθήνα: Εκδ. Εξάντας, 1975.
- Ζαπάντης, Ανδρέας Η. *Ελληνο-σοβιετικές σχέσεις 1917-1941*. Μετ. Βλάχος, Άγγελος Σ. Αθήνα: Εκδ. Εστία, 1989.
- Καζταρίδης, Ιωάννης Φ. *Η «Εξοδος» των Ελλήνων του Καρς της Αρμενίας (1919-21)*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1996.
- Καραντινός, Δ., Μαράτου-Αλιπράντη, Λ. και Φρονίμου, Ε. (Επιμ.) *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα: κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*. Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο. 2 τόμοι. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1996.
- Καραπατάκης, Γαβριήλ. «Υπόμνημα περί των Καυκασίων μεταναστών και των προσφύγων του Πόντου». *Ποντιακή Εστία* 3 (Μάιος-Ιούνιος 1975): 28-33.
- Κασιμάτη, Κούλα (Επιμ.) *Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία*. Αθήνα: Εκδ. Gutenberg, 1998.
- Κασιμάτη, Κούλα, σε συνεργασία με τους Μάο, Βασίλη, Ατζίδη, Βλάση, Βεργέτη, Μαρία και Ραγκούση, Αντώνη.

- Πόντιοι μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση: κοινωνική και οικονομική τους ένταξη.* Αθήνα: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, 1992.
- Κασιμάτη, Κούλα. *Πολιτικοί Πρόσφυγες από τις ανατολικές χώρες: κοινωνική και οικονομική τους ένταξη.* Αθήνα: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, 1992.
- Κατσίης, Δημήτρης. *Τεράστια συμβολή των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στην οικοδόμηση του Σοσιαλισμού στο Ουζμπεκιστάν.* Αθήνα, 1988.
- Κέδρος, Ανδρέας. *Η ελληνική αντίσταση 1940-44.* Μετάφραση: Μοσχοβάκης, Αντώνης. 2 τόμοι. Αθήνα: Εκδ. Θεμέλιο, 1976.
- Κεσίδης, Θ. «Η εδαφική διάταξη των Ελλήνων της ΕΣΣΔ». *Νέοι καιροί: σοβιετικό πολιτικό περιοδικό* 3 (Μάρτης 1989): 36-39.
- Κιαχόπουλος, Θεόδωρος. «Τα προβλήματα των νεοφερμένων από τη Σοβιετική Ένωση και των εκεί ομοεθνών τους». Εισήγηση στο Β' Παγκόσμιο Συνέδριο του Ποντιακού Ελληνισμού. Θεσσαλονίκη, 1988.
- ΚΚΕ. *Επίσημα κείμενα (1945-1949).* τ. 6. Αθήνα: Εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1987.
- Κόντης Αντώνης (Επιμ.) *Ζητήματα κοινωνικής ένταξης μεταναστών.* Σειρά Ειδικών Μελετών της Μετανάστευσης & Διασποράς 4 Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση, 2009.
- Kondis, Basil and Manda, Eleftheria (Ed.) *The Greek minority in Albania: a documentary record (1921-1993).* Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1994.
- Κοτσιώνης, Παναγιώτης. *Λαοί και πολιτισμοί στην πρώην Σοβιετική Ένωση: η ελληνική παρουσία.* Αθήνα: Εκδ. «τυπωθήτω»-Γιώργος Δαρδανός, 1999.
- Λαμφίδης, Οδ. «Οι εκ του Πόντου Έλληνες κατά την πεντηκοταετία 1922-1972». *Αρχείον Πόντου* 32 (1973-1974):

3-27.

- Λαυρεντίδης, Ισ. Ν. «Η εν Ελλάδι εγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων: Α' νομός Σερρών». *Αρχείον Πόντου* 29 (1968-1969): 341-382.
- Λυκοτραφίτης, Γ. (Επιμ.) *Ο ελληνισμός του εξωτερικού*. 2η έκδ. Αθήνα: Υπουργείο Εξωτερικών, 1992.
- Μάρκου, Γεώργιος Π. (Επιμ.) *Διαπολιτισμική εκπαίδευση. Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών: μια εναλλακτική πρόταση*. Αθήνα: Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1997.
- Μάρκου, Γεώργιος Π. *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση: ελληνική και διεθνής εμπειρία*. Αθήνα, 1997.
- *Η πολυπολιτισμικότητα της ελληνικής κοινωνίας. Η διαδικασία διεθνοποίησης και η αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, 1996.
- *Προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας και η διαπολιτισμική εκπαίδευση. Επιμόρφωση των εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, 1996.
- Μασάλη, Ζηνοβία Β. *Οι Έλληνες Πόντιοι μαθητές από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στην ελληνική εκπαίδευση: το παράδειγμα του Νομού Έβρου*. Σειρά Καινοτομίες στην Εκπαίδευση 44. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 2007.
- Maslennikov, Aleksandre A. *Οι αρχαίοι Έλληνες στο Βόρειο Εύξεινο Πόντο*. Μετάφραση: Πετρόπουλος, Ηλίας. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 2000.
- Μαυροσκούφης, Δημήτρης Κ. *Ένας στρατιώτης στον Εμφύλιο: η συμβολή της μικροϊστορίας στην ανίχνευση και την ανάλυση των βιωματικών όψεων της καθημερινής ζωής*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 2000.
- Μητσόπουλος, Θ. *Μείναμε Έλληνες: τα σχολεία των Ελλήνων Πολιτικών Προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες*. Αθήνα: Εκδ. Οδυσσέας, 1979.

- Μπεντούλης, Δημήτριος. *Σχωριάδες Παγωνίου*. Μετάφραση: Λώλης, Θωμάς. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 2002.
- Μουσούρου, Λ.Μ. *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*. Αθήνα: Εκδ. Gutenberg, 1991.
- Μπάεφ, Ιορντάν. *Ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα-Διεθνείς διαστάσεις*. Μετάφραση: Σιακαντάρης, Γιώργος. Αθήνα: Εκδ. Φιλίστωρ, 1997.
- Μπαγκαβός, Χρήστος και Παπαδοπούλου, Δέσποινα (Επιμ.) *Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Εκδ. Gutenberg, 2006.
- Μπλάνας, Γιώργης (Καπετάν Κίτσαβος). *Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949: όπως τα έζησα*. Αθήνα, 1976.
- Μπουρνιάς, Νίκος Γ. *Η ελληνική αριστερά 1941-1949*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 2004.
- Νέα Κολχίδα* Περιοδική έκδοση του Εθνικού Ιδρύματος Υποδοχής και Αποκατάστασης Αποδήμων και Παλιννοστών Ομογενών Ελλήνων 1 (Μάρτιος 2000): 20-21.
- Παπαδάτου, Εύα. «Η ελληνική παλιννόστηση μέχρι και τη δεκαετία του 1990. Πληθυσμός και προβλήματα προσαρμογής στην Ελλάδα. Μορφές οργάνωσης παλιννοστώντων. Το έργο της Γενικής Γραμματείας Αποδήμου Ελληνισμού». Εισήγηση. Αθήνα: Υπουργείο Εξωτερικών-Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1995.
- Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή. *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε μαθητές που κατάγονται από τον Πόντο (Προϋποθέσεις-Προβλήματα-Προτάσεις)*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1994.
- Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή. *Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε αλλοδαπούς μαθητές. Ειδική αναφορά σε μαθητές από την Αλβανία*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1994.
- Πετρόπουλος, Ν. (Επιμ.) *Πρόγραμμα ερευνών αποδημίας-παλιννόστησης του ελληνικού πληθυσμού: εισαγωγικές προ-*

- σεγγίσεις. τ. 1. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού, 1990.
- Πυρομάγλου, Κομνηνός. *Η Εθνική Αντίστασις: ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ-ΕΚΚΑ*. 2^η εκδ., 1^η ανατύπωση. Αθήνα-Γιάννινα: Εκδ. «Δωδώνη», 1988.
- Ρίστοβιτς, Μίλαν. *Το Πείραμα Μπούλκες: «Η Ελληνική Δημοκρατία» στη Γιουγκοσλαβία 1945-1949*. Μετάφραση: Παπαδριανός, Αδριανός, Ι. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 2006.
- Σακκάς, Γεώργιος Η., *Η ιστορία των Ελλήνων της Τριπόλεως του Πόντου*. 2η έκδ. Αθήναι, 1979.
- Σαμουηλίδης, Χρήστος. *Ιστορία του ποντιακού ελληνισμού*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1992.
- . *Το χρονικό του Καρς*. Αθήνα: Εκδ. Γκοβόστη, αχρονολόγητο.
- Smith, Anthony D. *The ethnic origins of nations*. 3rd ed. New York: Basil Blackwell, Inc., 1988.
- Σουλτανιά, Κατερίνα Χ. *Η αποκατάσταση των Ελλήνων επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων*. Μελέτη, 1985.
- Τσουκαλάς, Κώστας. *Η ελληνική τραγωδία: από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*. Μετάφραση: Ιορδανίδη, Κ. Αθήνα: Εκδ. Αντώνης Λιβάνης «Νέα Σύνορα».
- Χαλκιώτης Δημήτρης. «Η εκπαιδευτική πολιτική του ΥΠ.Ε.Π.Θ. για τους παλιννοστούντες». Εισήγηση. Αθήνα: Ειδική Γραμματεία Παιδείας Ομογενών, Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης και Αποκέντρωσης του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, 1997.
- Χάρης, Θεοχάρης Κ. *Το Καραουργάν του Καρς και η ζωή μου*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 2001.
- Χασιώτης, Ι.Κ. *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*. Θεσσαλονίκη: Εκδ. Βάνιας, 1993.
- Hirschon, Renee. *Heirs of the Greek catastrophe: the social life of Asia Minor refugees in Piraeus*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- Xydis, Stephen G. *Greece and the Great Powers 1944-1947*.

- Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1963.
- Χωρίς συγγραφέα. *Χρονικό αγώνων και θυσιών του ΚΚΕ*. Τόμος πρώτος 1918-1945. 2^η έκδ. Αθήνα: Εκδ. της ΚΕ του ΚΚΕ, 1986.
- Χωρίς συγγραφέα. *Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα*. Τόμος έκτος 1945-1949. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1987.
- Χωρίς συγγραφέα. *Σύντομη ιστορία του ΚΚΕ*. Μέρος Α' 1918-1949. 2^η έκδ. Αθήνα: Εκδ. της ΚΕ του ΚΚΕ, 1988.
- Χωρίς συγγραφέα. *Έτσι άρχισε ο εμφύλιος. Η τρομοκρατία μετά τη Βάρκιζα: Το υπόμνημα του Δημοκρατικού Στρατού στον ΟΗΕ, τον Μάρτιο του 1947*. Αθήνα: Εκδ. Γλάρος, 1987.
- Ψημμένος, Ιορδάνης. *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθήνα*. Αθήνα: Εκδ. Glory Book-Παπαζήσης, 1995.

Η Μαρία Βεργέτη γεννήθηκε στην Κομοτηνή. Σπούδασε Κοινωνιολογία στο Πανεπιστήμιο της Μιννεσότα, στις Η.Π.Α. Το 1984 ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στην Κοινωνιολογία / Ανθρωπολογία στο Πανεπιστήμιο της Γουέστ Βιρτζίνια, στις Η.Π.Α., όπου παρουσίασε μεταπτυχιακή εργασία με τίτλο *Ελληνοαμερικανοί σε μικρές πόλεις*. Από το 1993 είναι διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Η διδακτορική της διατριβή έχει τίτλο *Εθνοτοπική ταυτότητα: η περίπτωση των Ελλήνων του Πόντου*. Στο δημοσιευμένο έργο της συμπεριλαμβάνονται τα βιβλία *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: διαδικασίες διαμόρφωσης μιας Εθνοτοπικής Ταυτότητας* (1^η έκδοση 1994, 2^η έκδ. 2000), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985-1995: Ζητήματα στέγασης, απασχόλησης, ταυτότητας* (1998), *Παλιννόστηση και κοινωνικός αποκλεισμός* (1^η έκδ. 1999, 2^η αναθεωρημένη έκδ. 2003, 3^η έκδ. 2010) και *Χρονολόγιο και Εργογραφία Γεωργίου Θ. Κανδηλάπτου-Κάνεως, 1881-1971* (2002).

Είναι Επίκουρη Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

Σχεδίαση εξωφύλλου: Βασίλης Τζομπανόπουλος

ISBN: 978-960-467-184-7

